

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه)

سيرت

Ketabton.com

ليکوال:

فريد احمد (مبارز)

د کتاب پيژندنه

د کتاب نوم:	د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سيرت
ليکوال:	فريد احمد (مبارز)
کمپوزر:	خپله ليکوال
بريښنالیک:	Faridahmadmobariz81@gmail.com

ڊالی

زما محترمو والدينو ته چي زما روزنه او پالنه
يي په پوره مينه ڪري ده، علماء ڪرامو، استاذانو او د حنيفي
مذهب د لاري لارويانو ته چي تل يي خپل قلم ددي مذهب د پرمختگ
او ثابت ساتلو دپاره جاري ساتلی دی او ٽول امت مسلمه ته دي ڊالی وي.

فهرست

موضوع	مخ
د کتاب پيژندنه.....	۱
بسم الله الرحمن الرحيم.....	۲
دالی.....	۳
فهرست.....	۴
سريزه.....	۶
د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ستاينه.....	۸
د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پيژندنه.....	۱۰
د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د علم تحصيل تر لاسه کول.....	۱۳
د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) أستاذان او شيخان.....	۱۶
امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تابعي دی.....	۱۸
د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په هکله د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) زيری او پيشگوئي.....	۱۹
د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حج سفرونه او د علم تکميل.....	۲۱
د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د درس د حلقي شاگردان.....	۲۴
د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د درس د حلقي مقبوليت.....	۲۶
د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) لور مقام په احاديثو او روايت کبني.....	۲۸
د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) احتياط د احاديثو په رواياتو، قبلولو او ردولو کبني.....	۳۰
د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په هکله د لويو فقهاؤو او مشهورو محدثينو شاهدي.....	۳۴
پر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د احاديثو د کموالي په خاطر تهمت ويل.....	۳۶
امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د صحابوؤ (رضي الله عنهما) پر لاره تگ کړی دی.....	۴۲
امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د شريعت جوړونکی دی.....	۴۳
د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ليکنه د احاديثو په باب کبني.....	۴۵
امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حنفي فقهي جوړول او د فقهي ليکونو پس منظر.....	۵۰

- ۵۴..... د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د فقهې جوړول د ټولو امامانو دپاره نمونه ده
- ۵۶..... د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) فقهې ليکونه
- ۵۹..... د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) علمي لټون، زيرکتيا، مباحث، مناظر او رښتني ويناوي
- ۶۲..... د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) احتياط په فتوا ورکولو کېني
- ۶۸..... د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تقوا، زهد او اخلاق
- ۷۰..... د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د عقل زياتوالي، ذهني نکاوت او د فکر تيزوالي
- ۷۲..... د حنفي تاريخ حيني حيرانوونکي ناآشنا علمي او ژرغوني واقعي
- ۷۸..... د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وصيتونه او نصيحتونه
- ۸۷..... د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ژوند انقلابي او سياسي اړخ
- ۱۰۰..... د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) رحلت ددې فاني دنيا څخه
- ۱۰۳..... ماخذونه

سريزه

الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين والصلوة والسلام على اشرف الانبياء محمد مصطفى (صلى الله عليه وسلم). اللهم صلى على محمد وعلى آل محمد كما صليت على ابراهيم وعلى آل ابراهيم انك حميد مجيد. اللهم بارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على ابراهيم وعلى آل ابراهيم انك حميد مجيد. اما بعد!

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د اهل السنن والجماعت د اسلامي امت فقه او اسلامي قانون د يوي قاعدي لاندي راوستلو او مرتب كولو لومړي بنسټ ايښوونكي دى، د مشرق څخه تر مغرب پوري چي كمه د علم رڼا خپره ده، دا د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د علمي كوښښونو نتيجه ده، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) او درو نورو امامانو او د دوى شاگردانو په دغه ډگر كې د قرآن كريم او احاديثو په رڼا كې د امت د اجتماعي نظام د پاره د فقهي قانون لاري چاري تنظيم كړي دي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) او د هغه هر يو شاگرد د اسلام د سرحداتو محافظ او د دښمن دپاره تيره غشى وو، كه چيري دغو مخلصو كسانو دا كوښښونه او تكليفونه نه وای گاللي، نو د اسلامي دستور، فقهي قوانينو، د قانوني اصولو او د گلياتو په باره كې وسيع او منظمه مجموعه تر مور پوري به نه وای رارسيدلي.

دا هغه زمانه وه چي اسلام د عربو د جزيري څخه وتلى وو، عراق، شام، مصر، ايران او د نړۍ نورو ملكونو ته خپور سوي وو، ډير نوي مسائل او معاملات منځته راغلي وه، او ورځ په ورځ گډوډي په كښي پيدا كيدل په داسي حالاتو كې يو داسي كس يا ډلي ته ضرورت وو، چي په دغو بدليدونكو حالاتو او نوو واقعاتو په رڼا كې راپيدا كيدونكي نوي مسائل د اسلامي اصولو سره موافق او مطابق حل كړي، د داسي كار دپاره اعلى ذهانت، د اسلامي شريعت د ژوري مطالعي، د رسالت د زماني او د صحابو (رضي الله عنهم) د دور علم او عمل ته پوره واقفيت په كار وو، د فقهي او د اسلامي قانون اسلامي جوړښت او د مسائلو استنباط او استخراج د اهل اسلام لومړي ضرورت وو، او دغه كار ته ايله وړ كول ممكن نه وه، د الله (جل جلاله) لوى فضل، كرم او احسان وو چي د زماني د حالاتو د بدلیدو سره سم ددې لوړ او اهم كار دپاره امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) او د ده (رحمة الله عليه) لايقو شاگردانو ملا وتړله.

دغه مهم كار يې تر سره كړى، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) او د ده (رحمة الله عليه) مخلصو شاگردانو د خپل ذهانت، فراست، خلوص، خدمت د جذبې د كبله ټول صلاحيتونه او ټول ژوند د اسلامي دستور د مكمل اجراء او نفاذ دپاره وقف كړى، او بيله كم امتياز څخه يې د بحث او تحقيق، اجتهاد او استنباط د نوي اصولو او ضوابطو يوه لويه پانگه منځته راوړه، ښكاره خبره ده چي الله (جل جلاله) د هغه چا څخه د دين كار اخلي، چي دى (جل جلاله) خپله محبت ورسره لري او ددې دپاره يې بيلا بيلي طريقي پيدا كړي دي.

يوه طريقه يي دا ده چي کله يو څوک الله (جل جلاله) ته خوښ انسان سي، نو الله (جل جلاله) د دغه کس محبت د خلکو په زړو کي واچوي او وروسته ددي څخه يي خلگ پيروي کوي، لکه الله (جل جلاله) چي فرمايي: (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا). ژباړه: بيشکه! هغه کسان چي ايمان ئي راوړی دی او کړي ئي دي بنه (عملونه) ژر به وگرځوي دوی ته رحمان دوستی محبت (په زړونو د خلکو کښي). (سورت المريم - آيت ۹۶)

نو ددي آيت کریمه څخه دا معلومه سوه، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هغه جليل القدره عالم، زاهد او نيک انسان دی، چي د ټول امت دپاره يوه نومونه ده، د ده (رحمة الله عليه) تقوا او ديانت ددي لامل سوه، چي شاوخوا ديارلس پيړۍ مسلمانان د ده (رحمة الله عليه) د علمي هڅو او خدمتونو څخه سيراب سوي دي، او همدا د ده (رحمة الله عليه) د ديانت څرگندونه ده، چي دومره لوی جماعت يعني ټولی د ده (رحمة الله عليه) سره مينه لري او په کښي منل سوی دی، دا چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په پيروانو کي د نړۍ وتلي عالمان هم شامل دي او په امت مسلمة کي د هيڅ عالم دومره پيروان او مقبوليت نسته، لکه د ده (رحمة الله عليه) چي دی، دا ددي څرگندونه کوي چي دده (رحمة الله عليه) سره الله (جل جلاله) محبت لري او په خپل رحم يي حق ته وصل کړی هم دی، او څوک چي يي پيروي کوي انشاءالله تعالی هغه به هم حق ته وصل سي، د داسي يو نامتو او وتلي عالم ياد ساتل، پيژندل او د ده (رحمة الله عليه) د مخريينو د تهمتونو مخه نيول په کار ده او دا د امت مسلمة کفايي وجيبه ده، الحمدالله د همدې خدمت دپاره ټول مسلمان امت هڅي کړي دي، او انشاءالله تعالی په راتلونکي کي به يي هم وکړي، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ژوند رښتيني څهره، حقيقي مقام معرفي کول او د ده (رحمة الله عليه) ستر خدمتونه په ډير بنه معيار سره په همدې کتاب کي راټول سوي او بيان سوي دي.

درنو لوستونکو! دا چي زما او ستاسي تر منځ ددي کتاب د لوستلو د برکته ملگرتيا پيدا سوه، زه ستاسو ټولو لوستونکو څخه نړۍ نړۍ مننه کوم، چي خپل آرزبتمن وخت مو زما د کتاب ولوستلو ته ورکړی، زه ځان ستاسي ددي بنيگني پوروري بولم او ستاسي دپاره لاسونه د لوی رب (جل جلاله) و دربار ته لپه کوم، الله (جل جلاله) دي ستاسي ژوند د انديبنو او غمونو څخه په آمن کي کړي.

په درنښت

فريد احمد (مبارز)

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ستاينه

ز مور امام ز مور رهبر دی امام اعظم
د هر مسلم د زرگي سر دی امام اعظم

په مذهبونو کي علی دی مذهب حنفي
غوره سپيڅلی په ريښتيا دی مذهب حنفي

مدام خلیزي لکه لمر دی امام اعظم
د هر مسلم د زرگي سر دی امام اعظم

غوره سوچه مسلمانان يي کوي احترام
په مينه مينه مؤمنان يي کوي احترام

ډير ورته گران تر خپل بشر دی امام اعظم
د هر مسلم د زرگي سر دی امام اعظم

د پاک سپيڅلي سپين قرآنه بنياد يي جوړ دی
له احاديثو ده جانانه بنياد يي جوړ دی

دی هر يو قول يي بهتر دی امام اعظم
د هر مسلم د زرگي سر دی امام اعظم

چي په مسير يي څوک روان وي کامياب دی هغه
چي مل د دغه حق کاروان وي کامياب ده هغه

چي مو پر زرو لاري اسان دی امام اعظم
د هر مسلم د زرگي سر دی امام اعظم

د عقدي مو کړي روزنه مسلمه وروره!

ظاهر باطن مو کړي ساتنه مسلمه وروره!

د (مبارز) صاحب دلبر دی امام اعظم

د هر مسلم د زرگي سر دی امام اعظم

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پيژندنه

حافظ مولانا محمد زكريا كاندهلوي (رحمة الله عليه) په خپل كتاب اوجز المسالك كي د امام اعظم ابو حنيفه (رحمة الله عليه) په هكله خپله وينا داسي پيله وي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په نسب كي د اقوالو پر بناء اختلاف سوي دي، څوك وايي عربي دي او څوك وايي عجمي دي، مگر دوهم قول حقيقت ته نژدي دي، هغه څوك چي دي عربي بولي هغه د ده (رحمة الله عليه) نسب داسي بيانوي: نعمان زوی د زوطي زوی د يحيی زوی د اسد زوی د راشد انصاري دي.

احمد بن مكي وايي: د ده (رحمة الله عليه) په نسب كي مؤرخينو اختلاف كړی دی او ډيرو ويلي دي، چي محققينو هغه صحيح هم بللي دي، هغه دا چي دی مبارك د عجمو څخه دی، زوی د ثابت د زوطي، پرون د موسی، په ضمه سره او يا پروزن د سلمی په فتحه سره، زوی د ماه كابل د اهاليو څخه دی، همدارنگه عمر بن حماد د امام صاحب (رحمة الله عليه) لمسی د ده (رحمة الله عليه) نسب همداسي بيان كړی دی، او اسماعيل بن حماد د عمر ورور داسي ويلي دي: دی زوی د ثابت، زوی د نعمان، زوی د مرزبان دی، مرزبان په فتحه، سکون، د زا ضمه او كله د زا په فتحه سره ويل سوي دي، چي په عربي كي رئيس ورته وايي. د فارس د ساهو يعني د آزادو اولادو څخه دی، په الله دي زما قسم وي چي هيڅكله پر مور مرييتوب نه دی راغلی، او دلته د نومانو په هكله دوه قوله سره يو ځای سوي دي، په داسي ډول چي زوطي جاهلي نوم دی او نعمان اسلامي نوم دی، او همدا ډول ماه او مرزبان سره يو ځای سوي دي، چي دواړه د رئيس او شريف معنی دي.

په جواهر المضيئة كي د امام صاحب (رحمة الله عليه) د نسب په هكله زيات تفصيل راغلی دی، او د ده نسب يي تر آدم (عليه السلام) پوري رسولي دی، د لازياتو معلوماتو دپاره دغه كتاب ته مراجعه وكړي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پلار ثابت نوميدی او په كوفه كي پيدا سوي دی، او هغه خپل پلار په كوچنيوالي كي حضرت علي (كرم الله وجهه) وروستلی وو، هغه مبارك و ده (رحمة الله عليه) ته او د ده (رحمة الله عليه) اولادي ته د برکت دعا كړې وه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د هجرت په اتيايم (۸۰) كال د عبدالملك بن مروان د خلافت په زمانه كي د كوفي په ښار كي دنيا ته راغلی دی، يعني پيداينت يي سوي دی، مگر ځينو نورو بيا د ده (رحمة الله عليه) پيداينت وخت د هجرت يوشپيتم (۶۱) كال بنوولي دی.

لكه په (الخيرات) كي چي راغلي دي: پر دې اتفاق وسو چي د ده (رحمة الله عليه) نوم به نعمان وي، او په دې كي يو لطيف سته، هغه دا چي په اصل كي نعمان وهغه ويني ته وايي، چي د بدن ځواك او قوام په سره وي، يعني دا چي ځيني وايي: نعمان د روح په معنی سره دی، بناءً په امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سره قوام د فقهي دی، او يا نعمان د ريدي سور خوشبويه گل دی.

او يا دا چي نعمان پروزن فعلاً د نعمت څخه اخيستل سوی دی، بناءً امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د الله (جل جلاله) نعمت دی پر مخلوق باندي، او مورخينو په اتفاق سره د ده (رحمة الله عليه) كنية يعني لقب ابوحنيفه د حنيف مؤنث بنوولی دی، حنيف ناسك، زاهد او مسلم ته ويل كيږي، ځكه خو د ده (رحمة الله عليه) په تكنية يعني لقب كي وجوهات راغلي دي، يوه وجه يې دا ده: دی په سپين حنفي ملت كي د شرعي فروعانو سر بلل سوی دی. مگر ځينو بيا داسي ويلي دي: سبب د ده (رحمة الله عليه) د تكنيي يعني لقب دا دی: د ده (رحمة الله عليه) سرو كار د قلم او مشوانی سره وو، په عراقي ژبه كي (حنيفة) مشوانی ته وايي. مگر ځينو نورو بيا داسي ويلي دي: ده (رحمة الله عليه) د حنيفة په نامه سره يو لور درلوده، دا خبره ځكه نه ده منل سوي، چي د حماد څخه ماسيوا د بل نرينه يا بنځينه اولاد د درلودلو معلومات نسته.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پلرنی اصلي ټاټوبي: دا چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) اصلاً د كم خای څخه وو؟ تاريخ په خپل وخت او زمان سره د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د اصلي وطن په هكله مختلف نظرونه وړاندي كړي دي، مگر هغه صحيح نظر دا دی: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) اصلاً د افغانستان او افغانی وو، او پلرنی اصلي ټاټوبي يې د افغانستان پروان ولايت وو، او د ده (رحمة الله عليه) نيکه د پروان ولايت په خواجه سياران نومي كلي كي پيدا سوی وو، دا چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) افغان الاصله د پروان ولايت وو، دليل يې دا دی: د افغانستان وزارت معارف د پروان په نامه ليسه د نعمان په نامه ليسه ونوموله، او د كابل د ابوحنيفه مدرسه چي اول د المدرسة الشرعية په نامه سره مشهوره وه، د وزارت معارف د خوا د ابوحنيفه مدرسه په نامه سره ونومول.

د عنايت الله ابلاغ په نظر: دا چي د پروان ليسه د نعمان په نامه نومول سوي ده، په دي كي د افغانستان د وزارت معارف د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) اصلي پلرنی ټاټوبي په نظر كي نيول وه، او د كابل د المدرسة الشرعية د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مدرسې په نامه سره نومول په دي كي د افغانستان د وزارت معارف د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) علمي منهج او د فقهي رايه په نظر كي نيول وه، نو دا چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په اصل كي افغان الاصله وو، او د ده (رحمة الله عليه) د نيکه اصلي ټاټوبي افغانستان وو.

خطيب بغدادي په دي اړه داسي ويلي دي: اخبرنا الحسن بن محمد الخلال اخبرنا علي بن عمرو الحريري انا اب القاسم علي بن محمد بن كاس النخعي اخبرهم قال: حدثنا محمد بن علي بن عفان حدثنا محمد بن إسحاق البكائي عن عمر بن حماد بن ابي حنيفة قال ابوحنيفه النعمان بن ثابت بن زوطي فانه من اهل كابل.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څهره: امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) ويلي دي: ميانه قده وو، او په صورت كي د بنيسته خلگو څخه وو، رسا كلام يې درلودی، كامل او پوره بيان يې كوی، خوره لهجه يې وه، واضح او روښانه حجت او استدلال يې كوی.

د ده (رحمة الله عليه) زوی حماد ويلي دي: په قامت جگ وو، په څهره کي يې سرخي غالبه وه، بنايسته مخ يې وو، ستاره ناکه وو، چي پوښتنه به ورڅخه ونه سوه، خبري به يې نه کولي او په عبث او بي فائدي شيانو کي يې فکر نه کوی. دلته د جگ او ميانه قد په منځ کي تناقض نسته هغه په دې لحاظ چي کله کله ميانه قد وجگوالي ته نږدې وي، لکه څنگه چي د (شمائل الترمذي) شارحينو زيات تفصيل او تشریح ورکړي ده.

عبدالله ابن مبارک (رحمة الله عليه) ويلي دي: بنايسته څهره يې وه، او بنايسته جامي به يې اغوستلي، او د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) بنايسته شکل او صورت وو، زيات عطر يې استعمالول، او مخکي ددې څخه چي وليدل سي پر خوشبويي پيژندل کيدی، هميشه به يې د چمپل بندونه تړل او هيڅکله داسي نه دی ليدل سوی چي د چمپل بندونه دي يې پرې وي، توره اوږده رخچينه يې پر سر کول، د ده (رحمة الله عليه) دپاره د سمور د چوخي لباس وو، يو د سنجابي گيډري پوست يې درلودی چي پر هغه به يې لمونځ کوی، تل به پتو ورسره وو، او اووه رخچيني يې درلودې، چي په هغو کي يوه توره وه.

شريک (رحمة الله عليه) ويلي دي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د اوږده سکوت لرونکي خاوند وو، عقل يې ډير وو، د خلگو سره يې مباحثه او خبري لږ کولي. ضميره (رحمة الله عليه) ويلي دي: ټولو خلگو بي اختلافه دا منلي وه، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سمه او سيده ژبه درلوده، هيڅوک يې په بدو نه يادول. بکير بن معروف (رحمة الله عليه) ويلي دي: ما هيڅکله د محمد (صلی الله عليه وسلم) په اُمت کي تر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) خوش اخلاقه سړی نه دی ليدلی.

سوطي (رحمة الله عليه) د جعفر بن ربيع (رحمة الله عليه) څخه حکايات کوي، او وايي: ما د هغه سره پنځه کاله اقامت يعني هستوگنه وکړه، مگر کله چي به د فقهي په هکله پوښتنه ورڅخه وسوه، نو به سره راوپرسيدی او د شپلي په شان په راوبهيدی، ما د ده (رحمة الله عليه) لور آواز او په زوره خبري اوريدلي دي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د يوازي والي انزوا او د خلگو څخه د انقطاع اراده کړې وه، مگر د حضرت محمد (صلی الله عليه وسلم) د پلوه په خوب کي دی د دغه کار څخه منع کړل سوو، او د اسلامي شريعت په تبليغ سره امر ورته وسوو، په همدې خاطر د ده (رحمة الله عليه) خوب ډير مشهور دی.

موفق د نضر بن محمد څخه حکايات کوي، چي هغه وايي: ما د ده (رحمة الله عليه) څخه ټينگ پرهيزگاره بل څوک نه دی ليدلی، او هيڅکله يې مسخري بڼه نه گڼلې، او نه يې په هغه سره خبري کولي، او هيڅکله ما دی نه دی ليدلی چي ده (رحمة الله عليه) دي په کټ، گټ سره خندلي وي هميشه به يې تبسم کوی.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د علم تحصيل ترلاسه كول

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) لومړی درسگاه يعني د زده کړي خای کوفه ده، چي سرپرست يې حضرت علي (کرم الله وجهه) او صدر مدرس يې حضرت عبدالله ابن مسعود (رضی الله عنه) وو، مگر دا حقيقت د هېچا څخه پټ نه دی، چي د کوفي اوسيدونکی د حضرت علي (کرم الله وجهه) د خلافت څخه ډير مخکي هم د احاديثو د علم سره آشنایي درلوده، د کوفي خلکو د حضرت عمر فاروق (رضی الله عنه) په زمانه کي د حضرت سعد بن ابي وقاص (رضی الله عنه)، حضرت عبدالله ابن مسعود (رضی الله عنهما)، حضرت عمار (رضی الله عنه) او ابو موسی اشعري (رضی الله عنه) څخه د ديني علم او د احاديثو زده کړه کړې وه، د کوفي خلکو چي کم علمونه زده کړي وه، د هغو تفصيل د منهاج النسه د صاحب څخه واورى، چي وايي: د کوفي خلکو کم وخت چي د حضرت علي (کرم الله وجهه) دارالخلافة وه، حضرت عبدالله ابن مسعود (رضی الله عنه) او داسي نورو څخه د ايمان، قرآن کریم تفسير، فقه او د سنتو علم يې چي د حضرت علي (کرم الله وجهه) کوفي ته تر راتگ څخه مخکي حاصل کړي وه.

د کوفي د لور علمي مقام په هکله ځينو امامانو داسي ويلي دي: د مسلم شريف شرحه ليکونکي شيخ السلام امام نووي ليکي: کوفه د فضليت کور او د فاضلانو محل دی. سفیان بن عيينه فرمايي: د حلالو او حرامو مسئلي د کوفي د خلکو څخه زده کړي. علامه ابن سعد ليکي: د بدر د غازيانو څخه اويا (۷۰) تنه صحابه (رضي الله عنهما) او په بيعت رضوان کي د شريکو صحابو (رضي الله عنهما) څخه درې سوه (۳۰۰) کسان کوفي ته راغلي وه. حضرت قتادة (رضي الله عنه) څخه روايت دی: د رسول الله (صلی الله عليه وسلم) د صحابو (رضي الله عنهما) څخه يو زر پينځه سوه (۱۵۰۰) کسان او د بدر څخه څلورويشت کسان اصحابه (رضي الله عنهما) کوفي ته تللي وه.

کوفه د حديثو د علم ډير لوی مرکز وو، محمد ابن سيرين (رحمة الله عليه) فرمايي: زه چي کله کوفي ته ورسيدم نو هلته د احاديثو د علم څلور زره (۴۰۰۰) طالبان وه. د احاديثو اميرالمؤمنين حضرت امام بخاري (رحمة الله عليه) د احاديثو د راټولو په لړ کي کوفي او بغداد ته څو څو ځلي تللي او راغلي دي، خپله دی فرمايي: نه سم شمير لای چي زه کوفي او بغداد ته څو څو ځلي د محدثينو سره تللی يم، يعني بي شميره ځلي تللی يم.

لنډه دا چي د کوفي په ښار کي د علم رڼاوي خپريدي، تر دې چي د علم تاج يې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پر سر کښيښوی، په شروع کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته د فنونو د زده کړي، سره سره د علم الکلام سره هم ډيره مينه پيدا سوي وه، سبب يې دا بيان کړی دی: په علم الکلام کي د دين پر اصولو بحث کيږي، نو ځکه دا علم پر ټولو علمونو لوړ دی، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يوازي دا نه چي علم الکلام صرف مکمل حاصل کړی دی، بلکي په دې کي يې د امامت درجي ته رسيدل هم په نصيب سول.

په تاريخ بغداد كردي كې ليكلي دي: په علم كلام كې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هغه مقام ته ورسيدى چې گوته په ده ته نيول كیده. امام شعبي (رحمة الله عليه) ته معلومه وه، چې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په علم الكلام كې څونده تکره دی، د هغه علمي مقام، زیرکتیا او هوبنیاری څخه ښه واقف وو، نو ځکه یې الشرائع خپله ټوله توجه ورته ورگرځوله.

صدرالائمه د يحيى بن بكير په حواله د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خولي بيان كړى دى ليكي: زه يو ورځ بازار ته تلم چې د امام شعبي (رحمة الله عليه) په خوا كې تير سوم امام شعبي (رحمة الله عليه) ځان ته راوبللم، او پوښتنه يې را څخه وكړه چې چيرې څې؟ ما ورته وويل: بازار ته ځم، بيا يې راته وويل: مطلب مي دا دى چې علمي مشغلتيا دي څه شي ده؟ ما ورته وويل: د عالمانو سره مي ناسته او ولاړه ډيره كمه ده، ده (رحمة الله عليه) راته وويل: په دې لړ كې بې پرواهي ونه كړي، د عالمانو په مجلس كې ناسته پر ځان لازمي كړه او مطالعه كوه، ما ته په تا كې د هوبنیاریتیا او بيداری نښې صفا معلوميزي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وايي: د امام شعبي (رحمة الله عليه) دا خبره مي زړه ته ولويدل، بازار ته تگ مي پريښوى او بس علم ته مي ملا وتړله، د قرآن كريم د زده كولو څخه وروسته امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خپلي زماني د نصاب ټول فنون زده كړل، لكه: علم آدب، علم الشعروالقافيه، علم القرائت، علم كلام او داسي نور...

ددې تفصيل د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خپلي خولي څخه واورى، په علم كښي ماته ډير مهارت حاصل وو، د خلگو سره مناظرې كول او ددې فن پوره مرسته كول زما مشغلتيا وه، بصره د مختلِفو فرقو مركزي ځاى گڼلاى سو، زه خپله بصرې ته شل واړه تللى يم، يو به هلته ډير پاته كيدم، يو وار مي د خارجي فرقي سره هم مقابله راغلي وه، تر ډيري مودې زما دا خيال وو چې علم كلام په ټولو علومو كې غوره دى، ځكه چې دا د دين د بنيادي خبرو حفاظت كولاى سي، مگر چې يو څه وخت تير سوو، زه پوه سوم چې لوى لوى صحابه كرام (رضي الله عنهما) سره د ډير علميت او قابليت ددې ټولو خبرو څخه ښه خبره وه، مگر بيا هم هغوى د پروجمبو او د مقابلو د شورشغب څخه ځانونه ځيني ژغورلي دي، او نور ته يې هم ددې خبرو څخه د ځان ساتلو وينا كړې ده، د هغوى ټوله توجه شرعي علومو او د فقهي بابونو خواته وه، خپل ژوند او مجالس يې په دغه خبرو بنيسته كړي وه، د صحابوؤ كرامو څخه وروسته تابعينو هم دغه لاره تعقيب كړې وه، دغه فكر زه د علم كلام څخه بېرته راوگرځولم.

په هر حال په ۹۴ هجري سنه كې امام شعبي (رحمة الله عليه) امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته د عقلي علومو پر ځاى د شرعي علومو د زده كړي او د علمي مطالعې او د علماؤو په ډله كې د ناستي او ولاړي مشوره ورکړه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ۱۰۴ هجري سنه كې د څلورويښت كالو په عمر كې د استاد حماد (رحمة الله عليه) په خدمت كې حاضر سو، او پوره اتلس ۱۸ كاله د هغه په ملگرتيا، خدمت او مجلس كې پاته سو.

په ۱۲۰ هجري سنه كي د يو عظيم او باكمال مجتهد په حيث دنيا ته را څرگند سوو، د ۹۵ هجري سني څخه تر ۱۰۴ هجري سني پوري دا دومره پيره موده يې د حديثو د علم په زده كولو كي تيره كړه، په ۹۶ هجري سنه كي يې په لومړي ځل حج وكړی، او په همدغه كال يې د لوري مرتبي يو صحابي عبدالله بن الحارث (رضي الله عنه) سره يې ليدل كتل وسول، او په دغه موقع سره امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دا حديث مبارك يې ځيني واورې دی، حديث شريف: (من تفقه في الدين كفاه الله همه ورزقه من حيث لا يحتسب). ژباړه: چا چي د الله (جل جلاله) په دين كي پوهه يعني فقاها پيدا كړه، نو په درد او غم كي الله (جل جلاله) ورته كافي دی، او هغه ته به د داسي خوا څخه روزي ور ورسوي، چي د هغه به هيڅ په گمان كي هم نه راځي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د طالب علمي د زمانې ویش په لاندې جدول كي

شماره	علمي درسونه	كلونه	موده	عمر يې
1	حفظ القرآن او عاصم په قرأنت	۸۶ څخه تر ۸۸ هجري سني پوري	۲ كاله	۸ كلن
2	نحوه او ادب	۸۸ څخه تر ۸۹ هجري سني پوري	۳ كاله	۱۰ كلن
3	علم الكلام	۹۰ څخه تر ۹۳ هجري سني پوري	۵ كاله	۱۴ كلن
4	مناظره	۹۵ څخه تر ۹۸ هجري سني پوري	۴ كاله	۱۸ كلن
5	علم الحديث	۹۹ څخه تر ۱۰۳ هجري سني پوري	۵ كاله	۲۳ كلن
6	علم الشرائع	۱۰۴ څخه تر ۱۲۵ هجري سني پوري	۱۷ كاله	۴۰ كلن

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) أستاذان او شيخان

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د أستاذانو شمير د نورو امامانو تر أستاذانو زيات دی، د ده (رحمة الله عليه) په أستاذانو کي تر ټولو لومړی نوم د حماد (رحمة الله عليه) راځي، حماد (رحمة الله عليه) د کوفي د بنار يو مشهور امام او د وخت أستاذ گڼل کيږي، او همدارنگه د حضرت انس (رضي الله عنه) او د لويو لويو تابعينو څخه يې د علم استفاده کړي ده.

د حضرت عبدالله ابن مسعود (رضي الله عنه) د فقهي دائره او مرکز هم امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وو، د حماد (رحمة الله عليه) په خدمت کي يې پوره اتلس (۱۸) کاله تير کړل، د هغه د صحبت، فقهي تربيت او د عمر د پخوالي د کبله د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ذهن ته دا خبره ننوتې وه، چي د فقهي اجتهادي تحقيق څخه ماسيوا د احاديثو زده کړي ته په کوښښ سره سينه ښکاره کړه، او تقريباً په کوفه کي چي حضرت عمر فاروق (رضي الله عنه) کوفي ته د ايمان خزانه، د عربو د سر تاج، د اسلام او عربو نخبه بلله، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه په کښي کي داسي محدث نه دی پاته سوی، چي د هغه شاگرد دي يې نه وي په نصيب سوی.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د أستاذانو او شيخانو څرگندونه خو گران کار دی البته په صحابه کرامو کي د حضرت انس بن مالک (رضي الله عنه)، عبدالله بن اوفي (رضي الله عنه) او د احاديثو د نورو شيخانو څخه چي يو کم ديرش وه استفاده کړې ده، چي ډير په کښي تابعين او خاص د کوفي اوسيدونکي وه، او د کوفي په شيخانو کي خصوصاً امام شعبي، مسلم بن كهيل، ابو اسحاق سبعي، عون بن عبدالله، سماک بن حرب، عمرو بن مره، منصور بن المعمر اعمش، ابراهيم بن محمد، عدي بن ثابت الانصاري، عطاء بن سائب، موسی ابن ابی عائشه، علقمه بن مرشد چي دوی يو ډير لوی محدثين او د روايتونو د پاڅه سندونو غړي وه ډير مشهوره دي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د احاديثو د حاصلولو بله لويه درسگاه بصره وه، چي دا د حسن بصري (رحمة الله عليه) شعبة او د قتاده (رحمة الله عليه) د تعليماتو څخه پوره وه، ددې څخه علاوه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د احاديثو د پوره والي په موده کي د مذهبي علمونو اصل مرکز حرمين شريفين ته هم سفر کړی وو، په مکه معظمه کي د عطاء بن ابي رباح او د ابن عباس (رضي الله عنه) د غلام او شاگرد عکرمه د درس حلقه چي تر ټولو زياته قوي او خپره وه. علامه ذهبي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د أستاذانو شمير دوه سوه نوي (۲۹۰) بنوولی دی، او علامه شامي (رحمة الله عليه) په درالمختار کي څلور زره (۴۰۰۰) بنوولی دی.

صدرالائمه مکي (رحمة الله عليه) ليکي: يو ځوان د امام ابو حفص صغير (رحمة الله عليه) په زمانه کي د احنافو او شوافع منځ کي گډ سوو، چي په امام شافعي (رحمة الله عليه) او امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) کي افضل څوک دی؟ امام ابو حفص صغير (رحمة الله عليه) وفرمايل: د دواړو أستاذان حساب کړی،

نو د امام شافعي (رحمة الله عليه) أستاذان حساب سول، پوره اتيا (٨٠) كسه وه، او بيا د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) أستاذان حساب سول، چي پوره څلور زره (٤٠٠٠) كسه راووتل، امام ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وفرمايل: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د فضليت پوره شاهدي ده. د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د شيخانو، أستاذانو، بزرگانو او د محدثينو ډير اوږد فهرست او تفصيل دی چي ما يې يو څه بيان كړه.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تابعي دي

علامه خوارزمي (رحمة الله عليه) فرمايي: علماء په دي خبره متفق دي چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د صحابو (رضي الله عنهما) څخه روايات نقل كړي دي، خو د هغو په شمير كې اختلاف دي. عبدالله بن مبارك په يو شعر كې وايي:

كفى نعمان فخرأ ما رواه   من الاخبار عن غرر اصحابه
ژباړه: د نعمان فخر ته دا خبره بس ده   چي د لويو لويو صحابوؤ څخه رویت كړي

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خپلي زماني هر صحابي (رضي الله عنه) او تابعي (رحمة الله عليه) ته يې ځان رسولی دی، ليدل كتل يې وړ سره كړي دي، د صحابوؤ (رضي الله عنهما) څخه رویت نقل كول كمه كوچنی خبره نه ده، مگر د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تابعيت يقيني دي، د نخبه الفكر د صاحب وينا ده: تابعي هغه دي د چا چي د صحابي (رضي الله عنه) سره ملاقات سوی وي. حافظ ابن حجر مكي (رحمة الله عليه) د تابعي دغه تعريف د اكثر و محدثينو د مسلك مطابق گرځولی دی، او شيخ ابوالحسن (رحمة الله عليه) هم د امام ابن حجر مكي (رحمة الله عليه) د قول تصديق كوي.

شيخ ابوالحسن (رحمة الله عليه) فرمايي: دغه تعريف معتبر دی، ځكه چي نبي كريم (صلى الله عليه وسلم) په يوه ارشاد كې داسي فرمايي: بختور دي هغه خلك چي زه يې وليدم او ايمان يې راباندي راوړي، هغه خلك هم بختور دي چا چي د ايمان سره هغه خلك وليدل چا چي زه ليدلي يم. زه دا وايم چي ددې حديث د مخي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د تابعينو په اوله ټولگي كې راځي، او وروسته فرمايي: كم خلك چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تابعي نه مني، هغوی كينه كوونكي او ناپوه دي.

حافظ ابن حجر عسقلاني (رحمة الله عليه) ليكي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د صحابوؤ (رضي الله عنهما) د يوې ډلې سره ملاقات كړی وو، هغه وخت په كوفه كې عبدالله بن اوفي موجود وو، ځكه چي په اتفاق سره د هغه د وفات كال (۸۰) هجري سنه څخه وروسته دی، او په بصره كې هغه وخت حضرت انس (رضي الله عنه) موجود وو، او د هغه وفات په (۹۰) هجري سنه كې يا ددې څخه هم وروسته سوی دی، نو ځكه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په تابعينو كې راتلل معتبر دي. علامه ابن حجر مكي (رحمة الله عليه) خو په شرح مشكوة كې تر دې پوري ليكلي دي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د اتو (۸) صحابوؤ (رضي الله عنهما) سره ملاقات سوی دی. د حافظ المزي صاحب بيان داسي دی، چي فرمايي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ملاقات د دوو اويا (۷۲) صحابو (رضي الله عنهما) سره سوی دی. لنډه دا چي د فن ټولو امامانو لكه: خطيب بغدادي، ابن جوزي، مزي، يافعي، عراتي، ذهبي، ابن حجر او علامه سيوطي او داسي نورو... په اتفاق سره ويلي دي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تابعي دی.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په هکله د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) زيرى او پيشگوئى

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته چې الله (جل جلاله) کم علمي بنووالى، اجتهادي صفتونه، د حديثو حفظ، د قرآن کریم زده کړه، ژور نظر او تيز فکر او د طبيعي خويونو او خصلتونو د کبله د سياسي، اقتصادي او په معاشرتي معاملاتو کې چې کمې تجربې او د کره والي لوی دولت وربخښلى دى، دا په حقيقت کې د نبي اخر زمان الصادق المصدوق (صلى الله عليه وسلم) د زيرى او پيشگوئى ريښتياوالى بنوول دي و د نيا ته، گويا د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وجود، علمي پوهه، ديني خدمتونه او اجتهادي فکرونه هم د نبوت د صداقت او د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) د پيشگوئى قوي دليل جوړيدل وه.

په صحيحينو او جامع ترمذي کې د حضرت ابوهريره (رضي الله عنه) څخه د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) دا ارشاد رانقل سوی دى: د حضرت ابوهريره (رضي الله عنه) څخه روايت دي: مور د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) په خدمت کې حاضر وو، چې په دغه وخت کې سورت الجمعة نازل سوو، کم وخت چې رسول الله (صلى الله عليه وسلم) دا آيت ولوستى (و اخرين منهم لما يلحقوا بهم) نو په حاضرينو کې يو کس عرض وکړ: يا رسول الله (صلى الله عليه وسلم) دا وروستني خلگ کم خلگ دي، رسول الله (صلى الله عليه وسلم) جواب ور نه کړى، پوښتنه کوونکي په دوهم او دريم ځل بيا عرض وکړى، نو رسول الله (صلى الله عليه وسلم) د سلمان فارسي پر اوږه لاس کښيښود او ويې فرمايل: که چيرې ايمان آسماني برجونو ته وخيري نو داسې حاصل کړى به وي کسانو ددې خلگو څخه. (صحيح المسلم)

په مسند احمد کې په بل سند سره دا الفاظ رانقل سوي دي: که چيرې علم ثريا برج ته وخيري نو د فارس خلگ به يې حاصل کړي. حافظ ابن حجر مکي (رحمة الله عليه) په خيرات الحسان کې د جلال الدين سيوطي (رحمة الله عليه) د بعضي شاگردانو څخه نقل کړى دى، چې زمونږ اُستاذ علامه سيوطي (رحمة الله عليه) يقين يې کړى دى چې ددې حديث څخه مراد امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دى، او دا خبره پټه نه ده چې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په زمانه کې د فارس په خلگو کې داسې يو تن نه وو، چې هغه دي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) علمي مقام او فقهي قدر او قيمت ته دي رسيدلى وي، دا خو لا پريزده چې د هغه د شاگردانو مقام ته لا هم څوک نه دى رسيدلى.

همدا وجه ده چې زياتو فني امامانو، اُستاذانو او د حديث شارحينو د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) د دغه پيشگوئى قوي او صحيح مصداق چې دغه پيشگوئى پرې صادقيزي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) گرځولى دى. په تبيض الصحيفه کې جلال الدين سيوطي (رحمة الله عليه) ليکي: د زيرى په باره کې هم دا روايت اصل، صحيح او د اعتماد قابل دى. په سراج المنير کې د علم د اهل کارانو او د امامانو څخه دا روايت رانقل سوی دى: بعضي محقيقنو دا روايت په امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) حمل کړى دى.

شاو لي الله محدث دهلوي (رحمة الله عليه) پر دي حديث تشریح ورکري ده په خپل ليک کي فرمايي: يو ورځ مور پر دي حديث خبري اتري کولي نو ما وويل: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په دي حکم کي داخل دی، او وجه يې دا ده چي الله (جل جلاله) د فقهي د علم خپرول د ابتداء څخه د ده مبارک په لاسونو کري ده، او د اسلام اهل کارانو ته يې په دي سره د اصلاح تاج ورپر سر کړی دی، خصوصاً بيا په دي اخري دور کي هم دغه ذخيره د مذهب په طور استعماليري.

لوی محدث علامه عبدالعزيز بن ميمون (رحمة الله عليه) فرمايي: څوک چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سره مينه لري، هغه سني دی او څوک چي بغض ورسره کوي، نو هغه بدعتي دی.

علامه ابن ميمون (رحمة الله عليه) ټول امت مسلمه ته خبرداري ورکوي، چي زموږ او د خلگو په منځ کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دی څوک چي د ده (رحمة الله عليه) سره مينه او محبت کوي، نو مور په يقين سره دا ويلاي سو چي دا سړی سني دی.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حج سفرونه او د علم تكميل

د اسلام په ابتدايه دوو او درو پيړيو كي حج د علم د حصول لويه ذريعه وه، د دنيا د گوټ گوټ څخه به د علم او فضل باكمال شخصيتونه د حرمينو شريفينو زيارت ته را جمع كيدل، او بيا به دلته د قرآن كريم او احاديثو، د فقهي او اجتهادي او نور علمي مسائل بيانيدل او مذاكري به كيدلي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چي لا د شپاړسو (۱۶) كالو هلک يا هم تنکی ځوان وو، په اول ځل د خپل پلار سره په (۹۶) هجري سنه كي د حج زيارت ته ولاړی، ددي سفر په دوران كي يي د رسول الله (صلی الله عليه وسلم) د يوه صحابي عبدالله بن الحارث (رضی الله عنه) سره هم ملاقات وسو او د هغه د مبارکي خولي څخه يي دا ارشاد واوريدی، ارشاد مبارک: چا چي د الله (جل جلاله) په دين كي پوهه حاصله كړه، نو هغه ته په غم او فكر كي الله (جل جلاله) كافي وي، هغه ته به د داسي ځايه رزق ورکړي چي د هغه په گمان كي به هم نه راځي.

ددې څخه وروسته امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په خپل ژوند كي څلور پنځوس (۵۴) حجونه كړي دي، ددي څلور پنځوسو سفرونو په دوران كي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د باكماله علمي شخصيتونو څخه خپله استفاده كړې ده، او نور ته يي هم علمي فيض رسولى دی، او په دې ډول سره د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) علمي او فقهي عظمت او محدثانه حيثيت تر ډيرو ليرو ليرو ځايونو پوري د ده (رحمة الله عليه) د پيژندگلوې سبب وگرځيدی.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سره په مکه معظمه كي د ملاقات تمنا حافظ ذهبي د امام ليث بن سعد (رحمة الله عليه) د ملاقات په باره كي ليكي: امام ليث بن سعد (رحمة الله عليه) وايي: ما د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د شهرت خبري اوريدلي وي، او د ملاقات يي ډير خواهشمند وم يو وخت په مکه معظمه كي گورم چي د يو سړي د خولي څخه مي دومره قدر واوريدل چي ای ابوحنيفه ! ما په زړه كي وويل: چي څه مراد دي قبول سوو، هم دغه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دی.

د امام ليث (رحمة الله عليه) او د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دا اولني اتفاقي ملاقات وو، ددي څخه وروسته يو ځل امام ليث (رحمة الله عليه) د سفر توبنه برابره كړه او په دې ارادي سره د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ملاقات دپاره روان سوو، ددي ملاقات تفصيل د خپلي زماني فقيه عبدالرحمن بن القاسم (رحمة الله عليه) څخه واورى چي وايي: ما خپله د ليث بن سعد (رحمة الله عليه) څخه اوريدلي دي يو ځل خبر سوم چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حج په سفر روان دی، ما صرف د ده (رحمة الله عليه) سره د ملاقات په غرض د حج د سفر نيت وكړ، چي ولاړم نو په مکه معظمه كي مي ملاقات ورسره وسو، او په ډيرو مسائلو كي مي خبري ورسره وسوي، او ډيري مختلفي مسئلې مي ځيني وپوښتلي، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه د استفاده كوونكو حال د امام ليث بن سعد (رحمة الله عليه) څخه د هغه په ژبه واورى...

هغه فرمايي: ما د امام اعظم ابو حنيفه (رحمة الله عليه) تماشه کړې ده، خلک به لکه پتنگان باندي راغورځيدل، ددې څخه دا معلومه سوه چي د حج په موقع کي به د حاضرينو د کبله په خلگو کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) فقهي بصيرت او مهارت څرگند سوی وو، که داسي نه وي نو د يو نامعلومه شخص څخه به څرنگه گڼ شمير خلگ د مسائلو د پوښتلو دپاره چاپيره وه، دباندې خو لا پريږده په خلوت کي به يې هم په آرامه ناستي ته يې نه پريښووی.

امام ابو عاصم (رحمة الله عليه) وايي: مور د امام اعظم ابو حنيفه (رحمة الله عليه) سره په مکه شريفه کي اوسيدو، د فقهي او احاديثو دومره گڼ شمير پتنگان را جمع سوي وه، چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) نفس ورته تنگ سوو، او ويې فرمايل: آيا داسي څوک نسته چي د کور مالک ته ووايي چي دا خلگ يو طرف ته کړي؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د علم غر وو، امام اعظم ابو حنيفه (رحمة الله عليه) د حديثو په علم کي پر نورو امامانو لوړ او د فقهي په علم کي تر نورو امامانو مخته وو، سبب يې دا وو چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د صحابه کرامو شاگردې اختيار کړې وه، او ددې خبري څرگندونه امام صاحب (رحمة الله عليه) خپله څو واره کړې ده.

لکه په تاريخ بغداد کي د عباسي حکومت سر براه او جعفر منصور د وانيقي په دربار کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خولي څخه وتلي څرگنده خبري نقل کړي دي، ربیع بن یونس دا واقعه داسي بيانوي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د امير المؤمنين ابوجعفر منصور دربار ته ننوتی، په دربار کي عیسی بن موسی مخکي لا موجود وو، عیسی امير المؤمنين ته وويل: يا امير المؤمنين! نن د ټولي دنيا عالم دغه دی، ابو جعفر منصور د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه پوښتنه وکړه: ای نعمانه! تا د چا سره سبق ويلي دی؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: امير المؤمنينه! ما د حضرت عمر فاروق، حضرت علی، عبدالله بن مسعود او د عبدالله بن عباس (رضي الله عنهما) څخه علم حاصل کړی دی، ابو جعفر منصور ورته وويل: ته خو د علم پر يو مضبوط غر ولاړ يې.

عبدالله بن مبارک (رحمة الله عليه) امام اعظم ابو حنيفه (رحمة الله عليه) د علم مغز بللی دی، همدارنگه شيخ السلام ابن تمیمة (رحمة الله عليه) هم د لوري طبقې د محدیثو علماؤو په جمله کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) نوم ذکر کړی دی.

امام ذهبي (رحمة الله عليه) د عبدالله بن مبارک (رحمة الله عليه) په حواله وايي: امام اعظم ابو حنيفه (رحمة الله عليه) يو علامه وو، او مکي بن ابراهيم د امام بخاري شيخ (رحمة الله عليه) وايي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خپلي زمانې تر ټولو لوړ عالم وو. همداسي يو بل شيخ وايي: که چيري د امام اعظم ابو حنيفه (رحمة الله عليه) علم د ده (رحمة الله عليه) د زمانې د علماؤو د علم سره وتلل سي، نو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) علم به پر دروند سي.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د امام حماد (رحمة الله عليه) حايانستي سوو، د ابراهيم نخعي (رحمة الله عليه) د وفات څخه وروسته د خلگو سترگي امام حماد (رحمة الله عليه) ته په لاره وي، مگر د امام حماد (رحمة الله عليه) د وفات څخه وروسته د فقهي کور خالي پاته سوو، لکه د علم ډيوه چي مړه سوو، او هري خواته تور تم وو، که څه هم د حماد (رحمة الله عليه) زوی موجود وو، مگر تجربه يي نه درلوده، نو د درس او تدريس په برخه کي پاته راغلی او موسی بن کثير (رحمة الله عليه) هم حج ته تللی وو، ميدان خالي وو، په دې وخت کي د کوفي مشران، علما او بزرگان سره راټول سول، په خپل منځ کي يي صلاح او مشوره وکړه، او په اتفاق سره يي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته په جرگه سوو، چي د احاديثو د درس خالي سوی مسند سنبال کړي، او د اُمت د امامت دا درناوی قبول کړي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په ډيره مجبوري سره دا وړانديز قبول کړي، مگر زړه يي مطمئن نه وو، په دې دوران کي يي يوه شپه خوب وليدی اخته دی چي د رسول الله (صلی الله عليه وسلم) مبارک قبر کني.

ابن سيرين (رحمة الله عليه) چي د خپل دور لوی عالم او د خوبونو په تعبير کولو کي ډير ماهر وو، ددې خوب تعبير داسي راويستی: ددې خوب مقصد مړ علم ژوندي کول دي. امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته ددې خوب ليدل د زړه د اطمینان سبب جوړ سوو، او د زړه په مينه يي درس او تدريس شروع کړی.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د درس د حلقې شاگردان

امام عبدالله بن مبارک (رحمة الله عليه) هم په مکه مکرمه کې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حديثو د درس او د مذاکراتو د مجلسونو منظر او د حديث او فقهي د طالب علمانو ډلي ډلي راتلل ليدلي وه، امام عبدالله بن مبارک (رحمة الله عليه) فرمايي: ما د کعبي شريفې په حرم کې وليدل چې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ناست دی، د مغرب او مشرق د اولس سره مصروفه دی فتاوي ورکوي، وروسته وايي: خلگ هم د هغې زماني خلگ وه.

د صدرالائمہ مصنف د ابن مبارک (رحمة الله عليه) ددي بيان وضاحت داسې کوي: د ابن مبارک (رحمة الله عليه) مراد دا دی چې لوی لوی فقهاء او عقلمند خلگ به ډلي ډلي راتلل. امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حج د سفرونو څخه علاوه د سفاح د حکومت پوره څلور کاله او نهه مياشتني موده په حجاز کې تيره کړي وه، او په دې دوران کې د محدثينو او فقهاؤو دواړو ډلو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د علم څخه پوره استفاده کړې وه. حافظ ذهبي ليکي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه دوي ډلي استفاده کوونکي وي، يو د محدثينو او بله د فقهاؤو وه، دواړو ډلو به فيض ځيني حاصلوی.

د نسائي په حاشيه کې د حافظ ابن حجر په حواله سره ځينو امامانو دا قول نقل کړی دی: د اسلام په لومړيو امامانو کې د هيچا هم دومره د مجلس اهل او شاگردان نه دي په نصيب سوي، لکه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دا چې وه، او څومره چې علماؤو د دوی او دوی د اصحابو او د شاگردانو څخه د گرانو گرانو آيتونو د تفسير، د مشتهبه احاديثو حل، د مستنبطه مسائلو تحقيق، د قضا د فيصلو او د احکاماتو په لړ کې چې څومره استفاده کړې ده، دومره يې د بل چا څخه نه ده کړې.

په مسند خوارزمي کې راغلي دي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چې څه وخت د خپل اُستاد حماد (رحمة الله عليه) پر ځای په کوفه کې په جامع مسجد کې د درس په مسند کښينستی نو زر (۱۰۰۰) تنه شاگردان پر راچاپيره ناست وه، چې څلويښت (۴۰) کسان په کښي داسې محدثين او فقهاء وه، چې د اجتهاد درجه ورته حاصله وه، او په دې خبره به امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته ډير د فخر حالت وو، او د دوی په ليدو به يې اکثره وخت دا خبره کوله: تاسو زما راز داران او غم شريکان ياست، ما د فقهي آس په واگو او زين سره آماده کړی دی، د سفر دپاره تيار دی تاسي خپل ديني او علمي سفرونه پر کولای سي، په کار ده چې تاسي زما مرسته وکړی ځکه چې زه خو د خلگو دپاره د دورخ پل يم چې پر ما تيريزی او راتيری، او ټول زور يې پر ما باندي دی، يعني خلگ خو به د تقليد په سبب د ذمه واری څخه خلاص سي، ځکه که چيري د اجتهاد او د احکامو په جوړښت کې معمولي کمي هم راغله، نو پوښتنه به يې زما څخه کيږي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د درس حلقه يو عظيم الشانه علمي مجلس گڼلای سوو، چي يو طرفه ته په کښي کي عبدالله بن مبارک (رحمة الله عليه) او حفص بن غياث (رحمة الله عليه) غوندي د لوري مرتبي محدثين موجود وه، او بل اړخ ته د ابو يوسف، محمد بن حسن، زفر او د حسن بن زياد غوندي فقهاء ناسته او ولاړه کوله، همداسي د فضيل بن عياض او داود طائي غوندي عابدان، زاهدان او اولياؤ الله هم ددي مجلس غړي وه.

محدثينو عبدالله بن مبارک (رحمة الله عليه) د (امير المؤمنين في الحديث) په لقب سره ياد کړی دی، دی د حديثو د فن ځلانده ستوری دی او د لوړو مرتبو په عالمانو او امامانو کي ياديري، په صحيحينو بخاري او مسلم کي د ده (رحمة الله عليه) د روايتونو شمير سوونو ته رسيږي دی د روايت د فن امام گڼلای سوو. عبدالله بن مبارک (رحمة الله عليه) به فرمايل: ما ته چي څونده فيض رارسيدلی دی د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) او د امام سفیان ثوري (رحمة الله عليه) د صحبت څخه رارسيدلی دی.

بخاري (رحمة الله عليه) په خپل کتاب رفع يدين کي ليکي: امام عبدالله بن مبارک (رحمة الله عليه) د خپلي زمانې تر ټولو لوی عالم وو، که چيري خلکو د نورو کم علمه علماؤو پر ځای د ده (رحمة الله عليه) اتباع کولای، نو دا به ډيره غوره وای، خپله امام ابن مبارک (رحمة الله عليه) فرمايي: که چيري الله سبحانه وتعالی د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) او د سفیان ثوري (رحمة الله عليه) په وسيله زما فریاد نه وای اوریدلی، نو زه به د عامو اشخاصو غوندي يو شخص وای.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د درس د حلقې مقبوليت

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د درس حلقه لکه مقناطيسي ساحه يوازي طلباء نه بلکې لوی لوی علماء او د فنونو اُستازان يې هم ځان ته راجلب کړل و دې حلقې ته، چې په کبني د مسعر بن کدام او د اعمش نومونه د ذکر وړ دي. د مختلف علاقه او ليري ليري ملکونو څخه ټولې ټولې طلبان راتلل شروع سول، د کوفي د درس حلقې ډکې سوې، د مکې، مديني، دمشق، بصري، واسط، موصل، جزيرې، نصيبين، رحلي، مصر، يمن، يماني، بحرین، بغداد، اهوا، کرمان، اصفهان، حلوان، همدان، استرآباد، ری، قوس، ذوامغان، طبرستان، جرجان، نيشاپور، سرخس، بخارا، سمرقند، کس، صغار، ترمذ، هرات، نهستار، الزام، خوارزم، سيستان، مدائن، مصيصة، حمص او داسي نورو... ځايونو خلگ به په دې درسي حلقه کې شامل وه.

د حديثو په علم کې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مهارت او عظمت د احاديثو په رڼا کې د ژوند د مسائلو حل کولو اهميت او صلاحيت اندازه ددې څخه معلومېږي، چې گڼ شمير د احاديثو د علم عاشقان د احاديثو د اوريدلو په غرض به په درسي حلقه کې سربخوده ناست وه.

ابن حجر عسقلاني (رحمة الله عليه) فرمايي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په درسي حلقه کې د احاديثو د اوريدلو په غرض چې کم د احاديثو مشهورې هستی موجودې وې په هغو کې حماد بن نعمان، ابراهيم بن طهمان، حمزه بن حبيب، زفر بن هذيل، قاضي ابو يوسف، عيسى بن يونس، وکيع، يزيد بن زائع، اسد بن عمر، خارجه بن مصعب، محمد بن حسن الشيباني، مصعب بن مقدم، ابو عبدالرحمن مقري، ابو نعيم، ابو عاصم او نو گڼ شمير د علم خاوندان (رحمة الله عليهم) شامل وه. حافظ ابو المحاس شافعي (رحمة الله عليه) د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د شاگردانو شمير نهه سوه اتلس (۹۱۸) بنوولی دی، او د ټولو نسب نامې يې بيان کړې.

امام مکي ابن ابراهيم (رحمة الله عليه) د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) شاگرد او د امام بخاري (رحمة الله عليه) اُستاز دی امام بخاري (رحمة الله عليه) په خپل صحيح کې د دوه ويشتو ثلاثياتو څخه يوولس ثلاثيات د امام مکي بن ابراهيم (رحمة الله عليه) په سند روايت کړی دی، گویا امام بخاري (رحمة الله عليه) په خپل صحيح کې د پاڅه سند سره د ثلاثياتو د ليکلو شرف د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د شاگردانو په برکت موندلی دی، د امام بخاري (رحمة الله عليه) په بيان کړل سوو سندونو کې اکثره بزرگان د حنيفي مسلک دي، بلکې که داسې ووايو نو بي ځايه به نه وي چې د کومو بزرگانو د برکته چې د صحاح لوره ماني ولاړه ده، په دوی کې گڼ شمير د هغه حضراتو څخه دي، چې د حديثو په علم کې يې بيله واسطې مستقيماً د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) شاگردان دي، د ده (رحمة الله عليه) په شاگردانو کې اته ويشت (۲۸) داسې شاگردان وه، چې هر يو په کبني د قضاء او افتاء د مسند اهل وه.

يو خواته د نبي كريم (صلى الله عليه وسلم) دا فرمان دى چي فرمايي: زما اُمت به په گمراهي كې هېڅ چيري سره يو ځاى نه سي، او بل خواته د پورته بيان كړل سو حقائقو په رڼا كې د حديثو د علم او د فقهي د حاصلولو دپاره د ټولي اسلامي نړۍ سترگي وه ده (رحمة الله عليه) ته وي، د اسلامي ملت اكثره د علم اهل او د فضل و كمال اهل د استفادې دپاره ځيني چاپيره به ناست وه، او د عوامو په زرونو كې يې د وخت تر خليفه زيات اثر درلودى، د علم تيزي به راتلل او په ماره نس به بېرته ځيني تلل يعني په علمي برخه كې به يې يو څه ځيني ترلاسه كول.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه ليريوالى د علم څخه ليريوالى دى: كومو خلگو چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مخالفت د خپل ژوند مشغولتوب گرځولى دى، ابن مبارك (رحمة الله عليه) داسي خلگو ته بې وقوفان ويلي دي، او وايي: كه چيري ما د ځينو بې وقوفانو خبري منلي وای، نو زه به د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مجلس ته نه وای نږدې سوي، او نن به زه د علومو د معارف څخه بې برخي پاته سوي وای، بلکي كه داسي ووايم نو بې ځايه به نه وي چي د علم په طلب كې په ټولي خواري او سختي به عبث او لكهونه پيسې به مي بې ځايه مصرف سوي وای. ابن مبارك (رحمة الله عليه) يو ځل د احاديثو درس وركوي د درس په دوران كې يې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يو روايت بيان كړى، يو كس اعتراض پر وكړي، ابن مبارك (رحمة الله عليه) سخت په غوصه سوو، او ويې فرمايل: اي خلگو! ستاسو ددې خبري څخه څه مقصد دى؟ چا ته چي الله سبحانه وتعالى لوړه مرتبه وركړې ده هغه لوړ دى، او الله (جل جلاله) چي څوك عزتمند كړي هغه به تل عزتمند وي.

ځيني داسي خلگ هم تير سوي دي چي هغو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د محدثانه، مجتهدانه او قائدانه مرتبې څخه انكار كړى دى، د هغو گډوډي خبري چي د عظيم محدث ابوعممه سعد بن معاذ (رحمة الله عليه) تر غوره ورسيدې، چي گڼ شمير خلگ عبدالله ابن مبارك (رحمة الله عليه) د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په مقابل كې د ډير علم خاوند گڼي، نو هغه وفرمايل: كم خلگ چي ابن مبارك (رحمة الله عليه) امام گڼي او ابن مبارك (رحمة الله عليه) چي خپله كم عظيم شخصيت ته امام وايي او د هغه اقتدا يې د ځان دپاره سعادت گڼلى دى، نو كه دا خلگ هغه ته امام نه وايي نو ددې مثال د شعیه گانو په شان دى، كم چي دوى حضرت على (كرم الله وجهه) امام گڼي، مگر حضرت على (كرم الله وجهه) چي درې تنه خلفاء راشدين خپله امامان گڼي، شعیه گان بيا دوى درې خپل امامان نه گڼي او انكار ځيني كوي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) لور مقام په احاديثو او روايت كښي

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د اوله سره څخه د كوفي د شاوخوا څخه چي د حديثو څومره ذخيره وه، هغه يې خپل په سينه كې ځای پر ځای كړه. د يحيى بن آدم (رحمة الله عليه) وينا ده وايي: يقيني خبره ده چي نعمان د كوفي د بنار ټول حديثونه جمعه كړي وه، او دا يې بيا طريقه وه چي د كوفي بنار ته به يو نوموتي محدث تشریف راوړي، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به د طالبې په جامه كې به ورتلی حاضریدی او پوښتني به يې ځيني كولي. د لوی محدث امام نظر بن محمد مرزوي (رحمة الله عليه) وينا ده وايي: ما د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه ماسيروا د حديثونو سره زيات ملاتړ كوونکی نه ليدلی، يو وار مور د كوفي په بنار كې ناست وو، چي يحيى بن سعيد او هشام بن عروة او سعيد بن ابي عروبه راغلل، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مور ته وفرمايل: گوري ددي حضراتو څخه داسي څه سته چي مور يې ځيني واورو.

امام نظر (رحمة الله عليه) چي كم نومونه واخيستل ددي څخه دا معلوميري، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د احاديث لټون د داسي كسانو څخه كړی دی، كم چي دوی د رواياتو په فن كې پاڅه او په جمع كولو كې د احاديثو وتلي كسان وه، او په اسلامي نړۍ كې يې نومونه د نوموتو علمانو څخه وه، دا خو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د اخلاص جذبه او د طلب شوق وو، چي الله (جل جلاله) ده ته همدارنگه صلاحيتونه، د احاديثو لويه ذخيره، د فقهي احكام، اجتهادي صلاحيت او د كره والي ډاډ وركړی وو. حافظ اسراييل بن يونس (رحمة الله عليه) فرمايي: نعمان څومره غوره انسان وو، چي د فقهي كمه مسئله به په حديث كې وه، هغه به يې پياد وه.

د السيره الكبرى مصنف حافظ محمد بن يوسف الصالحي په خپل مشهور كتاب عقود كې ليكي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په لويو نوموتو حافظانو كې حساب وو، كه د ده (رحمة الله عليه) د احاديثو علمي مركزونه نه وای، نو د فقهي مسئلې به هم نه وای. حافظ محمد ابراهيم الوزير (رحمة الله عليه) په ډير ښه شان سره اعتراف كړی دی او فرمايي: يقيناً د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) علم او فضليت متواتر دی، او پر دې باندي ټول متفق دي. د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حديث پوهي فقهي مسائلو او اجتهادي كمالونو په توگه د محدثينو د سر تاج د فقهاوو سراج محدثين امام الجرح والتعديل يحيى بن سعيد القطان (رحمة الله عليه) داسي قسم اخلي او فرمايي: په خدای (جل جلاله) قسم دی چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په دې امت كې څه چي د الله سبحان وتعالی او د هغه د رسول (صلی الله عليه وسلم) څخه راغلي دي، په هغه كې تر ټولو لوی عالم دی.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مقام د حديث په روايت كښي: څوك انكار كوي؟ ټول خلك په دې پوهه دي چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) زمانه د خير القرون يعني صحابه وو ته نږدې زمانه وه، چي په هغه وخت كې د راويانو راز فاشي هم دوندي نه وه، مگر امام اعظم ابوحنيفه

(رحمة الله عليه) په خپله چي څومره باسنده احاديث موندلي دي حاصل كړي يې هم دي، او د خپل وخت پر نورو محدثانو د احاديثو په اخیستو يعني په قبلولو كې په لوړ مقام كې ځای درلودی.

د هغه زماني يو مشهور محدث امام مسعر بن كدام (رحمة الله عليه) فرمايي: ما د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سره يو ځای د احاديثو علم حاصلوی، هغه پر مور تولو غالب وو، او كله چي به په پرهيزگاري كې مشغول وو، نو په تولو كې به ډير تقوا داره وو، او چي فقه به مو ورسره كول، نو هغه مقام يې تاسو وينی. كامل محدث شيخ السلام امام عبدالرحمان مقري (رحمة الله عليه) فرمايي: امام مقري (رحمة الله عليه) كله به چي د هغه څخه روايت كوی، نو فرمايل به يې: مور ته شاهن شاه حديث كړی دی.

پر ځلگو باندي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څومره لوی احسان دی سنت او فقه يې ساتلي دي، د امام عبدالله بن داود (رحمة الله عليه) څخه يې واورى: پر اسلامي امت باندي دا خبره واجبه ده چي خپلو لمنځونو كې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته دعاگانې وكړي، او ويې وويل: په تحقيق سره ذكر سوي دي، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د دوی دپاره فقه او سنت محفوظ كړی دی، يعني ساتلی يې دی.

قاضي ابو يوسف (رحمة الله عليه) چي يحيى بن معين (رحمة الله عليه) صاحب الحديث ورته وايي، فرمايي: كله چي به د هغه رايه قائمه سوه، نو زه به د درس د حلقې څخه ولاړ سوم، او د كوفي د بنار محدثينو ته به ولاړم د مسئلو سره سم به مي حديثونه پوښتل، بيا به راغلم او هغه به مي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته وړاندي كړل، هغه به ځيني قبلول او د ځينو په هكله به يې ويل: دا صحيح نه دی، ما به پوښتنه وكړه: ولي؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به وويل: د كوفي په بنار كې چي څومره علم دی هغه ماته معلوم دی.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) احتياط د احاديثو په رواياتو، قبلولو او ردولو كښي

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هغه اولنی کس دی چې د زمانې د اهل د طعنو او پيغورنو د کبله يې اُمت ته د احاديثو د صحيحوالي او نه صحيحوالي علایم ايښي او ټاکلي دي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چې د حديث په قبوليت کي د څومره احتياط څخه کار اخستی دی، په دې باره کي د امام سفیان ثوري (رحمة الله عليه) تصديق واورى چې وايي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د علم په حاصلولو کي زيات احتياط کوونکی او د الله سبحانه و تعالی د حدونو د بي حرمتي څخه ټينگ ساتوونکی وو، او هغه احاديث به يې قبلول چې هغه به د درنو او قوي راويانو څخه نقل سوي وه، او د رسول (صلی الله عليه وسلم) د آخري څخه آخري فعل به يې قبلوی، او په دغه کار سره يې د کوفي علماء موندلي وه، مگر بيا هم قوم پر ده باندي طعن ویلی دی، الله سبحانه و تعالی دي د هغو ټولو مغفرت په نصیب کړي. د عراق د علاقې مشهور محدث حافظ امام وکيع بن جراح (رحمة الله عليه) فرمايي: يقيناً امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په احاديثو کي دومره د احتياط څخه کار اخيستی دی، چې د نور محدثينو په کار کي دومره احتياط نه ښکاري.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) اصول د رواياتو په قبلولو او ردولو کښي: اولنی اصل قرآن کریم دی، او دوهم اصل حديث دی، مگر د حديث په موضوع هغه وخت روايت قبليري چې هغه بيخي يقيني او صحيح بنياد ولري، او د واقعي سره سم وي، د ضبط او نقل په لحاظ سره صحيح او قوي وي. امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به د هغه احاديثو سره دليل نيوی، کم چې به په دغه پيماني سره د قوي راويانو په لړيزه خپورنه کي راتلل، دا د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) موقف وو، او کلک پر ولاړ وو. په دې لړ کي د توضيح الافکار ليکوال د امام ثوري (رحمة الله عليه) په حواله د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دغه موقف ته اشاره کړي ده داسي يې بيانوي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به هغه احاديث قبلول چې د هغه په نزد به صحيح وه، او د قوي راويانو څخه به نقل سوي وه، د رسول (صلی الله عليه وسلم) آخري عمل به يې خپلوی، يعني قبلوی يې.

د روايتونو په رد او قبول کي چې عامو محدثينو کم شرطونه ليکلي دي، هغه دا دي چې نقل کوونکی راوي به عاقل، بالغ، د بني حافظي او د عدالت د صفاتو خاوند به وي، حافظ ابن صلاح دا د جمهورو اجماعي فيصله گرځولي ده، حافظ ابن کثير تقيظ په کښي اضافه کړی دی، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د روايت په قبلولو کي ددې شرطونو څخه علاوه يو شرط بل هم اضافه کړی دی، هغه دا چې که د روايت تعلق د اسلامي نړۍ د علمي ژوند سره وو، نو دا خبره ضروري ده چې راوي دي يو نه وي، بلکي د صحابي څخه چې روايت نقل کوي دا دي پوره جماعت وي، او جماعت دي داسي وي چې ټول به نيکو کاره وي، او عبادت گزار دي هم وي.

علامه عبدالوهاب شعراني (رحمة الله عليه) ليکي: کم حديث چي د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) څخه نقل سوي وي، پر هغه باندي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دا شرط ايښی دی چي دغه حديث د صحابي څخه بايد داسي جماعت نقل کړی وي چي نيکو کاره او پرهيز گاره به وي. په هر حال امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د احاديثو په رد، قبلولو او د صحت په لړ کي يو داسي ميزان جوړ کړی دی، چي نور محدثين ځيني تير سوي نه دي، د روايت د شرطونو معيار او ميزان په لټون کي د دريمي پيړۍ د محدثينو په نسبت په زيات احتياط سره مخته ته تللی دی.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چي د قبوليت کم شرطونه ذکر کړي دي، هغه په اصول السرخسي کي ۱ جلد ۳۶۴ صفحه، کشف السرار، شرح، اصول بزوي، التقرير، او ددي شرحه، مسلم او ددي په شرحه کي د خبر الحاد په بحث کي په تفصيل سره ذکر دي. شيخ مصطفي سباعي په خپل مشهور تصنيف (السنة ومكانتها في التشريع الاسلامي) کي ښه په ترتيب ذکر کړي دي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حديث قبلولو شرطونه: ۱: د شرعي حکمونو دپاره چي کم اصول يعني دليلونه دي د هغه د لټون او تحقيق څخه وروسته چي کم اصول د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په نزد يقيني دي، د هغه سره يو خبر يعني خبر واحد ټکر نه دی په کار، ځکه کله چي به د دغو اصولو سره يو خبر مخالف راغلی، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پريښوی به يي، ځکه چي قاعد دا ده چي کله دوه دليلونه ذکر سي، نو په قوي دليل باندي به عمل کيږي، نو په دې وجه به امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يو خبر ته ترجيح نه ورکوله.

۲: د قرآن کریم د عامو حکمونو او ښکاره آيتونو سره يو خبر يعني خبر واحد نه سي متصادم کيدای، مگر کله چي به يو حديث يعني خبر واحد د ظاهر کتاب سره نه جوړيدی، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به عمل په ظاهر د کتاب يعني قرآن کریم سره کوی، او حديث به يي پريښوی، ځکه چي کتاب الله قطعي دی او خبر واحد ظني دی، په دې ځای کي به امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تر قوي لا پر قوي دليل باندي د عمل کولو اصول اختيارول، او که چيري به يي يو حدايث داسي پيدا کړی چي هغه به د قرآن کریم د يو مجمل حکم دپاره بيان سوي وو، يعني د هغه مراد او مقصد به پټ وو، او هغه پټ مراد به يي ښکاره کوی، يا به د يو نوي حکم دپاره د نص ښکاره دليل وو، د داسي حکم دپاره چي په قرآن کریم کي به ظاهر نه وو، نو داسي حديث که څه هم چي يو خبر هم نه وي، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به قبلوی، وجه يي دا ده چي په دې دواړو صورتو کي حديث د قرآن کریم سره متعارض نه دی.

۳: خبر واحد د يو مشهور حديث څخه مخالفت نه دی په کار او برابره خبره ده، که هغه قولي وي او يا فعلي وي، چي چيري به يو حديث د مشهور سنت مخالف وو، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به د قوي دليل لاندي پريښوی، ځکه چي مشهور حديث د خبر واحد څخه قوي او صحيح وي.

۴: يو خبر واحد د بل خبر واحد سره متعارض نه دی په کار، که چيري متعارض به سو، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به د ترجیح د طریقو پر بناء سره يو پريښوی او بل به يې قبلوی، د ترجیح طریقي دا دي چې د دواړو حديثونو راويانو ته به يې کتل چې دواړه صحابه وه، نو د هغو پوهه به يې کتله چې کم به فقهيه عالم وو، او کم به فقهيه نه وو، کم خوان وو، او کم سپين ژيری وو، دا احتیاط به يې خکه کوی چې تر خپله وسه پوري د غلطی څخه وساتل سي.

۵: راوي به د خپل روايت کرل سوي حديث خلاف عمل نه کوي، داسي وخت کي به هم هغه به هغه حديث پريښوی، لکه: د ابوهريرة (رضي الله عنه) والا حديث چې سپی لوی مسحه کړي، نو اووه واره پريمنخل غواړي او خپله د ابوهريرة (رضي الله عنه) فتوا ددي څخه خلاف وه، هغه به د عامي گندگي غوندي پريولی درې ځلي پريولولو فتوا ورکوله.

۶: په حديث کي دي داسي څه حصه جلا نه وي، چې صرف په دغه حديث کي وي او په بل حديث کي دي نه وي، هغه که په متن کي وي او که په سند کي په داسي صورت کي به امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هغه يو حديث په عمل کي راوستی چې زیاته حصه به په کښي نه وه، او زیاتي حصي والا حديث به يې پريښوی، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په دا طریقه سره کار د الله سبحانه وتعالی په دين کي په بي حده احتیاط باندي منبي وو.

۷: په خبر واحد کي دي داسي حکم نه وي، چې د هغه تعلق دي د عموم بلوي سره وي مطلب دا چې ټول اولس دي په کښي اخته وي، او د هغو د ضرورت وړ وي، دا ځکه چې په داسي صورت کي دا حديث مشهور يا متواتر په کار وو، او ددي راويان هم گڼ په کار وه، او دا خو د يو روايت کونکي څخه نقل دی، نو دا د ده د کمزوری دليل دی، ځکه به امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) داسي حديث په عمل کي نه راوستي يعني نه به يې قبلوی.

۸: چې حديث خبر واحد د يو صحابي څخه روايت وي، په داسي حال کي چې ددي حديث په حکم کي د صحابوو (رضي الله عنهما) په مينځ کي اختلافات تير سوی وي، خو يو صحابي هم دغه حديث په دليل کي نه وي نيولی، دا نه نيول ددي حديث د نه ثابتوالي دليل دی، که چيري داسي نه وي نو په کار وه چې يو نه يو صحابي خو دليل پر نيولی وای، پر داسي حديث به امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هم عمل نه کوی.

۹: خبر واحد دي داسي وي، چې سلفو او صالحانو، صحابوو او تابعينو کي هيچا اعتراض نه وي پر کړی، گڼي د صحابوو يا تابعينو په حديث باندي طعن لگول ددي خبري دليل دی، چې دا حديث معتبر نه دی پر داسي حديث به امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هم عمل نه کوی.

۱۰: کله چې به اخبار احاد يعني يوازي خبرونه د شرعي حدونو او د سزاوؤ سره وابسته وه، مگر په روايتونو کي به د يو بل څخه بدل وه، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به په هغه روايت

عمل کوی، په کم یوه کي چي به د کمي سزا حکم سوی وو، او نور به يې پريښوول ځکه چي په منونکو اصولو کي دا هم دي يعني: شرعي سزاگاني معمولي شېهي سره هم پورته کيږي.

۱۱: د روايت کونکي حافظه دي د اوریدو د وخت څخه واخلې د حديث ادا کولو يعني نورو ته د اورولو پوري دي پخه وي، او په دغه مينځ کي به په کښي هيره نه وي راغلي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به داسي راوي چي حافظه به يې کمزوري وه، د هغه روايت نه قبلوی او نه به يې په عمل کي راوستی.

د يو مجتهد دپاره چي د هغه کسب دا وي چي د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) احاديثو څخه شرعي مسئلي راوباسي، دا ټول شرطونه بي حده ضروري دي، تر څو چي يې دا شرطونه په خيال کي نه وي راوستلي، نو مجتهد خپله فريضه د تفصلي دلائلو څخه شرعي حکمونه رايستل يعني: د مسئلو کسب نه سي پوره کولای، هغه که امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دی يا امام مالک (رحمة الله عليه) دی، يا امام شافعي (رحمة الله عليه) دی، يا امام احمد بن حنبل (رحمة الله عليه) دی، مگر محدثين حضرات ددي څخه دباندې وتلي دي، ځکه چي د هغو کسب صرف دا دی صحيح احاديث د غير صحيح احاديثو څخه جلا کوي او يو ځای کوي يې، بلکي د محدثينو دپاره دا شرطونه د هغو په کار کي خلل جوړيږي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په هکله د لويو فقهاوو او مشهورو محدثينو شاهدي

امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) فرمايي: ما د تفسر او حديثو په لړ کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه لوی عالم نه دی ليدلی. د سفیان بن عيينه (رحمة الله عليه) قول دی وايي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د فقهي په علم کي (اعلم الناس) دی. يحيى ابن آدم (رحمة الله عليه) وايي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خپلي زمانې د ټولو محدثينو مشورې په ياد ساتلي وي. حسن بن زياد (رحمة الله عليه) فرمايي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) (۴۰۰۰) څلور زره احاديث روايت کړي دي، (۲۰۰۰) دوه زره يې د حماد (رحمة الله عليه) څخه او (۲۰۰۰) دوه زره يې د نورو شيخانو څخه روايت کړي دي. خارجه بن مصعب (رحمة الله عليه) فرمايي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په وړاندي راتلو سره به د هغه علم او پرهيزگاري د وجهي څخه به د بنده حالت داسي سو چي د خپل نفس حقير گڼلو سره به عاجزه هم سو، يعني عاجزي به يې اختيار کړه.

د سفیان ثوري (رحمة الله عليه) وينا ده: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مخالفت داسي کس کولای سي، څوک چي د ده (رحمة الله عليه) څخه په قدر او علم کي جلا وي، مگر داسي کس څوک دی؟. امام مالک (رحمة الله عليه) د امام شافعي (رحمة الله عليه) د پوښتني په جواب کي وفرمايل: سبحان الله! امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) عجيبه شخصيت وو د هغه ثاني ما نه دی ليدلی. د خلف بن ايوب (رحمة الله عليه) قول دی فرمايي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يو نادر الوجود يعني د کم څخه کم موجوديدونکی شخصيت دی، علم د الله (جل جلاله) د طرف څخه حضرت محمد (صلى الله عليه وسلم) ته راغلی دی، بيا صحابوو ته بيا تابعينو ته او ددې څخه وروسته امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) او د هغه ملگرو ته چي په برخه سوی يې دی. د حافظ محمد ابراهيم فاني وينا ده: نه وينم په دنيا کي برابر څوک ستا د حسن، پيښيري دا اداء او دا چال د يو نيم کس.

فضل بن موسى (رحمة الله عليه) وايي: مور د حجاز او د عراق علمي مجلسونو ته تللي او راغلي يو، يعني تگ راتگ مو سوی دی، مگر کم برکت او نفع چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په مجلس کي وه، هغه په نورو مجلسو کي نه وه. حضرت وکيع محدث (رحمة الله عليه) چي د امام بخاري (رحمة الله عليه) په سترو شيخانو کي دی، په يو مجلس کي يې يو حديث مخته بيان سوو، چي مضمون يې ډير سخت وو، حضرت وکيع (رحمة الله عليه) ولاړ سو او په سره ساه يې وفرمايل: د پښيمانننیا څخه څه فايده؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چيري دی چي هغه به دا مسئله حل کړي وه. د امام ابو داود (رحمة الله عليه) قول دی: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د شريعت امام دی. د امام اعمش (رحمة الله عليه) قول دی وايي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته داسي مسئلي په ياد وي، چي نه د ابن سيرين (رحمة الله عليه) نه د حسن بصري (رحمة الله عليه) نه د قتادة (رحمة الله عليه) نه د فلاني او فلاني او نه د بل چا په ياد وي. امام مقاتل وايي: ما تابعين او تبعي تابعين ډير ليدلي دي، مگر د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) غوندي هستي مي په کښي نه ده ليدلي.

د امام شافعي (رحمة الله عليه) فرمان دی فرمايي: خلگ په فقه کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) عيال دي، حُکمه چي زه د هغه خُخه زيات خوک فقيه نه وينم او خوک چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) کتابونه ونه لولي هغه به نه عالم جوړ سي او نه فقيه.

پر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د احاديثو د كموالي په خاطر تهمت ويل

په دنيا كې داسې خلك هم سته چې هغو د حديثونو د كمې په لړ كې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حديث پوهې او د فقهي پوهې مرتبه په غشو ولي، ممكن دوى د حنيفيت د لاري د بنديدو كوښښ كوي او په دې كوښښونو اخته دي، مگر كه سړى فكر وكړي نو د روايتونو كمې خو عيب نه دى، نه د شرمندگي خبره ده او نه دا يو قانون دى كه چا لږ روايتونه نقل كړي وي، نو هغه به د فقهي عالم او مجتهد نه وي، كه داسې سي نو د حضرت عمر فاروق (رضي الله عنه) څخه ټول (۵۴۵) پنځه سوه پنځه څلوېښت روايتونه نقل سوي دي، حالانكي هغه د نبوت په شپږم كال اسلام قبول كړى دى، او ټول عمر يې د نبوت په دوران كې تير كړى دى.

همداسې د حضرت علي (كرم الله وجهه) څخه (۵۸۶) پنځه سوه شپږ اتيا روايتونه نقل سوي دي، حالانكي هغه خو د اول څخه په اسلام كې وو، يعنې د اسلام د شروع څخه مسلمان سوى وو، او د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) سره يې څلورويښت كاله يو ځاى تير كړي وه، دغسې حضرت عبدالله ابن مسعود (رضي الله عنه) (۲۲) دوه ويښت كاله د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) په خصوصي ملگرتيا او خدمت كې تير كړي وه، مگر بيا هم صرف (۸۴۸) اته سوه اته څلوېښت روايتونه نقل كړي دي. نو اصل خبره همدا ده چې حضرت عمر فاروق (رضي الله عنه)، حضرت علي (كرم الله وجهه) او حضرت عبدالله ابن مسعود (رضي الله عنه)، به هر يو روايت رسول الله (صلى الله عليه وسلم) ته منسوب وي، او په دې كې به يې د ډير احتياط څخه كار اخيستی، دپاره ددې چې د كمې او زياتوب په سبب د عذاب د حقدارانو طرف اختيار نه كړي، نو په دې سلسله كې به يې د سنتي د سپم په اندازه يې نقص هم نه سواى زغملای، ځكه د دوى څخه لږ لږ روايتونه را نقل سوي دي.

البته دې حضراتو چې د هر څومره روايتونو قدرت درلودى هغه يې د معلوماتي مسئلو او فتواو په شكل عام اولس ته وړاندي كړي دي، لكه څنگه چې په (الاصابه) كې راغلي دي: حضرت عمر فاروق (رضي الله عنه)، حضرت علي (كرم الله وجهه)، حضرت ابن عباس (رضي الله عنه)، عبدالله ابن مسعود (رضي الله عنه)، حضرت ابن عمر (رضي الله عنهما)، حضرت زيد بن ثابت (رضي الله عنه) او حضرت ام المؤمنين عائشه صديقه (رضي الله عنها) فتواوي دومره ډيري دي، چې د هر يوه د فتواو څخه يې لوى او دروند كتاب جوړيدای سي.

قاضي عياض (رحمة الله عليه) په مدراك كې بيان كړي دي فرمايي: يو ځل په مدينه منوره كې د امام مالك (رحمة الله عليه) او د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ملاقات اوسوو، تر ډيره حده يې خبرې سره وكړې وروسته چې امام مالك (رحمة الله عليه) د هغه مجلس څخه راووتى په خولو كې لوند خيشت وو، ليث بن سعد (رحمة الله عليه) پوښتنه ځيني وكړه: څه كيسه ده چې په خولو كې ډوب يې؟ امام مالك (رحمة الله عليه) جواب ورکړى: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سره مي يو څه اندازه مناظره وكړه ددې امله مي بدن لوند خيشت دى، بيشكه اى مصري! چې دا دروند فقيه دي.

همداسي امام شافعي (رحمة الله عليه) ته داسي قولونه منسوب سوي دي، چي په هغه کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) کم پهمي ته اشاره سوي ده، مگر دا قولونه سراسر بي بنياده دي، ځکه چي امام شافعي (رحمة الله عليه) خو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) قدر پيژندلی دی، امام شافعي (رحمة الله عليه) د امام محمد بن حسن شيباني (رحمة الله عليه) په ذريعه سره د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د فقهي څخه فايده اخيستي ده، او د هغه د اجتهادي علومو څخه يې ښه استفاده کړي ده، کله چي دري کاله وروسته بغداد ته تللی نو ويې فرمايل: زه د امام محمد بن حسن شيباني (رحمة الله عليه) څخه د اوبن د پيټي د بار په اندازه علم د ځان سره وړم. امام شافعي (رحمة الله عليه) خو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د شاگردانو احسان مند لا هم دی، نو دا به څنگه ومنل سي چي هغه (نعوذ بالله) د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په باره کي غلطه رائي ښکاره کړي، بلکي د امام شافعي (رحمة الله عليه) دا مقوله خو د هر چا پر ژبه جاري ده چي فرمايي: خلگ د فقهي په علم کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) عيال دی.

د خطيب بغدادي د نقل سوو تهمتونو دپاره جوابونه: خطيب بغدادي د اوله سره څخه په تاريخ کي د بغداد د امامانو او فقهاؤو ته درواغجن او بي بنياده اقوال منسوب کړي دي، د نموني په توگه يې يو مثال ذکر کوم چي دی وايي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حديث پوهي په لړ کي يتيم وو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په حديث پوهي کي بيخي گود وو، هغه د حديثونو مالک نه وو، نه ورسره د رائي حق وو، او نه څه حديث، ځونده حديثونه چي يې روايت کړي دي، هغه يو نيم سل (۱۵۰) دي، خو په نيمو کي خطاء وتلي دي. د سنتو مخالفينو، د حديثو منکرينو او د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) حاسدينو هميشه په خپلو تقريرونو او ليکونو کي د خطيب بغدادي دا بي بنياده تهمتونه ويلي او ليکلي دي، بعضو تاريخ پوهانو د دوشمني او خوښي په توگه په خپلو ليکونو، تاريخونو، او رسالو کي نقل کړي دي.

د ابن خلدون د نقل سوو تهمتونو دپاره جوابونه: ابن خلدون په خپله تاريخي مقدمه کي ليکي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه چي کم روايتونه نقل دي ويل سوي دي، چي صرف (۱۷) اوولس دي. دا کم تهمتونه چي پر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) باندي ويل سوي دي، په حقيقت کي دا بي بنياده دي، مخکيني بحثونه چي ذکر سوي دي هغه بسنه کوي، مگر د لا ښه وضاحت او حقيقت څرگندولو دپاره څو نور بحثونه هم ضروري دي، چي يادونه يې بايد وسي.

۱: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) خو د اسلامي او ديني نړۍ د سر تاج، منل سوی امام او قوي مجتهد دی او دا کمه پټه خبره نه ده، چي منونکي او نه منونکي يې ټوله مني، بلکي د تاريخ بغدادي د اقوالو نقل کوونکي يې هم مني، مگر دلته سوال دا پيدا کيږي چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حديثو په پوهه کي علم نه درلودی او صرف اوولس (۱۷) حديثونه يې په ياد وه، نو بيا ولي دی نورو لويو لويو مجتهدينو د هغه د اجتهاد لوړ گنلی دی او قدر يې کړی دی؟ د هغه د فقهي مسئلو حصول، قدر او عزت يې ولي کړی دی؟ د خپرولو بهير يې ولي جاري

ساتلی دی؟ او بیا فقه په داسې شکل کې وه، چې د هغې دپاره د حدیثو د علم بنیاد نه وو جوړ سوی چې څوک پرې نازیدلي وای، مگر نن ولې دغه فقه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته منسوبیږي؟

۲: لویو لویو امامانو او د دین پوهانو چې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مسئلې پوره وکتلي، نو په سوونو مسئلې او حکمونه یې د صحیح حدیثونو سره یو شان وموندل، په دې لړ کې د قاموس شارح سید مرتضی زبیدی د حنفي فقهي کوچني حکمونه چې د احادیثو سره برابر دي، په خپل مشهوره لیک (الدر المنيفه في ادلة ابي حنيفة) کې په کتابي شکل سره را ټول کړل. نو اوس سوال دا دی چې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د کم پوهې په صورت کې د هغه څخه را نقل سوي مسئلې ولې د صحیح احادیثو سره یو شان دي؟

۳: امام ابن ابی شيبه په خپل لیک کبير کې داسې مسئلې (۱۲۵) یوسلو پنځویشته ذکر کړي دي، چې په هغو کې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د صحیح حدیثونو معیار ته نه دي رسیدلي، نو که د ابن ابی شيبه دا خبره ومنل سي، نو خبره به ښه واضح سي يعني مطلب به داسې چې د دغو یوسلو پنځویشته مسئلو څخه علاوه چې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څومره مسئلې دي، چې په یوه روایت کې (۸۳۰۰۰) دروايتيا زره او د بل روایت مطابق (۱۲۰۰۰۰۰) دولس لکه دي، هغه به صحیح او د احادیثو سره سمې وي او په دې سره خبره نوره هم قوي سوه، هغه دا سي چې دولس لکه مسئلې سمې او سلامتي پاته سوي، نو د هغو مسئلو د خاوند سره به د احادیثو ذخیره هم ډیره وي او هغه به صحیح حدیثونو ته خامخا غاړه کښیږدي، چې واقعاً د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سره د حدیثونو یوه لویه او درنه ذخیره وه، چې د هغې ذخیرې څخه یې دولس لکه مسئلې رايستلي دي.

۴: د حدیث پوهې په اصولي کتاب اسماء الرجال کې راغلي دي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) رايو او نظریو ته خلک په هره مسئله کې محتاجه دي، دا داسې قاعدې او اصول دي، چې د فن روایت په لړ کې د قبلولو او د نه قبلولو طریقې خلکو ته ښي يعني کم حدیث يا د حدیث راوي چې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) رد کړي وي، هغه به رد گڼل کيږي او کم یو چې یې تائید کړی وي هغه به قبلیږي، نو تاسو په خپله فکر وکړی چې داسې لوی شخصیت د احادیثو څخه ناخبره، ناپوه گڼل سراسر درواغ دي او داسې خبرې د کم عقلو او حاسدانو خلکو کار دی.

۵: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) شاگردانو چې څومره احادیث د هغه څخه اوریدلي او لوستلي دي، هغه یې په بهترینه طریقه لیکلي دي او دغه لیکوالان هم څه معمولي خلک نه وه، بلکې هغوی ځانته د حدیث پوهې او د فقهي په اجتهادي امورو کې امامان وه لکه: امام ابویوسف (رحمة الله عليه)، امام محمد (رحمة الله عليه)، حسن بن زیاد (رحمة الله عليه)، په دې لړ کې بیا قاضي القضاة محمد بن محمود الخوارزمي (رحمة الله عليه) ددې کسانو مسندونه په خپل مشهور لیک کې را جمع کړي دي، چې جامع المسانيد ورته وایي، حافظ محمد بن یوسف صالحاني داسې روایتونه رانقل کړي دي، چې د هغه څخه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مسندونو شمیر اوولس (۱۷)

معلوميري، او بيا يي د دغه اوولسو (۱۷) کسانو سندونه په تفصيل سره بيان کړي دي، چي هغوی د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مسانيد جمع کړي دي.

ددې تحقيق او تفصيل څخه وروسته پر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حديثونو د کم پوهي تهمتونه ويل څه معنی لري؟ مگر دا کار يوازي او يوازي د حاسدانو د خوا څخه کيدای سي نه د بل چا خوا څخه. د ابن خلدون د نقل سوي روايت وجهي په تيرو سوو موضوعاتو کي د ابن خلدون د بيان حقيقت هم په ډاگه او واضح کړی، مگر اصل خبره دا ده چي د ابن خلدون عبارت ډير لنډ او مختصر دی، يعني مطلب يي بنسکاره او واضح نه دی، صرف دونه يي ليکلي دي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مروياتو شمير يي اوولس دي، نو کيدای سي:

۱: ابن خلدون د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مروياتو د شمير څخه مراد مسندونه اخيستي دي. ۲: دا هم کيدای سي چي امام محمد (رحمة الله عليه) په موطا امام مالک کي چي کم روايتونه ذکر کړي دي، چي په هغه کي صرف اوولس حديثونه داسي دي، چي هغه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه نقل سوي دي، او څلور په کبني د امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) څخه نقل سوي دي، ددې اوولسو احاديثو په ليدو سره بعضي د علم خاوندانو په موطا کي دغه شمير وبنووی او هم دغه خبر بيا په دنيا کي خپور سو، مگر دا په ياد وساتي چي د اوولسو حديثونو واله تور لگوونکی او تهمت ويوونکی ماسيوا د ابن خلدون د ليک څخه بل ځای نسته.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حديث پوهي په فن او کسب کي د کمال درجي ته رسيدلی وو، د ډير احتياط څخه يي کار اخيستی، او په محدثينو کي د ده (رحمة الله عليه) هم مثله نه پيدا کيږي، نو داسي لور شخصيت ته د حديثو په علم کي يتيم ويل او د لرو حديثونو نقل کوونکی ويل لويه بي عقلي، حماقت، بي بنياده تهمت او درواغ دي بل څه نه دي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ارجاء حقيقت: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د هغه شريفو، پوهانو، هونيارانو، ديندارو او قوي خلکو څخه وو، چي دی د فقهي، اجتهاد او د علم په ناآشنا مروونو کي ډير مخته تللی وو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) داسي هستي وه چي حاسدانو يي دا هر څه نه سواي زغملاي، لکه د اسلامي فقهي رواجيدل، د نورو تهمتونو او اعتراضونو سربيره د ارجاء په نوم يو داسي زورور طوفان پر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) باندي راغلی دی، چي د تاريخ په پاڼو کي پر بل محدث يا امام باندي داسي طوفان نه دی رغلی.

حالانکي د مصطفی حسني السباعي د قول مطابق د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د عقيدې مرجئه خالص د قرآن کریم او احاديثو سره سمه ده، چي تفصيل يي داسي دی: که چيري يو سړی په لويه گناه کي اخته يي او د توبي څخه ماسيوا مړ سي، نو په آخرت کي به د ده معامله د الله (جل جلاله) د خوښي سره وي، که چيري الله (جل جلاله) وغواړي د گناه مناسبه سزا ورکړي جهنم ته يي ورواچوي، او د عذاب څخه وروسته يي جنت ته واستوي، او که چيري وغواړي نو په

خپل رحم سره يې گناه ور معاف کړي، او د سزا څخه ماسيوا يې جنت ته واستوي. مومن چي په لويه گناه کي اخته سي نو دی خو مسلمان دی او جنت ته يو ورځ خامخا ور داخليري، او د ورځ خو د کافرانو او مشرکانو دپاره هميشنی ځای دی، يعني د هميشه د پاره به په دورخ کي وي، ماسيوا د مؤمن څخه چي يو لويه گناه يې کړې وي، هغه به تر يو وخته پوري په دورخ کي وي.

د خوارجو عقیده دا ده: مسلمان چي د لويي گناه مرتکب سي، نو دی د اسلام څخه خارج دی کافر دی، او هميشه په دورخ کي وي. د معتزلو عقیده داسي ده: دغه سړي چي نه مسلمان دی او نه کافر دی، مگر د هميشه دپاره به په دورخ کي وي. د مرجیئو عقیده د ارجاء يعني د قرآن کریم او سنت خلاف ده داسي وايي: ضرر نه رسوي څه گناه د ايمان سره لکه څنگه چي د کفر سره نيکي نفع نه ورکوي. ددې ډلي يوه عقیده دا هم ده: ايمان عبادت دی او د معرفت او د اقرار لسانی نوم دی، او د تصديق قلبي هيڅ ضرورت نسته، او دا هم وايي: د عذاب او د ثواب اړه په نيکو او بدو سره نه ده. دا د قرآن کریم او سنت څخه خلاف عقیده ده، او د اهل سنت والجماعت د عقیدې سره يې هيڅ تړون او مناسبت نسته، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ددې عقیدې څخه پاک او بری دي.

مور د شيخ مصطفى د قول مطابق د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ارجاء عقیده صرف د سنت سره موافقه گرځولي ده، په دې هکله که د تاريخ باب وکتل سي، نو په اول صدر کي معتزله وؤ او اهل السنن والجماعت ته مرجیئو ويل سوي دي، مگر په دې لړ کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خوارجو او مرجیئو خلاف ډير کار کړی دی، نو په دې وجه يې ځان په مرجیئي لقب سره مشهور کړی دی، نو ددې وجهي څخه ابو مشکور سالمی د مرجیئو دوي ډلي بيان کړي دي، يوي ډلي ته يې مرجیئو مرحومه وايي او بلي ډلي ته مرجیئو ملعونه وايي، سالمی ليکلي دي: د مرجیئو دوي ډلي دي، يوه مرجیئو مرحومه ده، چي په دې کي صحابه داخل دي او بل مرجیئو ملعونه ده، او هغه دا ډله ده چي د دوی په نزد گناهونه ضرري نه دي او گناه کار ته به يې عذاب نه ورکول کيږي.

علامه ابن اثير د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ترديد په هکله ويلي دي: بنکاره خبره دا ده چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ددې تهمتونو څخه پاک دی. حاسدانو ته چي څه په لاس ورنه غله، نو بيله ثبوته يې د غنية الطالبين عبارت يې پر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په ناجايزه توگه او د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پر خلاف يې استعمال کړی دی، حالانکي د غنية الطالبين ليکوال صرف دومره ليکي دي: بعضي حنفیان مرجیئو دي. نو دا خبره بلکل غلطه ده ځکه چي علامه زمحشري، د قنيه جبائي او غسان کوفي درې سره وو د فقهي په مسائلو کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مقلدين وه، مگر په عقيدو کي معتزله يا مرجیئو وه، نو دا خو پر دې خبره کم دليل نه دی، چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ټول ملگري دي مرجیئو وي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تڪفير او د شاذ قراءت منحول ڪتاب: په ڪمه اندازه چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په سياسي، اجتماعي، فقهي او ديني لحاظ سره د لوړ رتبه اشخاصو څخه شميرل کيږي، په هغه اندازه يې مخالفين، حاسدان او د زماني ګڼه ګرو خلګو د مخالفت پر اساس پر دغه اعظيم شخصيت باندي تهمتونه او توروته تړلي دي، او د ده (رحمة الله عليه) په باب يې د ډيرو غلط فهميو څخه کار اخيستي دي. دا يو عامه خبره ده چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) شاذ قراءت اختيار کړی دی، په هغه سره يې روايتونه کړي دي، او د هغه څخه يې مسئلي او حکمونه رايستلي دي او فقه يې جوړه کړي ده، حالانکي دا حقيقت په اوس معلوم سي، هغه دا چي محمد بن جعفر خزاعي د شاذ قراءت په اړه يوه مقاله وليکل او هغه کي يې د شاذ قراءت نسبت امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته وکړی، نو ددې څخه بعضو مصنيفينو او مفسرينو غلط فهمي وکړه.

ابن حجر مكي (رحمة الله عليه) په خيرات الحسان کي ليکلي دي: د عالمانو او امامانو يو جماعت چي د ارقطني هم په کښي شريک دی، دا خبره واضح کړي ده چي دا ليک ليکل سوی دی، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ددې څخه پاک او کاميابه دي. بيا خصوصاً په دې لړ کي اهل احاديثو د منحول ڪتاب غاليسين، چي پر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) باندي يې اعتراضونه سوي دي، نسبت امام غزالي (رحمة الله عليه) ته کړی دی. امام ابن حجر مكي (رحمة الله عليه) په خيرات الحسان کي دا خبره په واضح ډول سره کړي ده او وايي: ددې ڪتاب ليکونکی يو معتزله دی، چي نوم يې محمود غزالي دی او امام غزالي (رحمة الله عليه) نه دي.

مگر بل طرف ته چي اهل احاديثو د امام غزالي (رحمة الله عليه) ريښتني خبري کتلي دي، نو بيا وروسته چوپ پاته سوي دي، او هغه دا چي امام غزالي (رحمة الله عليه) د احياء العلوم په طرس کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) عابد، زاهد ياد کړی دی. د الله (جل جلاله) عظيم عارف ويلي دي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) عبادت گزاره، پرهيزگاره، د الله (جل جلاله) څخه بيره کوونکي او په علم کي خالص د الله (جل جلاله) د رضا طلب گاره وو.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د صحابوؤ (رضي الله عنهما) پر لاره تگ کړی دی

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ملگرو او هغه امامانو چي د فقهي په ايجاد کي دوی سره شریک وه، هم د صحابه کرامو (رضي الله عنهما) طریقه اختیار کړي ده، د ظاهري لفظونو د لټون، روایتي اعتبار سره د حدیث د ضعیفوالي او قویوالي معیار او د ناسخ او منسوخ او د آخري عمل د تحقیق علاوه د روایت په نقل کولو کي د اصحابو کرامو (رضي الله عنهما) قوی، جامع او احتیاط والا طریقه خپله کړي ده، بیا د احادیثو سره سره یې د هغو د اقوالو او فتواو څخه د نورو مسئلو په رايستلو کي هم د هغو د محتاطي طریقي پوره خیال ساتلي دي. نو حقیقت دا دی چي د حنفي فقهي دا فضیلت او لوړوالی د بعضي خلکو دپاره د حسد، کیني او بغض په وجه د مخالفت ذریعه سوه، او حاسدانو ته بله داسي لاره نه وه چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تعبداري ته غاړه کښیردي، نو ایله بيله یې پر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د احادیثو د کموالي تهمت پوري کړی او داسي یې وویل: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) صرف اوولس (۱۷) حدیثونه را نقل کړي دي.

ددي څخه علاوه محققینو ددي تهمت بل جواب داسي کړی دی، هغه دا چي احادیث پر دوه قسمه دي یو قسم هغه دي چي تړون یې د احکاماتو سره دي، او بل قسم هغه دي چي د احکاماتو سره تړون نه لري، په دي دوهم قسم کي صحابه کرام (رضي الله عنهما) او فقهاء ډیر په احتیاط سره یې اقدام کړی دی، یعنی د ډیر احتیاط څخه یې کار اخیستی دی، بلکي خلفاء راشدینو هم ددي څخه ځان ساتلی دی او نور یې هم ځیني منع کړي دي، اول قسم حدیثونه چي د هغو تړون د احکاماتو سره دی، د هغو پیژندل پر هغو باندي عمل کول ضروري وه، نو په دي وجه ددي د نشر کولو دپاره یې پوره کوښښونه کړي دي، او نورو ته یې هم د نقل کولو تاکید فرمایلی دی، حضرت عمر فاروق (رضي الله عنه) چي کله خلیفه سو نو ویې فرمایل: د رسول الله (صلی الله علیه وسلم) روایتونه لږ نقل کوی، مگر هغه روایتونه چي د هغو تعلق د عمل سره دي، هغه په پوره ډول نقل کوی. عباد بن ثابت (رضي الله عنه) وفرمایل: د کومو حدیثونو سره چي ستاسو دیني فایدي موبستي وي، هغه مي ستاسو په مخکي ټول بیان کړل. (صحیح المسلم)

علامه نووي د قاضي عیاض په حواله د حضرت عباده (رضي الله عنه) د یو قول تشریح نقل کړي ده لیکي یې دي: د عباده (رضي الله عنه) د قول څخه دا معلومیري چي هغه هغه روایتونه نه دي نقل کړي، په کومو کي چي د مسلمانانو دپاره د فتنې بیر ه وه، چي د احکامو او د حدونو سره یې تعلق نه وو، او دا نه چي داسي روایتونه صرف عباده (رضي الله عنه) پریښي دي، بلکي نورو صحابوؤ (رضي الله عنهما) څخه هم ډیره محتاطه طریقه ثابته ده. (شر المسلم للنووي) په دي لږ کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خلفایي راشدینو، صحابه کرامو (رضي الله عنهما) او د فقهاؤو د ارشاداتو په رڼا کي صرف هغه حدیثونه روایت کړي دي، چي تعلق یې د احکامو سره دي.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د شريعت جوړونکي دی

د نورو خوینونو، خصلتونو او فضیلتونو سربیره په تیره بیا د شریعت د جوړولو په ترتیب او باب گیري کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته د اول جوړونکي برخه حاصله ده، په دې هکله جلال الدين سيوطي (رحمة الله عليه) لیکي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په هغه خصلتونو کي چي یوازې والی ورته حاصل دی، یو دا هم دی چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هغه اولنی شخص دی، چي شریعت یې جوړ کړی او ترتیب کړی دی او بابونه یې په کبني جوړ کړي دي. د امام سيوطي (رحمة الله عليه) د قول مطابق دا برخه یوازي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته په نصیب سوي ده او بل چا ته نه ده.

په موطا کي امام مالک (رحمة الله عليه) د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) اقتداء او تابعداري کړي ده: امام مالک (رحمة الله عليه) د موطا په ترتیب کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) اتباع کړي ده، او په دې کار يعني د شریعت په جوړولو کبني د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه څوک وړاندي سوی نه دی، او دا داسي حقیقت دی چي انکار نه سي ځيني کيدای، لکه قاضي ابوالعاس هم په (اخبار ابی حنيفة) کي د عبدالعزيز بن محمد د راوي په سند سره روایت کړی دی، چي امام مالک (رحمة الله عليه) د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د کتابونو څخه استفاده کړي ده فرمایي: امام مالک (رحمة الله عليه) به د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) کتابونه کتل او نفع به یې ځيني اخستل.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د لیکونو لوستل اهم او ضروري دي، امام شافعي (رحمة الله عليه) فرمایلي دي: څوک چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) کتابونه نه گوري هغه په فقه کي ماهر کيدای نه سي. یو مشهور شيخ يزيد بن هارون (رحمة الله عليه) د یو سوال په جواب کي وايي: که تاسو په فقه کي مهارت غواړی، نو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) لیکونه وگوری، ځکه چي ما څوک داسي نه دی لیدلی چي فقيه وي او د هغه کتابونه دي ونه گوري.

یو وخت امام محمد بن احمد شرطي (رحمة الله عليه) د امام طحاوي (رحمة الله عليه) څخه پوښتنه وکړه: تا د خپل ماما امام مزني (رحمة الله عليه) کم چي د امام شافعي (رحمة الله عليه) په لویو شاگردانو کي وو، ولي دي پریښوی، او د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مسلک دي اختیار کړی؟ امام طحاوي (رحمة الله عليه) ورته وویل: ما خپل ماما امام مزني (رحمة الله عليه) لیدلی دی، چي هغه به هر وخت د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د لیکونو لوستنه کوله، نو ما هم دغه مذهب اختیار کړی.

د کتاب الاثار شرحي او تعلیقونه: د حدیثو د نورو کتابونو د علمي خدماتو په لړ کي د کتاب الاثار ته هم لوی خدمت سوی دی، او هغه داسي چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د هر اُستاذ روایتونه را جمع کړل سوي دي، او د مسند امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په نامه یې یو لوی لیک ځيني مرتب کړی دی.

په دې باره كې شاه عبدالعزيز ليكي: نسبت ددي مسند امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته داسې دى لکه مسند ابوبکر ته چې امام احمد (رحمة الله عليه) ترتيب ورکړى دى، مگر د هغه نسبت ابوبکر ته کيږي. ابو زهره د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مسندونو شمير پنځلس (۱۵) بنوولى دى، او بل يو مشهور عالم او زاهد عبدالوهاب شعراني چې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مسندونو مطالعه وکړه، نو ويې فرمايل: کله چې مور د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د درې واړو مسندونو مطالعه وکړه، ټول حديثونه صحيح وه.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پر مسندونو باندي نوموړو ډير کار کړى دى، لکه علامه صدرالدين په کښي ترتيب کړي دي او علامه سندي د فقهي بابونه په طرز مرتب کړي دي، وروسته چې په دې مسندونو کي کمي شرحي سوي دي په هغه کي يوه شرحه حافظ زين الدين قاسم ليکلي ده، يوه حافظ جلال الدين سيوطي (رحمة الله عليه) ليکلي ده، چې نامه د (التعليقه المنيفه علي مسند ابى حنيفة) د ملا على قاري (رحمة الله عليه) شرحه او تنسيق النظام د ابوالحسن اسراييلي سنبهلي په کښي ډيري مشهورې دي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ليکنه د احاديثو په باب کښي

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د کوفي په علمي درسگاه کي د فقهي جوړلو، د درس په ورکولو او په تيره بيا د فقهي د بابونو او صحيحو حديثونو يوه لويه ذخيره مرتبه کړه، او خپلو شاگردانو ته يې د درس په شکل وړاندي کړه، مگر د اولنيو خلکو طريقه داسي وه، چي لائقو شاگردانو به د خپلو اُستازانو تعليمات د درس ويلو په وخت کي ليکل او دغه ليکل به هغو اُستازانو ته منسوبيدل. د ابن دقيق العيد دا ليک چي (احکام الاحکام) دی، دا د هغه شاگرد قاضي اسماعيل ليکل سوي آثار دي.

همداسي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چي احاديث د درس په موقع کښي بيان کړي دي، هغه قاضي ابو يوسف (رحمة الله عليه)، محمد بن حسن شيباني (رحمة الله عليه)، زفر بن هديل (رحمة الله عليه) او حسن بن زياد (رحمة الله عليه) او داسي نورو... په حدثاً او اخبرناً سره ليکلي دي، چي د دغه درسي افاداتو نوم کتاب الاثار دی، او د دريمي پيری د څلورمي حصي تاليف دی، او د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه مخکي چي د احاديثو څونده مجموعي او صحيفي چي وي د هغو ترتيب په فني شکل نه وو، مگر کتاب الاثار د هغه دور اولنی تصنيف دی چي د وروستنيو حديث دانانو د پاره په کښي د ترتيب وار او د باب ايښوولو لاري يې ښوول سوي دي.

په اولو وختونو کي د ټولو علومو، فنونو او حديثو د تدريس او حفاظت دغه طريقه وه، چي شيوخانو او اُستازانو به د درس او تقريرنو په شکل کي کول او شاگردانو به يې خلاصه ليکل، مگر د وخت په تيريدو سره د نورو ايجاداتو په رڼا کي دا طريقه مخ پر ودي سوه، تر دې پوري چي اُستازانو او عالمانو به خپل روايتونه په خپله ليکل او دا طريقه په ټولو علومو کي مقبوله سوه. علامه محي الدين عبدالحميد هم دا طريقه د تصنيف تاليف او تدريس په لړ کي زياته خوښه کړي ده فرمايي: د حديثو د حاصلولو په طريقه کي تر ټولو لوړه او ښه طريقه دا ده چي راوي د خپل شيخ الفاظ واورې هغه که شيخ د ليک څخه د املاء په توگه وايي او که يې په ياد وايي، مگر د املاء کول په حديثو کي د نه املاء کولو څخه غوره طريقه ده.

کتاب الاثار هم ددې قسم افادات دي او د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دا طريقه د تصنيف دپاره بې حده قبوله سوي ده، او د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) شاگردانو هم دا طريقه اختيار کړي ده.

کتاب الاثار: د احاديثو د نورو کتابونو په شان ددې کتاب راويان هم ډير وه، نو په دې وجه يې نسخې هم ډيري دي، مگر ددې کتاب د راويانو يعني نقل کونکو شمير ډير زيات دی، خو دا څلور ليکونه يې تر ټولو ډير مشهوره دي: ۱: کتاب الاثار په روايت د امام محمد (رحمة الله عليه) سره. ۲: کتاب الاثار په روايت د امام يوسف (رحمة الله عليه) سره. ۳: کتاب الاثار په روايت د امام زفر (رحمة الله عليه) سره. ۴: کتاب الاثار په روايت د امام حسن بن زياد (رحمة الله عليه) سره.

بيا په دي څلور نسخو کي ډيره مشهوره او مقبوله نسخه د امام محمد (رحمة الله عليه) ده، چي ددي په باره کي حافظ ابن حجر عسقلاني (رحمة الله عليه) ليکي دي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د احاديثو څخه يوه نسخه موجود ده چي هغه د امام محمد (رحمة الله عليه) کتاب الاثار دی. حافظ ابن حجر عسقلاني (رحمة الله عليه) د کتاب الاثار په روايانو کي دوه کتابونه ليکلي دي، اولني خو خالصتاً د کتاب الاثار د روايانو سره سم دی چي نوم يي دی: (الايثار بمعرفة رواة الاثار) او دوهم کتاب چي نوم يي دی (تعجيل المنفعة بزوائد رجال الاربعة) په دي کتاب کي حافظ ابن حجر د هغه روايانو حالات ليکلي دي، چي د هغوی څخه څلور سره امامانو په خپلو ليکونو کي روايتونه نقل کړي دي، او په صحاح کي ددي روايانو په حواله څه حديثونه نه دي نقل سوي.

د ابو زهره مصري (رحمة الله عليه) رأيي: مشهور حق ويونکی شيخ ابو زهره مصري (رحمة الله عليه) د کتاب الاثار په هکله ليکلي دي: دا کتاب په علمي توگه په دري خبرو باندي قيمتي دي: ۱: دا چي دا کتاب د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مروياتو ذخيره ده او ددي څخه مور ته دا رامعلوميزي، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مسئلو په رايستلو کي حديثونه د دليل په توگه څنگه استعمالول؟ ۲: دا چي دا کتاب مور ته تعليم راکوي، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د دليل نيولو په موقع د صحابوؤ د فتواو او د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) د احاديثو څه مقام دی؟ ۳: دا چي ددي کتاب په ذريعه سره مور ته خصوصاً د کوفي او عموماً عراق د فقيهانو رأيي رارسيدلي دي. د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) زمانه چونکي د صحابوؤ او تابعينو زمانه وه، او د حديثو طريقي تر اوسه پوري دومره خپرې سوي نه وي، څومره چي د امام بخاري (رحمة الله عليه) او د امام مسلم (رحمة الله عليه) په زمانه کي خپرې سوي وي، يعني د يو حديث دپاره به په زرگونو طريقي پيدا کولي، مگر ددي باوجود هم امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د کتاب الاثار انتخاب د څلويښتو زرو (۴۰۰۰۰) احاديثو څخه کړی دی.

د کتاب الاثار انتخاب: په دي لړ کي امام ابوبکر زنجري (رحمة الله عليه) فرمايي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) کتاب الاثار د (۴۰۰۰۰) څلويښتو زرو احاديثو څخه منتخب کړی دی. حضرت علامه ملا علی قاري (رحمة الله عليه) ليکي: په تحقيق سره امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په خپلو تصانيفو کي اويازره (۷۰۰۰۰) حديثونه بيان کړي دي، او د څلويښتو زرو څخه يي کتاب الاثار منتخب کړی دی. د يحيى بن نصر (رحمة الله عليه) په يو روايت کي راځي: زه يو ځل د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سره په داسي کور کي داخل کي سوم چي ومي کتل نو د کتابونو څخه ماسيوا بل څه په نظر نه راتلل او پوښتنه مي وکړه: دا څه دي؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: دا ټول حديثونه دي او ما لږ حديثونه ځيني بيان کړي دي.

کتاب الاثار او د ابن مبارک (رحمة الله عليه) مدحيه اشعار: د امام بخاري (رحمة الله عليه) شيخ او لوی اُستاذ محدث عبدالله ابن مبارک (رحمة الله عليه) د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د شان او د کتاب الاثار په هکله دا شعرونه په المناقب جلد ۲ صفحه ۱۹۰ کي ويلي دي:

كطيران الصقور من المنيفة
ولا بالمشرقين ولايكوفه

روى آثاره فاجاب فيها
فالم يك بالعراق له نظير

وزني ترجمه:

دومره په تيزی سره يې آثار روایت کړل   تيزه لکه بنکاري نه چې پاس الوحي مرغان
نه خو عراق نه په کوفه کښي ثاني سته   نه بل په مشرق مغرب کي سته داسي انسان

جامع المسانيد: خصوصاً بيا په دې لړ کي امام ابو الموثيد محمد بن محمود خوارزمي (رحمة الله عليه) د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ټول مسندونه را جمع کړي دي، او د جامع المسانيد په نامه يې د اُمت مخته د گلد د دستي او ډالۍ په شکل کي يې رامنځته کړي دي، خوارزمي (رحمة الله عليه) دا ليک د فقهي د بابونو په ډول تړلي دي، او د خپل ليک په سريزه کي په خپله وايي: ما د شام په علاقه کي د ځينو جاهلانو څخه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په باره کي واوريدل چې هغو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د احاديثو شمير ډير کم گڼلی، او هغه د کم علمي (نعوذ بالله) په هکله يې د لږو احاديثو نسبتونه کول په دې ځای کي هغو د مسند امام شافعي (رحمة الله عليه) او د مؤطا امام مالک (رحمة الله عليه) څخه دليل وایه او د هغو دعوي دا وي چې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه داسي مسند يا حديث نسته، بلکي هغه خو يو څه احاديث روایت کړي دي، چې په دې خبره سره مي د غيرت لمنه خلاصه کړه او دا فيصله مي وکړه چې کومو لويو لويو عالمانو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) کم احاديث ليکلي وه دا ټول راجمع کړم.

ددې څخه علاوه ډيرو نورو حديث پوهانو لکه: امام اشرف الدين، اسماعيل بن عيسى مكي، ابو البقاء، احمد بن ضياء، محمد قرشي، حافظ الدين، محمد بن محمد کردري، عمر بن احمد شجاع او داسي نورو امامانو (رحمة الله تعالى عليهم) د جامع المسانيد مختلف قسمه اختصارونه او تعليقاتونه څيرلي دي او احاديثو خدمت يې په ډول سره کړي دي.

په هر حال منونکو خو ومنل مگر د منکرينو دپاره اوس هم اختيار سته او انشاءالله که چيري د تحقيق په ميدان کي کيږي، نو صرف او صرف د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په املائي ليکونو کي به د (۷۰۰۰۰) څخه زيات حديثونه د ملغرو په شکل خواره واره وويني.

علی بن جعد جوهری (رحمة الله عليه) چې د احاديثو لوی امام حافظ د امام بخاري (رحمة الله عليه) او امام ابو داود (رحمة الله عليه) اُستاز دی، د ده (رحمة الله عليه) قول دی وايي: علی بن جعد (رحمة الله عليه) ويلي دي، چې کله به امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) حديث لوستی نو هغه به داسي وو لکه لنده ملغره.

په بنيادي توگه سره خو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خپل وخت په حديث پوهانو او شاگردانو کي حاکم يعني د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) په ټولو حديثونو باندې د متن او سند په توگه پوره قدرت درلودونکی گڼل کيږي، او د حديث پوهي باچاه گڼل سوی دی، مگر په ظاهره دا سوال پيدا کيږي او پيدا سوی هم دی، چي امام بخاري (رحمة الله عليه) خو د خپل صحيح انتخاب د شپږو لکھو (۶۰۰۰۰۰) څخه کړی دی، يعني په صحيح البخاري کي شپږ لکھه (۶۰۰۰۰۰) احاديث دي او امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په اويازرو (۷۰۰۰۰) حديثونو کي صرف څلوېښت زره (۴۰۰۰۰) حديثونه په خپل ليک کتاب الاثار کي را جمع کړي دي.

نو دلته چي د دواړو خبرو ترمنځ چي کمه نتيجه راوځي، دا د حاسدانو دپاره غټه اسلحه ده چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) شان په زخمي کيږي، داسي سوالونه او اعتراضونه خو هغه خلگ کوي چي د احاديثو څخه ډير ليري پاته وي، مگر د احاديثو يو معمولي طالب علمه هم په دې پوهيږي، چي د احاديثو کموالی او زياتوالی په حقيقت کي د سندونو په توگه باندې راځي او د حديث پوهانو په ژبه کي د يو حديث سند چي راوي يې يو وي، نو حديث به يو وي، مگر که هم دغه حديث د بل راوي څخه هم نقل سوي وي، نو حديثونه دوه سوه، نو په هم دې طريقه سره د احاديثو په شمير کي هم زياتوب کوي، مگر خالص احاديث ټوله (۴۴۰۰) څلور زره څلور سوه دي.

د صحيحو احاديثو شمير: امام ابو جعفر محمد بن حسين بغدادی (رحمة الله عليه) په خپل ليک کتاب التميز کي د امام سفيان ثوري، امام شعبه، امام يحيى، امام عبدالرحمن بن مهدي او د امام حمد بن حنبل (رحمة الله عليهم) يو مخيره او متفقه فيصله را نقل کړې ده ليکي: بيشکه! هغه غونډ حديثونه چي صحيح دي او د نبي کریم (صلى الله عليه وسلم) څخه ماسيوا د تکراره نقل دي، هغه (۴۴۰۰) څلور زره څلور سوه دي. د همدې وجه څخه د صحاح نورو امامانو هم د دغه وړاندويني قول ته مایل دي، لکه حافظ عراقي (رحمة الله عليه) د صحيح البخاري څخه مکررات ايستلي دي او د احاديثو شمير يې څلور زره (۴۰۰۰) بنوولی دی. امام نوي (رحمة الله عليه) هم د صحيح المسلم د روايتونو شمير بنوولی دی، ليکي: په صحيح المسلم کي د مکرر احاديثو څخه علاوه څلور زره احاديث دي. امام زرکشي د سنن ابو داؤد د حديثونو شمير (۴۴۰۰) څلور زره څلور سوه دی بنوولی دی.

د ابن ماجه په هکله علامه ابوالحسن قسطلاني (رحمة الله عليه) فرمايي: شمير يې (۴۰۰۰) څلور زره احاديثه دی. نو په همدې خاطر باندې د احاديثو نور ليکونه قياس کيدای سي، مگر اصلي خبره دا ده چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د پيدائښ نيټه (۸۰) اتيا هجري ده، او د امام بخاري (رحمة الله عليه) د پيدائښ نيټه (۱۹۴) يو سلو څلور نوي ده، نو د دوی دواړو تر منځ يو سلو څلورلس (۱۱۴) کلنی نيټه کي به حديث د سونو څخه تر زرگونو خلگو روايت کړي دي، نو اصل سوال هم ددې ځايه راولاړ سوی دی، د شپږو لکھو او د اويازرو تر منځ هم دغه زياتوالی راغلی دی، چي دې ته د سندونو شمير وايي.

ٲول احاديٲ د سنن ٲه اعتبار سره (٤٤٠٠) ٲلور زره ٲلور سوه دي، زيات او كم نه دي مگر بيا د سندونو ٲه وجه زيات سوي دي، هغه داسي ٲي كله به رسول الله (صلى الله عليه وسلم) صحابه كرامو ته يو حديث ووايه، نه بيا به هر صحابي هغه صحيح حديث ٲه خٲلو محلو كي بيانوى، نو اصل د حديث ٲه يو وو، مگر سندونه به يي جلا جلا سوه، نو ٲه دي وجه د احاديٲو شمير زيات سوو.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حنفي فقهي جو رول او د فقهي ليکونو پس منظر

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د زماني څخه مخکي نوموتو تابعينو لکه: حضرت علقمه، حضرت اسود، حضرت حماد او حضرت ابراهيم نخعي (رحمة الله عليهم) او داسي نورو او په صحابو کي حضرت عبدالله ابن مسعود، حضرت علي، حضرت عبدالله ابن عباس، حضرت عائشه صديقه (رضي الله عنها)، حضرت زيد بن ثابت او حضرت ابن عمر (رضي الله عنهما) او داسي نورو ته د حديثو د پوهي سره سم د فقهي مسئلو استنباط او اجتهاد لټون هم په برخه سوي وو، د دوی په وخت کي خو څه احکام او مسئلي د فقهي اجتهاد د غيري څخه زيږدلي وي، مگر هغه لا تدويني شکل ته نه وي رسيدلي او نه د يو جلا فن جوگه وي، او نه لا د استنباط، اجتهاد او مسئلو دپاره کمي خاصي قاعدې ايښوول سوي وي، او نه داسي نور څه اصول وه چي د هغو په رڼا کي دي د حکمونو لټون سوي وای.

د فقهي د فصل راتوکيدل، فقه چي څومره د خپل ستر او لوی نظام د فن په توگه په کوچنيو کوچنيو مسئلو باندې مشتمله وه، نو په همدې اساس په دستوري او قانوني شکل کي لا پوره نه وه، ليکن پيري مرحلي ترمنځ پاته وي، د هجرت (۱۲۰) کال وو چي هغه وخت د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) استاذ حماد (رحمة الله عليه) هم رحلت کړی وو، او دا هغه زمانه وه چي د ژوند د ضرورتونو سره سم به په معاملو او عباداتو کي پيري مسئلي پيدا کيدې، د تعليم د ترقي، د تجارت د کاميابي، د قومي تعلقاتو او د عوامو په معاملاتو کي به د مختلفو مسئلو او فتواو د حل دپاره به د ليري ليري ملکونو او اطرافو څخه به خلگ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته راتلل، مگر دا کار د يو کس کار نه وو او نه چا ددې لوی کار ذمه واري پر غاړه اخيستل امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به په خپله د دولتي قاضيانو او واليانو په فيصلو کي بي حسابيه غلطيانې ليدلي.

لکه ابن المقفع چي خليفه ابو منصور ته په يو خط کي ليکلي دي: په محکمو کي بي نظمي خپرې سوي دي او مشهور قانون هيڅ نه په کښي مرعاتيري، ټولي فيصلې قاضيان په خپل عقل سره کوي، او نتيجه يې ډيره گډوډه وي، او گډوډ حکمونه پيدا کيري هغه داسي که چيري د يو قاضي د حکم مطابق په کوفه کي په يو محکمه کي د خلگو د مال او حفاظت خلاف فيصله وسي، نو په بله علاقه کي هم په دغه فيصله سره عمل او حکم کيري. نو په دې وجه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په زړه کي يو تړون پيدا سو چي د مسئلو او حکمونو کوچني کوچني حصي يې د غټو غټو اصولو سره يو ځای کړي او داسي يو فن يې جوړ کړی چي د قيامت تر ورځي پوري به د روان نسل دپاره د يو دستور په توگه وي، او هره مسئله به په کښي حليري او دا داسي کار وو چي بغير د اصولو د پيژندگلو څخه نه سواي کيدای، نو د همدې امله امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته خپل اجتهادي ضمير ور ږغ کړه چي په دغه کار سره يې نيکبخته کړي.

د علم خاوندانو ته د ذمه واری وینا: د حجاز جوړښت او تجربو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) اراده بڼه پخه کړه، قرآن کریم، سنت او د صحابوو (رضي الله عنهما) روایتونه یې مخته پراته وه، مگر یو مضبوط قانون نه ځینی محسوسې دی، نو په دې وجه به د یوې مسئلې پوښتلو په وخت کې یا د قضاء په وخت کې به فقهاوو او قضایانو ته په ټولو اړخونو کې د غور او فکر موقعي ډیر کمې به ورتلې او د لویو څخه به لوی کمزوریانې او غلطیانې راتلې، کله چې د بصري مشهور امام قتادة (رحمة الله عليه) د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د فقهي او علمي صفتونو څخه خبر سو، نو کوفې ته یې تشریف راوړی او په هغه مجلس کې چې دایر سوی وو، یوه مسئله وڅیړله امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د دغې مسئلې پر طرف باندي نظر واچوی او مسئله یې حل کړه، لکه مور او تاسې چې وایو فلانې د مسئلې بیخ راوباسی، امام قتادة (رحمة الله عليه) چې دا حالت ولیدی، نو عرض یې وکړی چې ای ابو حنيفة! داسې کم تقریر دي مخته راغلی، یعنی لیدلې دي دی او که د ځانه اخته یې؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وفرمایل: علم لرونکو ته په کار ده په کمو خبرو کې چې خلگ اخته کیږي، د هغو په حل دي مخکې لا خبر وي او مخکې چې د هغې مسئلې د مخ نیوي کم صورتونه دي پر هغه دي فکر وکړي او خدای (جل جلاله) دي نه کړي چې د یوې مسئلې څخه اول خلگ ناخبره وي، نو داسې څه ته دي موقع نه برابره وي، بلکې معلومات ضروري دي چې د داسې مسئلې په هکله د شریعت څه حکم دی او چا ته چې پېښه سوي وي، نو د هغه د خلاصیدو صورت څنگه دی؟ امام قتادة (رحمة الله عليه) چې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) جواب واوریدی، نو زړه او ضمیر یې فقه خوبه کړه.

د دستوري کمیتي غونډه: بنکاره خبره ده چې د اسلامي قانون جوړول او د دستوري حیثیت سره تیارول څومره ضروري کار دی، همدومره د بیږي، خوف او احتیاط کار هم دی، بیا دغه کار د یو کس د وس خبره نه ده ځکه چې په دې کې د شیطاني وسوسو، شبهاتو، خطاګانې او د بنویدو بیږه هم ده، نو په دې وجه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د اسلامي شورائي نظام جوړولو په ترڅ کې د اسلامي شریعت قالبې ضابطو سازولو دپاره د دستوري کمیتي یعنی د مجلس شورا تر سره کړه او ددې مجلس شورا د چاپیریال دپاره یې صدر مقام کوفه غوره کړه، ځکه چې کوفه هغه وخت د عربانو، عجمیانو، فقهاوو او عالمانو د تلو راتلو لوی مرکز وو، ورځ په ورځ نوي مسئلې راتلې او هر قسم واقعات به پېښیدل د تهذیب او تمدن زور وو، نو ډیرې مسئلې به د عامو ضرورتونو او حاجتونو په لړ کې مخته راتلې او د اسلامي قانون جسد خو لا پوره سوی نه وو، نو ژر تر ژره امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ددې لوی کار دپاره یې غیره راتاو کړه، او د کوفې ښار یې ددې کار دپاره غوره کړی، او د غونډي اهل کارانو خپل کار په شوق او ذوق سره شروع کړی.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خپل مذهب دپاره باقده شورائي غونډه رابللې وه، او ددې غونډي د مشوري څخه ماسیوا یې د ځانه مسئله نه بیانوله.

د تدويني غوندي شريکان: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تذکره نگارو، د فقهي ماهرينو او د تاريخ مشهورو روايانو ددي غوندي د غرو شمير (۴۰) څلويښت بنوولي دی. امام طحاوي (رحمة الله عليه) او اسد بن فرات (رحمة الله عليه) دوی دواړو په يوه روايت سره ويلي دي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هغه شاگردان چي د فقهي په جوړولو کي يي برخه اخيستي وه، د هغو شمير (۴۰) څلويښت وه او دا داسي غري وه چي هر يوه ته پر اجتهادي امورو باندي ښه قدرت حاصل وو. امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د شورائي مجلس د احتتام په موقع ټولو غرو ته په تقرير کي وفرمايل: په تاسو کي څلويښت کسان داسي دي، چي هر يو د قضاء د عهدي قابل دي او بيا په تاسو کي لس کسان داسي دي، چي هغوی صرف قاضيان نه بلکي د قاضيانو اُستازان هم جوړيدای سي.

يوازي دا نه وه بلکي د فقهي د پوره والي په لړ کي چي د څومره علمونو او د فنونو ضرورت وو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ددي شورائي مجلس په جسد کي هغه کسان کښينولي وه، چي هغوی د علم او فن ښه مهارت لرونکي وه، لکه امام محمد (رحمة الله عليه) ته چي د عربي ژبي په ادبي علم کي پوره کمال حاصل وو، قاسم بن معين (رحمة الله عليه) هم د ادبي علم منل سوی اُستاز وو، په استخراج او استنباط کي امام زفر (رحمة الله عليه) هم ماهر وو، قاضي ابو يوسف (رحمة الله عليه)، داود طائي (رحمة الله عليه)، يحيى بن ابي زائده (رحمة الله عليه)، عبدالله بن مبارک (رحمة الله عليه) او حفص بن غياث (رحمة الله عليه) ته د حديثو په روايتي فن کي پوره مهارت حاصل وو، چي په هغه وخت کي دوی لوی لوی اُستازان بلل کيدل. ددي شورائي مجلس د څلويښتو (۴۰) غرو څخه علاوه په يو بل شورائي مجلس کي (۱۲۰) يو سلو شل نور غري هم وه، دوی به د مسئلي آخري حد ته رسيدل او د هغي نتيجه به يي رايستل او عوامو ته به يي وړاندي کړه، په دې مجلس کي عبدالله ابن مبارک (رحمة الله عليه)، ابو يوسف (رحمة الله عليه)، امام زفر (رحمة الله عليه)، يوسف بن خالد (رحمة الله عليه) او په خپله امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هم شريک وه.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ددي غوندي د غرو د علمي پوهي، قابليت او د تکرره والي اندازه د مشهور محدث حضرت وکيع بن جراح (رحمة الله عليه) د بيان څخه ښه معلوميري او هغه داسي چي يو کس د هغه په وړاندي وويل: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په فلاني مسئله کي غلطي سوي ده، ددي خبري په اوريدو سره وکيع را ولاړ سو او ويي فرمايل: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه هيڅکله غلطي نه سي کيدای، ځکه چي د هغه په مجلس کي راسخوالی دی، چي د هغو په مجلس کي د علم او تحقيق نوموړي غري لکه: قاضي ابو يوسف (رحمة الله عليه) دي، چي د هغه لاس په قياس غزیدلی وو، يحيى بن ابي زائده (رحمة الله عليه)، حفص بن غياث (رحمة الله عليه)، حبان او مندول غوندي عياض د احاديثو حافظان د قاسم بن معن غوندي د عربي ماهر او د فضل بن عياض غوندي کسانو ناسته او ولاړه کول چي هر طرف ته به يي آوازي وي، نو د يو چا په برخه چي داسي ملگري سي د هغه څخه به څنگه غلطي کيدای سي؟ او که چيري په کمه مسئله کي غلطي وسي، نو سمدستي يي دغه نامور ليري کوي.

د وکيع (رحمة الله عليه) د بيان څخه چي ددي غونډي د غرو څومره قابليت معلوميري، دا خبره دومره خپريري چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته څنگه ددغه ماهرينو د غونډي برخه په نصيب سوي ده، او همداسي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته د نږدي زماني خالص علمي ماحول هم په نصيب سوي دی، د اسلامي تعلماتو په رڼا کي چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته څومره لوړه درجه، پوهه او اجتهاد په نصيب سوي دی، ددي په وجه ټول امت د هغه د مرتبي قدر او عزت کوي او په داسي عظيم محسن شخص باندي د تهمتو او اعتراضونو لگول د هغه سره دوشمني ته ملا تړل او يو ستر جهالت دی.

لنډه دا چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په رهبري کي د دغه لويو لويو فقهيانو چي د خپلي زماني استاذان وه، څه کم زيات شمير (۳۰) کلونه د اسلامي د ستوري جسد په جوړولو کي تير کړي دي، يعني يو سلو يويشت (۱۲۱) هجري کال څخه تر يو سل پنځوس (۱۵۰) هجري کال پوري دا کار روان وو، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) او د هغه د ملگرو يو متفقه کارنامه ده، اسلام خو څه کوي چي په غير اسلامي تاريخونو کي هم ددي مثال نه موندل کيږي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د فقهي جوړول د ټولو امامانو دپاره نمونه ده

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په نگراني د شرعي ائين ترتيب او جوړول په ټول امت کښي لومړی قدم وو، د همدې وجهي څخه پر دې باندي اول نظر اچول سوی دی، مگر بيا په کراره کراره سره نورو امامانو هم دا ضرورت محسوس کړی دی، او داسي هيڅ يو امام نسته چي د هغه فقه دي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د طريقې څخه دي نه وي جوړه سوي، نو دا به ووايو چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته د اسلامي دستور د شکل په جوړولو کي د غرضونو زيات سبقي استاذی مقام حاصل دی.

د دستور جوړولو طريقه: د ټولو امامانو په فقهي ذخيرو کي صرف حنفي فقه د داسي مقام جوگه ده چي د يوه او دوو نفرو په رائي نه ده جوړه سوي، بلکي د څلويښتو (۴۰) عالمانو د شورائي مجلس د کونښنونو سره د ترتيب په مرحلو کي تيره سوي ده، د موفق مکي د وينا مطابق د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مسلک شورائي مسلک دی.

اسد بن عمرو (رحمة الله عليه) فرمايي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په خدمت کي به اول د يوې مسئلې ډير صورتونه وړاندي سول پر هغو ټولو د غور او فکر کولو څخه وروسته چي به کم جواب ډير قوي وو، هغه به يې خاص کړی په همدې طريقه به يوه مسئله تر درو ورځو پوري تکراريدل او ددې څخه وروسته به د مسئلې حل ليکل کيدی.

اسد بن عوام په خپل سند سره چي دا سند تر اسد بن الفرات (رحمة الله عليه) پوري رسيري دا هم نقل کړي دي: کمه مسئله چي به د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ملگرو د ډيرو جوابونو څخه په نخښه کړه او د يوه جواب به جلا جلا وو، بيا به يې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته وړاندي کړه چي هغه خپله هم پيش کړي، نو په عام طور سره به د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) جواب مسئلې ته نژدې وو، بيا به پر دغو ټولو جوابونو بحثونه کيدل او تر درې ورځو پوري به جاري وه، په آخر کي چي به کم جواب صحيح ثابت سو، نو هغه به يې د حنفي فقهي په ثبت کي ليکي.

حميري وينا ده چي وايي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) شاگردانو به ددې غونډي په اجلاسو کي پر بيلا بيلو مسئلو باندي بحثونه کول، مگر کله چي به قاضي عافيه بن يزيد موجود نه وو، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به فرمايل: د هغه تر راتگ پوري مسئله وځنډوی، او کله چي به هغه تشریف راوړی، نو د نورو جوابونه به يې خوښ او غوره کړل وروسته به بيا امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) حکم وکړی چي دا مسئله ښه معلومه کړي او تر کمه وخته چي به د حقيقت مرحلو ته نه وه رسيدلي نو نه به يې ليکل.

دا يې بل ښه والی وو، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به د غونډي شريکانو ته د خپلي رائي منل به پر دوی په زور سره نه وه، بلکي هر يوه آزادي درلوده چي خپله رايه په خوشحالي

سره پيش ڪري او بيا به وروسته بنه غور او فڪر پر ڪيڏي، ڪه به مسئله صحيح ثابت سو سو نو دغه مسئله به قبليدل، او ڪه به صحيح ثابت نه سو نه به قبليدل، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ڇي خپل شريڪان ڄومره د آزادي په دائره ڪي پرييني وه، ددي واقعي څخه معلوميري، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تذڪره نگارو نقل ڪري ده، الجرجاني فرمايي: زه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سره په فقهي غونڊه ڪي ناست وم، ڇي په دغه حلقه ڪي يو ڄوان هم ناست وو، هغه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يو مسئله وپوښتله، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د هغي مسئلي جواب ورڪري، ما ورته ڪتل ڇي د جواب د اوريدو سره سره يي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته وويل: تا غلطي وڪره، جرجاني وايي: د ڄوان دا خبري مي واوريدي، نو حيران پاته سوم ڙر ولاړ سوم او د غونڊي شريڪانو ته مي وويل: دا ڊيره د حيرانتيا خبره ده ڇي تاسو د خپل شيخ احترام نه ڪوي، ما لا دا خبره نه وه پوره ڪري، ڇي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وفرمايل: ته دا خلگ پريرده ځڪه ڇي دوي ما پخپه د خپل ڄانه پرييني دي.

ڪله ڪله به پر بعضي مسئله باندي دومره تڪراريدنه ڪيدله ڇي مياشتي مياشتي به پر تيري سوي، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به چپ ناست وو، د ڪار ڪوونڪو تقريرونه، دليلونه او دقيقي نڪتي به يي اوريدلي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) فقهي ليكونه

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دستوري غوندي پوره (۳۰) دیرش کاله پرله پسې دا کار مخته بپیوی او اسلامي قانون يې جوړ کړی، دا د ليکونو په لړ کې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ليکونو په نوم يادېږي، په دې مجموعه کې درواښا زره (۸۳۰۰۰) دفعي وي، کله چې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د کوفي څخه د بغداد بنديخاني ته واستول سوو، بيا هم د فقهي د جوړښت کار جاري وو، د امام محمد (رحمة الله عليه) تعلق هم د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سره تر دې ځايه سوی وو، چې د زياتوالي څخه وروسته په دغه جسد کې ټولي مسئلې د (۵۰۰۰۰۰۰) پنځوسو لکو شمير ته رسيدلي دي. په دې وجه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) فقهي ليكونه په ټوله دنيا کې مشهور او قبول سول او دغه نسخې په ولايتونو کې د دولت په محکومو کې پر قاضيانو ومنل سوي، تر څو واليان او قاضيان ژر تر ژره فائده ځيني ترلاسه کړي.

يحيى بن آدم (رحمة الله عليه) فرمايي: خليفه گانو، امامانو او حکماؤو به د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په جوړه کرل سوي فقه فيصلې کولې او په دغو به يې حکم کوی.

د اسلامي دستور د جوړښت په لړ کې چې کم ليکونه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په نامه دي د هغو تفصيل دا دی:-

۱:- جامع الصغير: دا ليک امام محمد (رحمة الله عليه) د امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) د روايتونو څخه يو ځای کړی دی، او ددې ليک (۴۰) څلويښت شرحي ليکل سوي دي.

۲:- جامع کبير: ددې ليک د مسئلو شمير د جامع الصغير څخه ډير دی، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د اقوالو څخه علاوه د امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) او د امام زفر (رحمة الله عليه) اقوال هم په کتبي موجود دي، او دا يې هم امام محمد (رحمة الله عليه) ته مرتب کړي دي، دا ليک يو نصراني ولوستی نو سمدستي يې ايمان راوړی او دا يې وويل: گوری! د مسلمانانو د کوچني محمد (رحمة الله عليه) دا حال دی، نو د لوی محمد (صلی الله عليه وسلم) به يې څه حال وي.

۳:- مبسوط: دا ليک د امام محمد (رحمة الله عليه) لومړی تصنيف دی او د اصل په نوم سره مشهور دی.

۴:- زيادات: په دې ليک کې هغه مسئلې سره راټولي سوي دي، چې په جامع صغير او جامع کبير کې نه وي ذکر سوي.

۵:- السير الصغير: دا ليک د حکومت، سياست او جهاد پر مسئلو باندي مشتمل دی.

۶:- السير الكبير: دا د امام محمد (رحمة الله عليه) تر ټولو وروستی کتاب دی، د امام محمد (رحمة الله عليه) د ژوند پر حالاتو ليکل سوی دی، چې امام محمد (رحمة الله عليه) يوروپيانو بنځو ته چې مينځي يې وي، د عربي ژبې د ليک او د کتابت تعليم ورکړی وو.

امام ابو الفضل محمد بن احمد مرزوي (رحمة الله عليه) چي د حاکم شهيد په لقب سره مشهوره دی، ددې ټولو ذکر سوو کتابونو د مسئلو څخه يو غټ کتاب ليکلی دی چي نوم يې کافي دی، امام سرخسي هم په ډير شوو جلدونو کي ددې شرحه ليکلي ده، چي د مبسوط په نامه سره ياديږي.

د نادر الرويه کتابونه: د پورته ذکر سوو کتابونو څخه علاوه د امام محمد (رحمة الله عليه) نورو فقهي کتابونو ته نوادرات ويل کيږي، چي دا په کيسانيانو، جرنيانو، هارونيانو، امالي، امام محمد (رحمة الله عليه) او نوادر ابن رستم او داسي نورو باندې مشتمل دی او ددې څخه علاوه چي څومره ليکونه امام محمد (رحمة الله عليه) يا امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) ليکلي دي، لکه: کتاب الاثار او کتاب الحج، اختلاف ابی حنيفه (رحمة الله عليه)، ابن ابی ليلى، الردعلي سيرالاوزاعي، مؤطا امام محمد (رحمة الله عليه) او کتاب الاثار د ابو يوسف (رحمة الله عليه)، پر دې ټولو باندې د نوادرانو اطلاق کيږي.

د اسلامي شورائي مجلس جسد ته چي په سيمه کي څومره معاملي مخته راتلي دا به علماؤو او فقهاؤو د حنفي فقهي په رڼا کي حلولي او دا قانوني لړۍ هم داسي روانه وه، تر دې پوري چي مسلمانانو ته د مخکي په لويه حصه کي د زرگونو کلونو د حکمرانۍ موقعي برابرې سوي، الحمدالله چي هغه ټولي حکمرانۍ اصلاً يا ضمناً زياتره د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د فقهي آئين مطابق مسئلي حلولي، په هر حال تر اوسه چي فقهي او دستوري قوانين چي په ټوله نړۍ کي کار ځيني اخيستل کيږي دا د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مشتقاتو او صدقي څخه به د قيامت تر ورځي پوري استفاده کيږي، او د فقهي دا جوړه سوي ذخيره د انسانانو دپاره نيغه لار ده، ډير انسان پر همدې لاره باندې تللي دي او آئنده هم که څوک غواړي چي سيده پر لاره ولاړ سي، نو دغه لار دي تعقيب کړي.

باقي دري مذهبونه هم د حنفي فقهي د لاري مل او ملگري دي، که چيري د حنفي فقهي لاره بنده پاته سوي وای، نو تر نن ورځي پوري به دا دري مذهبونه د يو جسد په شکل نه وای راغلي، مگر حقيقت دا دی چي صرف حنفي فقه هم نه بلکي نن سبا چي څومره فقهي ذخيري د مسلمانانو سره دي هغه که حنبلي فقه ده، که شافعي فقه ده، او که مالکي فقه ده، د ټولو اساس د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د اصولو څخه دي، ددې دپاره الله سبحانه وتعالی امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته داسي حکمتونه او صلاحيتونه ورکړي وه، چي هم ورته په خپله د تدويني کار پوهه په نصيب سوي وه، او هم ورته داسي ملگري په نصيب سوي وه، چي ټول د کار او د صلاحيت خاوندان وه، په اصل کي د اسلامي فقهي کرڼه، ريښه د تاريخ يوه بنيادي مسئله ده.

ابو اسحاق شيرازي (رحمة الله عليه) په طبقات الفقها کي او ابن خلکان په تاريخي ليک کي ددې خبري وضاحت کړی دی، مگر مور د خپلي دعوي د دليل په توگه يو لنډ مثال د امام مالک (رحمة الله عليه) د تاريخي منظر د ليک سره را نقل کوو، چي د هغه کتاب د الاسديه په نامه سره دی او مرتب کوونکی يې د امام مالک (رحمة الله عليه) يو خاص شاگرد اسد بن فرات دی، چي د مغربي افريقا څخه د امام مالک (رحمة الله عليه) دربار مديني منوري ته حاضر سوی وو...

بي حده ذهين او تيز دماغه وو، د امام مالک (رحمة الله عليه) څخه به يې بيلا بيل سوالونه کول امام مالک (رحمة الله عليه) چي د ده ذيراکت او ذهنييت وکتی، نو يې وفرمايل: که ته د فقهي سره زوق او شوق لري، نو په عراق کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) شاگردانو ته ځان ور ورسوه، اسد چي د عراق په لور ولاړی، نو هلته يې د ځان دپاره امام محمد (رحمة الله عليه) د اُستاز په توگه وټاکي، امام محمد (رحمة الله عليه) چي د ده علمي جزبه وليدل، نو فقه يې داسي پر وڅڅول لکه څنگه چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ده ته يې ټول قوانين وربښولي وه، بيا دی مصر ته ولاړی او هلته يې د امام مالک (رحمة الله عليه) د خاص شاگرد ابن قاسم څخه د حنفي مذهب په رڼا کي سپيڅلي فتواوي جمع کړي، ددې څخه وروسته اسد په خپله د دومره صلاحيت خاوند سوو، چي سوالونه به يې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د کتابونو څخه راخيستل او د خپل اُستاز څخه به يې پوښتل ابن قاسم په ورته د امام مالک (رحمة الله عليه) د خندونکو خبرو په رڼا کي جوابونه ورکول او اسد به ليکل، همداسي يې د امام مالک (رحمة الله عليه) اجتهادات راجمع کړل کتابي شکل يې ورکړی، چي اول نوم يې الاسديه وو، وروسته يې بيا د سحنون مالکي د مدونه امام مالک (رحمة الله عليه) په نوم سره ونوموی.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) علمي لتون، زیرکتيا، مباحث، مناظر او رښتني ويناوي

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چي د فقهي اجتهادي مسئلي او حکمونه په رايستلو کي د مجتهديت، امامت او متبوعيت يعني تابعي کيدلو څومره لوی مقام لاسته راوړی دی، دا د ده (رحمة الله عليه) د قوي حافظي، زیرکتيا او د جوهرې پوهې برکت دی، او د الله (جل جلاله) ورکړه او عطاء ده، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته الله (جل جلاله) کمه حافظه او علمي استعداد ورکړی وو، ددې استعدادنو په برکت سره امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پر تفسير، حديث، فقه، اصول فقه، علم کلام، علم تاريخ، علم آثار، علم رجال، علم لغت او علم نحو باندي دماغي لمن خپره کړي وه، چي په هغه وخت کي د موادو او ماخذو شکل کي داسي يوه ذخيره سمباله کړي وه، چي بيا يې د خپل علمي کره والي، د مسئلو دپوره والي، د فقهي سازوالي، تربيتي جوړوالي او بحثي تکره والي کي د دغه ذخيري تخمونه داسي وپاشل لکه يو تکره غازي چي د خپل طرف څخه مقابل لور ته غشي اورو، دا خبره مخکنيو، منځنيو او وروستنيو ټولو خلگ منلي ده، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د قوي حافظي، قوي پوهي او بي شانه زیرکتيا خاوند وو، د خپل وخت تر ټولو زيات حافظ الحديث او د لويو لويو امامانو اُستاد وو، او داسي حافظه يې وه، چي په يو خبره هم نه شاه ته کيدی.

د دليل نيولو او حکم کولو درې اړخيز صورتونه: د ازلي سخاوت د اړخه چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته په فطري توگه د مسئلي پر هر اړخيز صورتونو باندي سوچ او فکر کولو، حکم کولو او د طريقو بدلول بيا د هري طريقې دپاره د دليل نيول او ځان ساتلو په لړ کي ناآشنا او قوي پوهه په نصيب سوي وه، دا خبره به د لانديني واقعي څخه څرگنده سي، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د آياتونو او احاديثو څخه تر ټولو ډير دليلونه رايستلي دي، امام مالک (رحمة الله عليه) چي څه ليدلي دي ډير صحيح يې ليدلي دي او کمه خبره چي يې را رسيدلي ده صحيح ده چي فرمايي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يو داسي نوموړی شخص دی، که پر دي خبره دليلونه راوړل وغواړي چي دا مخامخ ستن د سرو زرو ده، نو د خپلو دليلو په زور سره به يې زر ثابت کړي، په هر حال د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) نظر دومره ليري او ژور وو، چي په هره مسئله کي يې حکمي طريقې په جلا جلا طرزونو جوړول.

د شيخ مصطفى حسن سباعي (رحمة الله عليه) په مشهوره ليک (السنت وماكانتها في التشريع الاسلامي) کي د محمد بن حسن (رحمة الله عليه) په خپل روايت سره نقل کړل سوي واقعه دا ده: کله چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) شاگردان خبر سول چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) بغداد ته راځي، نو ټول شاگردان چي ابو يوسف (رحمة الله عليه)، زفر (رحمة الله عليه)، اسد بن عمر (رحمة الله عليه) او ددې څخه علاوه په کبني کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) زاړه شاگردان او فقيهان هم موجود وه، را ټول سول او داسي مشوره يې وکړه، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته دي داسي مسئله

وراندي کرل سي چي د هغي مسئلي جواب امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) را نه کرای نه سي، لنده دا چي يوه مسئله يي وټاکله او د هغي مسئلي دپاره يي ناآشنا دليلونه پيدا کرل په خپلو مينځو کي په خبرو اترو اخته وه داسي يوه طريقه يي غوره کړه چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته به دا مسئله وراندي کړو، او په دليل به يي لاس په کار سوو، تر څو پوري چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) جواب را نه کرای سي.

کله چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) و درسي حلقي ته تشریف راوړی، اول هغه مسئله چي دوی ورته اماده کړې وه رد يي کړه او د هغي جواب يي په بل ډول ورکړی، شاگردانو غوغا جوړه کړه د غونډي هر طرف ته آوازونه پورته سوه، او ويې ويل: ای امام اعظم ابوحنيفه! دا په تا څه وسول سفر ستړی کړی يي که څنگه؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: چپ سی د نرمي څخه کار واخلی د نرمي څخه، ددي شورماشور او غوغا څخه هيڅ په لاس نه درځي، بنه دی وایاست تاسو څه ويل غواړی؟ هغوی وويل: ددي مسئلي جواب دا نه دی، کم چي تاسو راکړی، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: تاسو په دليل سره اخته یاست که بي دليله؟ هغوی وويل: د دليل سره امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: بنه په دا وي چي تاسو خپل دليل بيان کړی؟ لنده دا چي په مناظره باندي اخته سول، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دومره دليلونه بيان کړه، چي خپله مسئله يي پر ومنل او د هغو سره يي دا احساس پيدا کړ، چي واقعاً زمور خبري غلطي دي، بيا امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وفرمايل: اوس تاسو ته د خپلي مسئلي جواب صحيح معلوم سو که يا؟

ټولو په يوه صلاح سره وويل: هو صاحب! بيا امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وفرمايل: اوس تاسو د هغه کس په هکله څه وایاست چي هغه ستاسو مسئلي ته صحيح او زما جواب غلط بولی؟ ټولو په يوه صلاح سره وويل: داسي هيڅکله نه سي کيدای، ځکه چي ستا جواب په قوي دليلونو سره ټاکل سوی دی، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مناظره ورسره شروع کړه او په هغو يي د هغوی د جواب غلطي ومنله، بيا ټول په زاری کول سره ولاړ سول او وويل: ای امام اعظم ابوحنيفه! تا خو زمور سره ډيره غټه بي انصافي وکړه، ځکه چي زمور خبره حقه وه، مگر تا غلطه کړه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) بيا پوښتنه وکړه: تاسو د هغه چا په هکله څه وایاست چي هغه دا دواړه جوابونه رد کړي او دريم جواب ته هرکلی ووايي، ټولو په يوه صلاح سره وويل: دا هيڅکله نه سي کيدای چي دواړه جوابونه دي غلط وي، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: بنه نو وایه وری چي دريم جواب ځاني ورته جوړ کړو، وروسته بيا په مناظره اخته سول او دا جواب يي هم داسي په دليلونو وټاکي هغو ومنی، بيا ټولو په سره سينه سره عرض وکړی: ای ابوحنيفه! د خدای (جل جلاله) دپاره موږ ته ددي مسئلي حقيقت واضح کړه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مسئلي په وضاحت اخته سوو، دوی ته يي وفرمايل: گوری د فلاني او فلاني دليل په وجه اول جواب صحيح دي.

چي تاسو ته مي وړاندي کړی وو، دا خبره مي په دې خاطر وځنډوله چي په دې کي مي مقصد دا وو چي دا مسئله درې اړخيزه ده، يعني په دغو درو صورتو کي ټاکلې ده، او هر صورت يې په دليل سره ثابت دی نه دا چي په عقل سره، نو خامخا په بعضي مذاهبو علماؤو يو صورت ځيني غوره کړی وي، مگر صحيح جواب هغه دی چي اول مي درته بيان کړی، نو په دغه جواب کي زما د پاتو جوابونو تعبداري مه کوی.

قاضي ابن ابي لیلی (رحمة الله عليه) سمدستي پر خپله خبره بيرته پښيमानه سو: عبدالرحمن ابن ابي لیلی (رحمة الله عليه) د کوفي د بنار يو لوی قاضي القضاة او فقيه تير سوی دی، چي درو دیرش (۳۳) کاله يې د قاضي په حيث وظيفه کړې ده، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يو همسايه دربار ته حاضر سوو، چي د يو سړي د باغچي په لړ کي يې شاهدي ورکوله، نو قاضي ابن ابي لیلی (رحمة الله عليه) پوښتنه ځيني وکړه: ويل بڼه ته دا راته ووايه چي د کمي باغچي په لړ کي چي ته شاهدي ته ورکوي، په هغه کي څونده درختي دي؟ شاهد ته خو دا نه ورمعلوميده چي څونده درختي په کبني کي دي، قاضي يې شاهدي منظوره نه کړه، دغه کس د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) همسايه هم وو، بيرته چي راغلی امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته يې ټوله کيسه وکړه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وفرمايل: بيرته ورسه او د قاضي څخه پوښتنه وکړه: چي ته د کوفي په مسجد کي د شلو (۲۰) کالو راهيسي فيصلې کوي، نو ته دا راته ووايه: چي ددې مسجد د سنتو شمير څونده دی، قاضي صاحب ددې خبري په اورید سره ډير شرمندۀ سوو، پر خپله خبره سمدستي پښيमानه سوو، شاهدي يې ور قبوله کړه.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) احتياط په فتوا ورکولو کښي

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به تر خپله وسه پوري پر يو مؤمن باندي د کفر فتوا نه ورکول او د ډير احتياط څخه به يې کار اخستی، د فتوا ورکولو په وخت کي به يې د تقوا څخه هم ډير کار اخستی، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مسلک دا وو که به چيري په يوه مسلمان کي (۹۹) نه نوي فيصده خبري د کفر ثابتي سوي او يو فيصد خبره به د ايمان په کښي ثابته سوه، نو داسي کس ته به يې کافر نه ويل او نورو ته به يې هم دا توصيه کول چي داسي څه کول په کار نه دي، چي څومره کيدای سي د مؤمن غوندي سلوک دي ور سره وسي.

په دي اړه يوه واقعه چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په تذکره نگار کي ليکل سوي ده او په گڼو کتابونو کي هم راغلي ده، بيان يې په دي ډول دی: يو سړي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) حلقې ته راغلی عرض يې وکړی: حضرت! يو سړی دی د ايمان او اسلام دعوه کوي، او ځان ته مسلمان هم وايي، مگر پر دي باوجود داسي وايي: ۱: د جنت طمع نه لري. ۲: د جهنم څخه نه بيريزي. ۳: مرداري بي دريغه خوري. ۴: لمونځ کوي مگر رکوع او سجده نه په کښي کوي. ۵: شاهدي ورکوي مگر څه يې نه وي ليدلي. ۶: فتنه خوښوي مگر حق نه خوښوي. ۷: د الله (جل جلاله) د رحمت څخه تښتي. ۸: د يهودو او نصاراوو خبري حق بولي...

په ظاهره خو دا خبري د کفر دي او په ده کي دا خبري موجودي دي، نو ددي سړي په هکله ستا رايه څه ده، که دا په اوسني زمانه کي وای دومره د کفر فتواوي به پر ورکول سوي وای، چي حد به يې معلوم نه وای، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) بيشک او شېهي څخه يې ددي سوال جواب داسي ورکړی: زما په نزد خو دا سړی مؤمن دی، سوال کوونکي حيران سو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: دی ځکه مؤمن دی: ۱: دی د الله (جل جلاله) څخه لري دی دومره مينه د الله (جل جلاله) سره لري چي دغه ميني دی د جنت څخه بي پروا کړی دی. ۲: دب د جهنم د اور څخه نه بيريزي، ځکه چي دی د الله (جل جلاله) څخه بيريزي. ۳: که مرداري خوري نو د ماهي په صورت کښي. ۴: دغه کم لمونځ چي دب د رکوع او سجدي څخه ماسيوا کوي هغه د جنازي لمونځ دی. ۵: نا ليدلي شاهدي په دي خاطر ورکوي، الله (جل جلاله) او محمد (صلى الله عليه وسلم) مني، مگر ليدلي يې نه دي، ددي با وجود کلمه هم وايي. ۶: فتنه داسي فتنه خوښوي لکه الله (جل جلاله) چي فرمايي: اولاد او دنيا دواړه فتنه ده، او ددي دواړو سره انسان فطري مينه او محبت لري او بل خو مرگ حق دی، نو دی ځکه مرگ نه خوښوي چي ډير عبادتونه او نيکی جمع کړي. ۷: باران د الله (جل جلاله) رحمت دی نو دی د باران څخه ځکه تښتي چي کالي يې لاندې او خراب نه سي. ۸: د يهودو دا خبره (ليست النصارى على شئ) او د نصاراو دا خبره (ليست اليهود على شئ) حقه گڼي، ځکه چي دا حق گڼل عين ايمان دی. سوال کوونکي او نورو ناستو خلکو چي دا جواب واوریدی، نو د حيرانتيا په وجه يې خولي وازي او خلاصي پاته سوي.

امام عمش (رحمة الله عليه) يو خبره کړي وه حلولاى يې نه سواى، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ور حل کړه: امام عمش (رحمة الله عليه) يو مشهور تابعي دى او په سترو محدثينو کي شمار دى، اصلي نوم يې سليمان دى په ۶۱ هجري کال کي زيږيدلى دى او په ۱۷۴ هجري کال کي وفات سوي دى، د داسي حافظي خاوند وو چي (۴۰۰۰) احاديث به يې په ياد بيانول کتاب او داسي نور څه به نه وه ور سره، دى د صورت په لحاظ بې ډوله وو، عمش ځکه ورته ويل کيده چي په سترگو کي يې خړوالى وو، ډيره بنايسته بنځه يې درلوده چي دې بنځي به يې په خپل بنايست فخر کوى پر مازي څه به يې د امام اعظم (رحمة الله عليه) سره جنجال کوى، بيله جنگه يې بل کار نه وو، رنگا رنگ بهاني به يې جوړولي، په دې کار سره يې د امام اعظم (رحمة الله عليه) څخه د خلاصون يعني جلاوالي طمع کول، يو ورځ ماخستن مهال پر يوه خبره د دواړو سره دعوه سوه، خبره مشکله سول بنځي يې خبري ور سره بندي کړي، امام اعظم (رحمة الله عليه) ډير کوبښن وکړى مگر دې خبري نه ورسره کولي، لنډا دا چي امام اعظم (رحمة الله عليه) په غصه کي داسي قسم واخيستی که چيري ته نن شپه ته زما سره خبري ونه کړي، نو ته زما څخه جلا يې يعني بائن طلاق يې ورکړى، امام اعظم (رحمة الله عليه) خو دا خبره د قهر په خاطر وکړه، مگر کله چي يې اولادو او کورنى ته وکتل ډيره پښيमानه سوو، ددې مسئلې د حل دپاره يې يوې او بلي خوا ته فکر وکړى، مگر حل يې نه کړه، اخير امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته ورغلى ټوله کيسه يې ورته وکړه هغه ور ته وويل: هيڅ فکر مه کوه دا مسئله ډيره اسانه ده، ته داسي وکړه چي د محل په مسجد کي به د سهار آذان د وخت څخه د مخه وکړى، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ده د محل د مسجد مؤذن ته ورغلى ددې کس ټوله کيسه يې ورته وکړه، مؤذن ته يې وويل: ته د سهار آذان د وخت څخه د مخه وکړه، مؤذن هم د سهار آذان د وخت څخه د مخه وکړى، د امام اعظم (رحمة الله عليه) بنځه په دې انتظار وه، چي د سهار آذان به کله واورم چي د ده څخه نوره خلاصه سم، د آذان په اوريدو سره يې وويل: د خداى (جل جلاله) شکر دى چي نن ددې سپين ږيري څخه آزاده سوم، مگر امام اعظم (رحمة الله عليه) وويل: د خداى (جل جلاله) شکر دى چي مؤذن د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) خبره ومنله او زما ماته سوي رشته يې بيرته سره را جوړه کړه.

عجه ده چي جنب سړى دي ولمبيري، مگر طلاق دي نه واقع کيري، ډيره په زړه پوري واقعه ده: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په خدمت کښي يو سړى حاضر سوو، عرض يې وکړ: امام صاحب! ما ته يوه سخته مسئله را پيښه سوي ده، که ولمبيرم بنځه راباندي طلاقيري او که ونه لمبيرم، نو الله (جل جلاله) را څخه خفه کيري، ځکه چي ما قسم اخيستی دى که چيري ما د جنابت غسل وکړى، نو پر ما دي بنځه په دري طلاقه ووي، اوس زه څه وکړم د خداى (جل جلاله) دپاره يوه د حل لاره راوښيه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سړى تر لاس ونيوى په خبرو يې اخته کړى او پر لاري يې راون کړى، د يو ويالي پر غاړه يې تيره وط چي د پله سر ته يې ورسوى ناخاپه يې ډيکه کړى ويالي ته يې وروغوړخوى، سړى د سر څخه تر پښو پوري لوند سوو، وروسته بيا امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ويالي څخه را وايستی او ورته يې وويل:

وهم لمبيدلي او الله (جل جلاله) هم در څخه راضي سوو، او بنځه دي هم درباندي طلاقه نه سو. زمور د احنافو مسلک دا دی چي پر ټول بدن اوبه اچول خولي او پزي ته اوبه اچول په غسل کي فرض دي او مورل په کبني شرط نه دي او نه نيت په کبني شرط دی، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چي دغه سړی اوبه ته غورځولی وو، په دې صورت کي دري سره شرطونه پوره سول او سوال کوونکی په خپله د غسل کولو اراده نه وه کړې، نو طلاق هم واقع نه سو.

جریمه پر چا ده: په غونډه کي د ناستو کسانو ترمنځ پر فقهي مسئلو باندي بحث روان وو، د سفیان ثوري (رحمة الله عليه) او قاضي ابن ابی لیلی (رحمة الله عليه) څخه علاوه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) او ډير نور علماء کرام هم په کبني موجود وه، هر یوه به خپله مسئله را پيش کوله، ناڅاپه یو سړي سوال وکړی: په یو محفل کي خلگ سره ناست وه، د غار څخه یو مار راووتی پر یو سړي یې حمله وکړه، هغه د بيري په خاطر مار ډيکه کړی، د هغه بل کس پر طرف یې وروغورځوی، دوهم کس هم مار ته ډيکه ورکړه د دريم کس پر طرف یې وروغورځوی، هغه هم د ځان ساتولو په خاطر د څلورم کس پر طرف مار وروغورځوی، څلورم کس هم ډيکه ورکړه د پنځم کس پر طرف یې مار وروغورځوی مار په اخيره کي په قهر سو چیچل یې شروع کړه، پنځم کس یې وچیچی ددې وجهي څخه دغه پنځم کس وفات سوو، اوس دا مسئله محکمې ته راغله د مري وارثانو د جریمې غوښتنه وکړه، نو په دې باره کي د شریعت حکم څه دی، څوک به یې جریمه ورکوي؟ لوی لوی نوموتي فقهیان او علماء ناست وه، ټولو خپلي رائي څرگندولي چا به ویل چي لومړی کس به جریمه ورکوي، چا به ویل پر ټولو باندي جریمه ده، او چا به ویل چي پر اخير کس باندي جریمه ده، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د دوی خبري واوریدي خنډل یې کله چي ټولو خپلي رائي وړاندي کړلي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) لا د جواب په طمع وو، خو هیچا سم جواب ور نه کړی، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) داسي جواب ورکړی: اول کس چي دوهم کس ته مار ډيکه کړی او دوهم کس ځان ځيني وساتی، نو اول کس د جریمې څخه خلاص سوو، بیا چي دوهم کس مار ته ډيکه ورکړه د دريم کس پر طرفه او دريم کس هم ځان ځيني وساتی، نو دوهم کس هم د جریمې څخه خلاص سوو، او دغسي دريم کس هم د جریمې څخه خلاص سوو، مگر څلورم کس چي پنځم کس ته مار وروغورځوی ناڅاپه مار دغه پنځم کس وچیچی، نو څلورم سړی به جریمه ادا کوي، او که دلته کیسه داسي وي چي څلورم کس مار ډيکه کړی وي د پنځم کس پر طرفه په دې وخت کي یو څه وخت تیر سوی وی، او وروسته بیا مار دغه سړی چیچلی وي، نو خپله دغه پنځم کس به جریمه کيږي، ځکه چي ده باید ځان ځيني ساتلی وای.

د دري اړخیزه طلاق مشکله مسئله: یو وخت امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته یو سړی راغلی، پوښتنه یې ځيني وکړه: یوه سړي دري قسمونه یې اخیستي وي ته یې حلولاى سي، ځکه چي د ده په دې قسمو سره پر دباندې خپله بنځه طلاقيږي، او په دې سره یې کورنی تباہ کيږي،

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: هغه قسمونه څنگه دي؟ سوال کونکي وويل: قسمونه داسي دي: ۱: که نن ما په هر يوه وخت کي لمونځ ادا نه کړی، نو بنځه دي راباندي طلاقه وي. ۲: که نن ما د خپلي بنځي سره کوروالی ونه کړی، نو بنځه دي را باندي طلاقه وي. ۳: که نن مي د جنابت غسل وکړی، نو بنځه دي را باندي طلاقه وي. (په صلاحاً طلاق سره) عجبه مسئله وه، ټول علماؤو ځان ځيني کتلی وو، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) لږ وخت وروسته سره مبارک را پورته کړی، مسئله يې داسي ورحل کړه: ۱: دغه سړی دي نن د مازديگر لمونځ ادا کړي. ۲: د لمانځه څخه دي وروسته د خپل بنځي سره کوروالی وکړي. ۳: کله چي لمر ولویدی نو بيا دي ولمبيري او د سهار او ماپنين قضائي لمنځونه دي اداء کړي، طلاق هم واقع نه سو او درې سره قسمونه هم پوره سوه.

په امام پسي قرائت ويل: د مديني منوري څخه يو څو کسه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته راغلل امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: دلته د څه دپاره راغلي ياست؟ هغو وويل: مور ستا سره مناظره کول غواړو دپاره ددې چي په امام پسي قرائت ويل کيږي که يا؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: تاسي ټول زما سره په يوه وخت کي خبري نه سي کولای که يو کس خبر را سره وکړي، نو بنه په وي يعني بنه به واوريدل سي، ځکه چي تاسي ټول ډير ياست، نو زه به د چا خبرو ته غور ونيسم او د کم يوه د خبري جواب په ورکړم، بنه به دا وي چي په تاسو کي يو لوی عالم زما سره مناظره وکړي، هغو هم يو کس ته اشاره وکړه ويل دی به ستا سره مناظره وکړي، او مور به يې واورو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: پر ده مو دومره اعتماد دی، نو بيا به د ده شکست هم تاسو منی ټولو وويل: هو! منو يې، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: بس خبره فيصله سوه، د بحث څه په کبني پاته نه سوه، ځکه چي مور په لمانځه کي هم امام په دې توگه منو. نبي کریم (صلی الله عليه وسلم) فرمايي: د چا دپاره چي امام وي، نو قرائت د امام د هغوی دپاره هم قرائت وي، يعني کافي وي.

د امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) پېښمانتيا د دهوبي (کالي پريمينځونکی) د مسئلې په هکله: امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يو لائق شاگرد او مخلص ملگری وو، په زيرکتيا، تيز ذهني او د فقهي مسئلو په اجتهادي کي پوره علم ورته حاصل وو، ده د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه فيض حاصل کړی وو، او امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به ډاډ گيرنه ورکوله، يو وخت امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) ناروغ سوو، د ډيري مودې څخه وروسته يې ناروغي جوړه سوه، کله چي يې ناروغي جوړه سوه، نو يې يوه جلا درسگاه يا حلقه جوړه کړه، مگر په دې اړه يې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه يې مشوره وانه خيسته او نه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دا مناسبه گڼله چي دی په بله درسگاه يا حلقه لاس پوري کړي، په دې لږ کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يوه فتوا د سوال په شکل اماده کړه او يو کس ته يې وربښوله چي ولاړسه دغه فتوا د امام ابويوسف (رحمة الله عليه) په درسگاه کي ځيني وپوښته....

فتوا داسي ده: يو سړي د هوبي ته يو څو جوړي کالي د پريمينځلو دپاره ورکړه، د هوبي د بېرته راتگ نيټه ورمعلومه کړه، کله چي د کالو خاوند په هغه نيټه د هوبي ته وراغلی، د هوبي د ده د کالو راوړولو څخه منکر سوو، ده ته يې ويل: ستا کالي زما سره نسته، بيا يو څه وخت وروسته خپله د هوبي هغه کالي هغه سړي ته وروړل او ور يې کړل، نو اوس دغه سړي د هوبي ته ددې کالو مزدوري ورکړي که يا؟ که چيري امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) تاته ووايي چي مزدوري به ورکوي، نو ته ورته ووايه: جواب دي غلط دی، او که ووايي چي مزدوري به نه ورکوي، نو ته ورته ووايه: جواب دي غلط دی، همدارنگه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د طرفه فتوا پوښتونکی سړی د امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) درسگاه ته ورغلی او چي څنگه ورته ويل سوي وه، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د طرفه هغه سي يې فتوا وپوښتل: امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) هم ډير زيرک او تيز نظره وو، فوراً دا ورته معلومه سوه چي څه کيسه ده، په دې پوه سو چي غلطي يې کړي ده او په خپل دې کار ډير پښيमानه سوو، دستي په دستي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) درسگاه ته ورغلی، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: د هوبي مسئلې خو به نه يې راوستلی؟ امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) پر خپلو کړنو ډير پښيमानه سوو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: گوره مسئله داسي ده که چيري د هوبي د کالو پريمينځلو څخه مخکي انکار کړی وي، نو هغه غل ثابت سوو او د غل د پاره مزدوري نه سي ورکول کيدای، او که د کالو پريمينځلو څخه وروسته يې انکار کړی وي، نو په دې صورت کي يې د مزدوري حق سته، ځکه چي کالي يې پريمينځلي دي، او که چيري يې کالي وروسته په خپله مالک ته راوړه، نو د غلا جريمه هم نه سوه پر ده او مزدوري يې پر مالک لازمه سوه. (وفيات الاعيان وابن خلکان جلد ۵ صفحه ۴۰۸)

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) حکيمانه فيصله: زيرکتيا، عقلمندي او تيز نظري خو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مشهوره صفتونه دي محمد انصاري به وويل: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په خبرو او تگ کي هم د عقلمندي اثرات موجود وه. د علی ابن عاصم وينا ده: که د نيمي دنيا عقل د ترازو په يوه طرف کي واچوي او د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) عقل د ترازو په بل طرف کي واچوي، نو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) عقل به پر دروند سي.

يوه بله جلبه واقعه: د کوفي په ښار کي يو سړی خپلو دوو زامنو ته دوي خویندي ورغوښتي وي، په يوه ورځ يې د دواړو ودونه وروکړه، د ښار ټول عام خلگ او علماء کرام يې راغوښتي وه، په علماء کي يې مسعر بن کدام، حسن بن صالح، سفیان ثوري او امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليهم) هم راغلي وه، خلگو ډوډی خوړل وروسته تر ډوډی خوړولو ناڅاپه ددې دوو کسانو پلار د کوره څخه راووتی، او د خولي څخه يې دا خبره را ووتل چي دا څه په غضب اخته سوم، خلگو پوښتنه ځيني وکړه: څه پيښه سوه؟ د هلکانو پلار وويل: کله چي دواړي ناوياني راوستل سوي، نو د دوی څخه داسي غلطي سوي وه، چي د هر زوم سره خپله

ورينداري شپه تيره کړې وه، دواړي ناوياني سره بدلي سوي وي، اوس څه کول په کار دي، سفیان ثوري (رحمة الله عليه) وويل: د امير معاويه (رضي الله عنه) په زمانه کي هم داسي کيسه پيښه سوي وه، په دې سره نکاح نه ماتيري، مگر پر دواړو نوي مهر لازميري، مسعر بن کدام (رحمة الله عليه) امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته وکتل چې ستاسو رايه څه ده؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: دواړه زومان دي ماته حاضر کړل سي بيا به يې جواب ورکړم، خلگو دواړه زومان حاضر کړه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د هر يوه څخه يې جلا جلا پوښتنه وکړه: ستا سره چي کمي ناوي شپه تيره کړې ده، هغه دي خوښه ده که يا؟ دواړو وويل: زموره خوښه ده بيا امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: تاسو چي اول د کومو ناويانو سره نکاح کړې وه، هغو ته طلاق ورکړی، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وروسته يې د سره نوي نکاحوي وروترلي.

سفیان ثوري (رحمة الله عليه) چي کم جواب ورکړی وو، هغه هم صحيح وو، ځکه چي په شکمن کورالي سره نکاح نه ماتيري، مگر کم طريقه چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) بيان کړه د هغه مصلحت دا وو، چي د يو بل د بنځو سره د کوروالي کولو څخه وروسته بيا خپلو اولنيو بنځو ته رجوع کول د غيرت خلاف کار دی او په هغه زړو نکاحو کي د ميني او محبت د کميدو خطر وو. (عقود الجمان)

ورکي سوي پيسي څنگه پيدا سوي: يو سري امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته راغلی عرض يې وکړی، ويل: ما يو څه اندازه پيسي يو ځای ايښي وي هغه ځای را څخه هير دی، ما پير کوبښونه وکړه، مگر پيدا مي نه کړې او سخت ضرورت هم ورته لرم، نو که ته يوه لاره راوښيي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: محترمه! دا مسئله زمور سره په فقه کي نسته، نو زما څخه يې ولي پوښتنه کوي؟ سري زاری شروع کړې او داسي وويل: ای الله (جل جلاله)! زما مرسته وکړه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: سمدستي اودس تازه کړه، ټوله شپه عبادت وکړه، انشاء الله مقصد به دي پوره سي، سري هم اودس تازه کړی په عبادت يې شروع وکړه يو څو رکعتونه چي يې وکړه ناڅاپه يې په ياد سوه، چي پيسي خو مي په فلاني ځای کي ايښي دي، په تلوار سره امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته راغلی، عرض يې ورته وکړی، چي ستا د تدبير په برکت مي پيسي پيدا سوي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: شيطان نو کله دا غوښتل چي ته دي ټوله شپه عبادت وکړې، بلکي دستي يې پيسي در په ياد کړې، مگر ستا دپاره دا په کار وه، چي ددې کار د شکريې ادا کولو په خاطر دي ټوله شپه په عبادت تيره کړې وای، چي شيطان دي تر دي هم ذليله کړی وای. (عقود الجمان صفحه ۲۶۸)

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تقوا، زهد او اخلاق

د تقوا، زهد او اخلاقو په ميدان کښي خو بلکل ځان ته يو جهان وو، دومره تقوا، زهد او عالی اخلاق يې وه، چي يو عادي انسان يې هيڅ تصور هم نه سواي کولای. امام شعراني شافعي (رحمة الله عليه) فرمايي: يو يهودي د ده (رحمة الله عليه) همسايه وو، د هغه بيت الخلاء د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په کور کي راخلاصه وه، لس (۱۰) کاله همداسي پاته وه، او ده مبارک به هره ورځ ټول څه چي د ده مبارک په کور کي د دغه بيت الخلاء څخه رالويدل پاکول او جارو کول او تر کچره دانۍ به يې رسول، هغه يهودي چي د دغه کاره څخه هيڅ نه وو خبر کله چي دغه خبر ويهودي ته ورسيدی، نو هغه په ژړا سوو، وروسته بيا راغلی او مسلمان سو.

په دې هکله د يو بل مجوسي قيصه هم د يادوني وړ ده، چي امام رازي (رحمة الله عليه) په خپل تفسير کي د (اهدنا الصراط المستقيم) په تفسير کي يې بيان کړي ده، امام رازي (رحمة الله عليه) وايي: داسي روايت دی چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پر يو مجوسي پور باندي وو، کور ته يې د طلب دپاره ورغلی، کله چي د هغه د کور دروازي ته ورورسيدی، پر کالو يې مرداري ولويدل، نو ده خپل کالي وڅښل هغه مرداري د ده (رحمة الله عليه) د کالو څخه پورته سول، د مجوسي د کور پر ديوال وموښتل، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) حيران سوو او ويې ويل: که زه دغه مرداري دلته پريردم، نو په دې خو د مجوسي ديوال خراب سوو، او که دغه مرداري وگروم نو بيا خو د ديوال خاوره ورسره رارژيري، نو دروازه يې وروټکوله او د هغه مجوسي مينځه ورته راووتل، وهغې ته يې وويل: بادار ته دي ووايه چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په دروازه کي ولاړ دی، هغه ورته راووتی او داسي گمان يې کوی، چي پور را څخه غواړي، ځکه نو هغه په عذر ويلو شروع وکړه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: دلته به څه شی بڼه وي، او د ديوال قيصه يې ورته وکړل، چي اصلاً به د دغه د پاکولو دپاره کمه لاره وي، مجوسي ورته وويل: اول زه د خپل ځان په پاکولو شروع کوم، په هغه گړي يې ايمان راوړی مسلمان سو. دلته د پام وړ ټکي دا دي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مجوسي په حق کي په دغه لږ اندازه سره هم ځان د ظلم څخه وساتي، د دغه لږ ظلم د پريښولو په خاطر مجوسي د کفر څخه اسلام ته داخل سوو، نو څرنگه چي څوک د ظلم څخه ځان وساتي، نو د هغه حال او درجه به د الله (جل جلاله) په وړاندي څنگه وي. (تفسير اهدنا الصراط المستقيم ۱ جلد ۲۱۶ مخ)

که څه هم امام رازي (رحمة الله عليه) د مذهب د مخي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) لاروی هم نه دی، مگر په ډيرو ځايونو کښي شديد اختلاف ورسره لري، خو تاسي ويني چي د حق په ليدلو سره يې د هغه د فضليت اظهار د اسلام د افتخاراتو څخه گڼلی دی، دا د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د اخلاقو او ټولنيز ژوند څخه صرف يوه کوچنی بيلگه ده.

دا يې لا د تقوا په هکله ډير کم مثل وو، داسي يو روايت سوي دی: چي د کوفي په بنار کي پسه غلا سوو، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ددي دپاره چي د غلا سوي پسه غوښه ونه خوري، نو په کوفه کي يې اووه (۷) کاله د پسه غوښه ونه خوړل.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د تقوا په ارتباط ابن حجر مكي (رحمة الله عليه) د عبدالله بن مبارک (رحمة الله عليه) څخه قول را نقل کړی دی، فرمايي: د دغه جهته کله چي به د عبدالله بن مبارک (رحمة الله عليه) په وړاندي د هغه يادونه وسوه هغه به ويل: آيا تاسو د هغه چا يادونه کوی؟ چي دنيا په صورت گلي ورته وړاندي سوه، او ده (رحمة الله عليه) فرار ورڅخه وکړ، قبوله يې نه کړل، او د ظالمانو سره يو خای نه سوو، سره ددي چي هغوی په دغه هکله غوښتنه هم ورڅخه وکړه.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د زهد او عبادت په هکله داسي روايت دی: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به په دوبي کي د ماښين تر لمانځه وروسته استراحت کوی، او په ژمي کي به يې د ماخستن تر لمانځه وروسته آرام کوی، نور به ډير عمر په عبادت اخته وو، او يا په تعليم او تعلم باندي. په معتبرو روايتو کي راغلي، منل سوي او مشهوره خبره ده: چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څلويښت (۴۰) کاله د شپي يعني د ماخستن په اوداسه د سهار لمونځ کاوه.

داسي روايت هم معتبرو مؤرخينو راوړی دی: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به پوره قرآن عظيم الشان په يوه رکعت کي ختموی، د لمانځه په يوه رکعت کي د تول قرآن عظيم الشان ختم يوازي په څلورو نفرو جليل القدر امامانو پوري منحصر ذکر سوي دی، هغه لکه: د (المستطرف) مؤلف چي د معتبرو منابعو په حواله يې ليکلي دي: د قرآن کریم ختم د لمانځه په يوه رکعات کښي څلورو کسانو کړی دی: عثمان بن عفان، تميم الداري، سعيد بن جبیر او امام اعظم ابوحنيفه (رضي الله عنهما). او همدارنگه مختصر تاريخ دمشق خاص د همدغو ياد سوو څلور نفرو په اړوند ليکلي دي: دوی په داخل کي د کعبي شريفي د قرآن عظيم الشان ختم کړی دی.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د عقل زياتوالی، ذهني ذکاوت او د فکر تيزوالی

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د عقل زياتوالی، ذهني ذکاوت او فکري تيزوالی دومره زيات وو، چي هميشه به د لور عقل خاوندان ورته په حيرت او گوته په غاښ وه، په همدې ارتباط اکثره مصنفينو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) زيات محير العقوله کارنامې ليکلي دي، کم چي اکثره يې د تهلکي څخه د عامو مسلمانانو د نجات سبب هم کړيدلی دی.

د کوفي په ښار کي يو سړی خپلو دوو زامنو ته دوي خویندي ورغوښتي وې، په يوه ورځ يې د دواړو ودونه وروکړه، د ښار ټول عام خلگ او علماء کرام يې راغوښتي وه، په علماؤ کي يې مسعر بن کدام، حسن بن صالح، سفیان ثوري او امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليهم) هم راغلي وه، خلگو ډوډی خوړل وروسته تر ډوډی خوړولو ناڅاپه ددې دوو کسانو پلار د کوره څخه راووتی، او د خولې څخه يې دا خبره را ووتل چي دا څه په غضب اخته سوم، خلگو پوښتنه ځيني وکړه: څه پيښه سوه؟ د هلکانو پلار وويل: کله چي دواړي ناوياني راوستل سوي، نو د دوی څخه داسي غلطي سوي وه، چي د هر زوم سره خپله ورينداري شپه تيره کړي وه، دواړي ناوياني سره بدلي سوي وې، اوس څه کول په کار دي، سفیان ثوري (رحمة الله عليه) وويل: د امير معاويه (رضي الله عنه) په زمانه کي هم داسي کيسه پيښه سوي وه، په دې سره نکاح نه ماتيري، مگر پر دواړو نوي مهر لازميري، مسعر بن کدام (رحمة الله عليه) امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته وکتل چي ستاسو رايه څه ده؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: دواړه زومان دي ماته حاضر کړل سي بيا به يې جواب ورکړم، خلگو دواړه زومان حاضر کړه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د هر يوه څخه يې جلا جلا پوښتنه وکړه: ستا سره چي کمي ناوي شپه تيره کړي ده، هغه دي خوبه ده که يا؟ دواړو وويل: زموره خوبه ده بيا امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: تاسو چي اول د کومو ناويانو سره نکاح کړي وه، هغو ته طلاق ورکړی، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وروسته يې د سره نوي نکاحوي وروترلي. سفیان ثوري (رحمة الله عليه) چي کم جواب ورکړی وو، هغه هم صحيح وو، ځکه چي په شکمن کورالي سره نکاح نه ماتيري، مگر کم طريقه چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) بيان کړه د هغه مصلحت دا وو، چي د يو بل د ښځو سره د کوروالي کولو څخه وروسته بيا خپلو اولنيو ښځو ته رجوع کول د غيرت خلاف کار دی او په هغه زړو نکاحو کي د ميني او محبت د کميدو خطر وو. (عقود الجمان)

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د عقل او ذکاوت تيزوالی و هر چا ته معلوم وو، او هميشه به په مشکلاتو کي د عام او خاصو مرجع وو، ځکه خو يې پر هر چا قدر او عزت زيات وو.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ټولو نيکيو او ښو صفتونو معمور شخصيت وو: ابن مبارک (رحمة الله عليه) فرمايي: کله چي زه کوفي ته ورسيدم نو د هغه ځای د عالمانو څخه مي پوښتنه وکړه: ستاسو په دې ښار کي تر ټولو لوی عالم څوک دی؟ ټولو په يوه اتفاق سره وويل: امام اعظم

ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دى، بيا مي پوښتنه وکړه: په ټولو کي زاهد څوک دى، ټولو وويل: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه)، بيا مي پوښتنه وکړه: په ټولو کي زيات عبادت کوونکى او د علم خاوند څوک دى؟ ټولو وويل: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دى، خلاصه دا چي هر څومره چي مي د بنو اخلاقو او بنو صفتونو په باره کي پوښتنې کولي، نو دوى به د هري پوښتنې په جواب کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تر هر چا غوره ثابت وي. ابن مبارک (رحمة الله عليه) به اکثره وخت داسي فرمايل: داسي مه وايه چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) رائي دى بلکي تفسير او حديث وايي.

د حنفي تاريخ حيني حيرانوونكي ناآشنا علمي او ژرغوني واقعي

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خپل علم څخه انكار او تواضع: د خپلي پوهي په هكله چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) كم احساسات ساتل د هغو اندازه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د بعضو خبرو څخه معلوميري، چي فرمايي: د كوفي په بازار كي يو سري دا پوښتنه كول: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) فقيه دكان چيري دي، نو اتفاقاً يې دا پوښتنه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه وكړه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: هغه خو فقيه نه دي، بلكي هسي يې په زوره د ځانه مفتي جوړ كړي دي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) بیره او تقوا: يوه ورځ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د يوه شخص سره خبري كولي، ناڅاپه هغه شخص ورته وويل: د الله (جل جلاله) څخه وبيريره دا لفظ لا د هغه د خولي څخه وتلی نه وو، چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) رنگ تګ ژر سوو، سر يې كښته كړی روان سوو، او داسي وويل: وروره! الله (جل جلاله) دي تاته جزاء د خير دركړي، څوك چي په علم ناز كوي، هغه هغه چا ته محتاجه وي، چي څوك الله (جل جلاله) وړ په ياد كړي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په ژوند كي اولنی او آخرنی عدالتي فيصله: په كومو ورځ كي چي د جلي پر شاوخوا د آبادی كم بنيادونه چي موجود وه، په هغه ځای كي څه موده وروسته يو پوځي كمپ جوړ سوو، او بيا دغه ښار په راصافه باندي ياديدی، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د قاضي توب او د عدالتي وزارت لويه چوكی چي ددي ښار څخه وه، د نيمي ورځي دپاره قبوله كړه، په دي دوران كي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته يوه مقدمه وړاندي سول، دا يې اولنی او آخرنی عدالتي فيصله وه، او ددي څخه وروسته يې استعفاء وركړه، كيسه داسي وه: يو غريب هاینګرساز پر يو بل سري يې داسي دعوه كړي وه، چي ما دته د پيتلو مسو يوه توتېه وركړي وه، پر ده باندي زما تر اوسه لا دوه درهمه او څلور پيسې پاته دي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مدعي عليه يعني پر چا باندي چي يې دعوه وه، راوبللی او ورته وويل: وروره! د خدای (جل جلاله) څخه وبيريره دا سړی چي ستا په باره كي څه وايي دا ريښتيا دي كه يا؟ مدعي عليه پر پيسو باندي منكر سوو، او د دعوه كوونكي سره شاهدان هم نه وه، پر مدعي عليه باندي قسم اخيستل رارغلل، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په قانوني اساس باندي مدعي عليه ته وويل: ووايه قسم دی په هغه الله (جل جلاله) چي د هغه څخه ماسيوا د عبادت لايق نسته، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چي مدعي عليه ته وكتل، نو مدعي عليه ښه په كلکه سره قسم ته تيار سوو، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د فكري زيركتيا خاوند وو، او د مدعي عليه قسم اخيستلو ته تيار نه وو، هغه لا قسم پوره كړی نه وو، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د هغه پر خوله لاس ونيوی چوپ يې كړی، بيا يې د خپل مال څخه دوه درانه درهمه راواخيستل هاینګرساز ته يې وركړل، او داسي يې ورته وويل: تا چي پر ده دعوه كړي وه،

هغه زما څخه واخله، په دې طريقه سره يې مدعي عليه د قسم اخيستلو څخه منع کړی، نو په ټول ژوند کې يې دغه يوه مقدمه د عملي نومونې په ډول ورغلي وه.

د انسان دوستي شفقتناکه او حيرانوونکي واقعه: د مشهور شيخ صوفيه حضرت شقيق بلخي (رحمة الله عليه) د سترگو ليدلي واقعه ده وايي: زه يوه ورځ د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سره څنگ پر څنگ روان وم، په دې دوران کې د ليري څخه يو سړی مور ولیدی هغه لاره بدله کړه پر بل طرف روان سوو، شقيق وايي: ما چې ورته وکتل امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هغه سړي ته په تيزي سره وويل: پر کمه لاره چې روان وي پر هغه لاره ځه وروره! بله لار ولي اختياره وي؟ هغه سړي هلته ودریدی مور چې هغه ته ورنبردي سوو، هغه د شرمه پک ولاړ وو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پوښتنه ځيني وکړه: تا ولي خپله لاره پريښوول؟ سړي وويل: صاحب! ستا چې پر ما باندي لس زره درهمه پور باندي وو، په هغه کې مي بي پرواهي کړي ده، ما چې ته وليدلي نو د ډيره شرمه څخه مي لاره بدله کړه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: سبحان الله په دې کوچنی خبره دي لاره بدله کړه او زما څخه دي د پوتيدو کوبښ وکړی، يوازي دا نه بلکې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) قرضدار ته وويل: ما ټول پور تاته در وبخښی، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) لا په دې هم صبر نه سوو، شقيق وايي: د خپل قرضدار څخه يې بخښنه غوښتل او ويل يې: وروره! زما په ليدو سره چې ستا په زړه کې کمه بيره راغله د هغه په خاطر ماته بخښنه وکړه. (عقود الجمان صفحه ۲۳۵)

د ښکښلو جواب په اخلاقو سره: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حاسدينو يوې ډلې به کله کله د ښار څخه غلطي خبري کولې، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تذکره نگارو داسې ډيري واقعي رانقل کړي دي، د نمونې په ډول دلته يوه واقعه را نقله وو، ليکي: په دغه بدمعاشانو کې يو سړی وو، په امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پسې به يې بدي خبري کولې، مطلب يې دا وو چې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خلکو په مابينځ کې کم راولي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) خبري واوريدې او په کښته سر خپل کور ته روان وو، کله چې دي بدمعاش د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د طرفه جواب وانه وريدی په ژرغوني آواز يې وويل: ولي د سپي په څير درته ښکارم زه غاښم ته هيڅ جواب نه راکوي؟ همدارنگه په يوه بله واقعه کې راځي چې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چې کله د کور دروازي ته ورسيدی، نو بدمعاش ته يې وويل: اي وروره! اوس زما کور راورسدي زه ورننوځم که دي په زړه کې دي لا څه پاته دي، زه به درته ودريرم زړه دي خالي کړه. (عقود الجمان)

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) قيام ليل: د معجم صاحب ليکي: د شپو رنولو په وجه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په ميخ سره بلل کيدی، په دې باره کې بعضي ليکوالانو يوه لطيفه هم رانقل کړي ده، هغه داسې ده: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يو همسايه وو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چې کله ددې فاني نړۍ څخه رحلت وکړ، نو ددې همسايه يې يو کوچنی زوی وو،

هغه د پلار څخه پوښتنه وکړه: ويل د دا مخامخ کور پر سره چي يوه ستن ولاړه وه، هغه اوس نه معلوميري څه سوې ده يو چا خو به راتا کړي نه يي؟ پلار يي ورته وويل: هغه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وو، ټوله شپه به ولاړ وو، عبادت به يي کوي، مگر اوس هغه پريوتله ځکه چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وفات سوو.

په ورک سوي سامان پسي لټون: داؤد طائي (رحمة الله عليه) د يو شمير اسلامي لويو وليانو په قطار کي شميرل کيدی، دی د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مخکينيو شاگردانو څخه دی، د علم الحديث، فقهي، عربي، قرائت او تفسير پوره ذخيره يي ترلاسه کړې وه، يو ورځ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: داؤده! ستا د علم ټولي ذريعي پوره سوې، مگر داؤد (رحمة الله عليه) وويل: ولي نور څه هم پاته دي؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: په علم باندي عمل کول لا پاته دي، داؤد هغه وخت ولاړسو خپله وراثتي محکه يي په څلور درهمه خرڅه کړه، د دنيا څخه يي پښي سپکي کړې، او د خلکو سره به ډير کم يو ځای کيدی، يو وخت فضيل بن عياض يي ليدو ته راغلی، ده دروازه ور خلاصه نه کړه، فضيل دباندې ناست وو ژړل يي او داؤد دننه په کور کي ژړل، فضيل عرض وکړ ويل: زه چيري ولاړم سم، زه خو د يو سړي په لټون پسي راوتلی وم، داؤد ورته وويل: دا هغه تللی سامان دی چي په لاس نه راځي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د برکت د مجلس څخه سوال کوونکی بيله سوال کولو ولاړی، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تذکره نگارو يوه واقعه رانقل کړي ده، ددې واقعي څخه به دا هم څرگنده سي، چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د استوگني ځای په مجلس البرکت باندي څنگه مشهوره سوو، په دې باره کي ليکي: د کوفي په ښار کي يو مالداره سړی وو، ناڅاپه پر ده د زماني بدلون راغلی، لاس يي ډير تنگ سوو، مگر د غيرت او بهادوري شخص وو، چي څنگه حال پر رتلی تيره وی به يي، يوه ورځ يي کوچنی لور تازه خټکی وليدی، کورته په تلوار سره راغله د مور څخه يي د خټکي د رانيولو دپاره پيسي وغوښتې، مگر په کور کي يي غريبي وه، مور کله د خپل کوچنی لور مراد پوره کولای سواي، دوی په دې خبرو اخته وه، د پلار يي دې حالت ته په کتو سره سترگي د اوبسکو ډکې سوې، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه يي د کومک غوښتلو تکل وکړی، کله چي مجلس البرکت ته حاضر سوو، د خولي څخه يي هيڅ ږغ ونه وتی، ټوله عمر يي د حياء په پرده کي تير کړي وو، نو د ده د خولي څخه به څنگه د سوال کولو خبره وتلي وای، خوار غريب د شرمه ډک همدغسي په چپه خوله ولاړ سو او ولاړی، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هغه د مخ دبې رنگی په سبب نه وو پېژندلی، چي دغه سړي ته څه حاجت پيښ سوی دی، مگر د شرافت په وجه يي څه ويلای نه سواي، نو کرار کرار پيسي روان سوو، هغه سړی چي کور ته دننه سوو، په نخښه يي کړی، کله چي شپه سوه، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ځان سره (۵۰۰) درهمه په کڅوڼه کي واچول، د حاجتمند کس د کور دروازي ته ورنږدي سوو، ځينځر يي وټکوی د کور مالک

چي راوتی امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دستي هغه کڅونه د دروازي په چوکات کي کښينبول، په تاريخه کي پر شا روان سو، ويل يې: وگوره په دروازه کي چي د اشرفيو کڅونه پرته ده دا هم ستا حق دی، د کور مالک چي کور ته دننه سوو، کڅونه چي يې خلاصه کړه، يوه پرزه يې په کښي وليدل، داسي پر ليکل سوي وه: دا هغه رقم دی چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تاته راوری دی، په حلاله ذريعه حاصل سوی دی، ته د خپل زړه مراد په حاصل کړه.

چي سايه وي او سړي دي لمر ته ناست وي دا عجب ده، اسماعيل بغدادي وايي: يو کس د يزيد بن هارون څخه پوښتنه وکړه: فتوا ورکول کله جايز ده؟ يزيد وويل: کله چي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د احتياط څخه کار واخيستل سي، سوال کوونکي وويل: حضرته! ته دا وايي؟ يزيد وفرمايل: وو زه تر دې زيات هم ويلای سم، ځکه چي ما د هغه څخه ماسيوا زيات تقوادره او پرهيزگاره بل کس نه دی ليدلی، او دا هم واوره: يوه ورځ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د يو کس د دروازي مخته په سخته گرمي کي ناست وو، ما ورته وويل: صاحبه! که تاسو لږ سايي ته سی نو ډير به ښه وي، او په يوه روايت کي راغلی دي: ما امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته قسم ورکړ، چي تا ولي سايه پرې ايښي ده، په گرمي کي ناست يې؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وفرمايل: ددې کور پر مالک باندي زما پور باندي دی، نو زه د ده د ديوال وساي ته ناسته ځکه مکروه گڼم، چي دا په ناجايزه نفعه کي رانه سي، ځکه د حديث شريف مفهوم دي: په کم پور سره چي نفعه حاصله کړل سي هغه سود دی. (عقود الجمان صفحه ۲۴۴)

د علم سره زياته مينه: د امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ذات سره ډيره زياته مينه او ژور تړون درلودی، د دنيا هر کار به يې شاته پرېښوی، مگر د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مجلس ته به حاضرې دی، د محمد بن کدام (رحمة الله عليه) څخه روايت دی: هغه د امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) څخه اوريدلي دي، چي امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) وويل: زما د زوی رحلت د دنيا څخه وسوو، مگر ما يې د ښخيدو دپاره هڅه ونه کړه، خاورو ته د سپارني ټول کار مي همسايگانو، يارانو او دوستانو ته پرېښوی، ځکه چي زما په زړه کي دا خواهش وو، چي د داسي خیر د مجلس څخه پاته نه سم، دا به مي په زړه کي يو ارمان پاته وي، چي په فلاني وخت کي زه غونډي ته حاضر سوی نه وم.

هارون د خليفة المسلمين په دربار کي امام محمد (رحمة الله عليه) رښتيا وويل: د عباسي حکومت تر ټولو لوی حکمران هارون الرشيد دی، او دا د يو حنفي مؤرخ خبره نه ده، بلکي خطيب بغدادي روايت کړی دی، چي د هغه په ليک کي د حنفي امامانو په حق کي ډير کم ذکر سوی دی، دوی ليکي: يا ابو عبيده وايي: مور محمد بن الحسن د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د شاگرد سره وو، په دې وخت کي هارون الرشيد زموږ مخ ته تيريدی د غونډي ټول حاضرین ورته ولاړ سول، مگر يوازي امام محمد (رحمة الله عليه) داسي تن وو چي ولاړ نه سوو، يو څه وخت وروسته امام محمد (رحمة الله عليه) د خليفه دربار ته وروبلل سوو، ابو عبيده وايي: دغه وخت زموږ

ټولو حاضرينو وینه په بدن کي وچه سوه، رنگ مو تک ژر سوو، مگر امام محمد (رحمة الله عليه) ډیر په اطمینان سره ولاړ سوو، او خلیفه ته حاضر سوو، لږ وخت وروسته بیرت ښه په طبیعت سره راغلی، خپله یې وویل: خلیفه زما څخه پوښتنه وکړه ویل: ټول خلگ ماته ولاړ سول ته ولي ولاړ نه سوې؟ ما ورته وویل: ماته دا ښه معلومیدل، تا چي زه د کمي طبقي سره یو ځای کړی يم، چي د هغې څخه دي ووځم، او د هغه خلگو سره دي یو ځای سم چي ستا خدمتگاران دي، او دا مي هم ورته وویل: د حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) ارشاد دی: څوک چي دا غواړي چي د هغه د تعظیم دپاره دي خلگ ودریزي، هغه دي خپل ځای په دورخ کي وغواړي، امام محمد (رحمة الله عليه) وویل: هارون الرشیده! زما خبري دي واوریدلي، هارون الرشید راته وویل: ای محمده! تا رښتیا وویل، تاسي وینی چي د هارون الرشید پر ژبه د توري د شرنګ آواز تلی راتلی، مگر بیا هم د هغه په وړاندي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) لوستلی سبق ډیر د احترام وړ وو.

عباسي شهزادگان او حنفي فقه:- تاريخ پوهانو ليکلي دي: عباسي شهزادگانو ته به د نور تعليم سره سره د حنفي فقهي درس به هم ورکول کيدی، مامون د خپل پلار هارون د طرفه د خراسان والي مقرر سوی وو، او په مروه کي ډیره وو، په دې دوران کي د نضر د تحریک په لږ کي د مقامي علماؤو یو ټولگی مامون ته راغله، د حنفي فقهي علماء خفه وه، غرض یې دا وو چي د حنفي فقهي د علماؤو او فقهیانو زور دي کم سي، مگر ښه خبره دا وه چي په دربار کي لوی لوی علماء ناست وه، مامون د نضر څخه پوښتنه وکړه: ولي د حنفي فقهي مخالفت کوي؟ په خپله نضر جواب ورنه کړی، مگر بل ملگري یې احمد بن زهير عرض وکړی: ماته دي حکم وسي چي زه یې وجه بیان کړم، مامون وویل: زه خو دغه پوښتنه کوم، بیا احمد بن زهير وویل: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په مسئلو کي ډیري داسي مسئلي دي، چي په ښکاره د قرآن کریم او حدیثو خلاف دي، قاضي خالد بن صبيح د مامون په پوښتنه کي د دغي مسئلي په لږ کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) فتوا بیان کړه، بیا احمد بن زهير (۱) وویل: دا دی ددې فتوا سره هم شکله دغه آیت دی، او د حضرت محمد (صلی الله علیه وسلم) حدیث دی، نو گویا امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د قطعي آیتونو خلاف فتوا ورکړي ده، د ابن زهير خبره چي سرته ورسیده، د قاضي خالد پر ځای مامون په خپله ورته وویل: صرف یو حدیث نه بلکي ليکلي یې دي: مامون د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په تائید کي داسي حدیثونه بیان کړل چي مخالفه ډله ځيني ناخبره وه، او صرف دا نه بلکي هغه چي به کمه مسئله خلاف ثابتوله، مامون به د هغې په تائید کښي د قرآن کریم او حدیث څخه دلیلونه بیانول، پر داسي مسئلو چي کافي خبري اتري وسوي، نو مامون وویل: که چیري حنفي فقهي د کتاب او سنت خلاف وي، نو مور به د عملي دستور په توگه ولي استعمالوله. بیا ليکي: ددې خبري څخه وروسته مامون نضر او د هغه ملگرو ته وویل: خبردار! بیا په تاسو کي څوک داسي حرکت ونه کړي، او که دغه نضر ستاسي په ټولی کي نه وای، نو داسي سزا به مي ورکړي وای، چي ټوله عمر به مو د یاده نه وتلای. (۱) احمد بن زهير د حدیثو حافظ وو، خطیب د ده په باره کي ليکلي دي: دی لوی عالم د حدیثو حافظ او زیات زیرک وو، یحيی بن معین ليکي: دی د امام بن حنبل په قابلو شاگردانو کي شمیرل کيږي.

ناآشنا مناظره: د قاضي ابن ابی لیلی په باره کي تاريخ پوهانو يوه واقعه ذکر کړي ده: هغه دا چي قاضي ابن ابی لیلی په يوه غرض د خليفه منصور دربار ته وروبلل سوو، په دغه وخت کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هم وروبلل سوو، ناڅاپه په دربار کي يو چا پوښتنه وکړه: که سوداگر د خپل مال متعلق اخستونکي ته داسي ووايي: ته چي کمه سودا اخلي زه ددي د عیبونو څخه بری يم، يعني په دې سودا کي عیب نسته، اوس که ته دغه غواړي اخيستی يي سي، که چيري د اخستو څخه وروسته کم عیب په سودا کي پيدا سوو، نو سودا اخيستلو والا يي د واپس کولو حق لري، که يا؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: سوداگر د بریتوب اعلان وکړی، نو ددي څخه وروسته يي غاړي خلاصي دي، سودا بېرته ځيني قبولول پر د لازم نه دي، مگر قاضي ابن ابی لیلی وويل: مسئله داسي ده په سودا کي موجوده عیب چي سوداگر يي تر څو پوري معلوم نه کړي، صرف د خولي په ويلو سره نه بری کيږي، دواړه فریقه په دې مسئله اخته دي، خليفه منصور د دواړو خبرو ته غور نيولی دی، کله چي قاضي ابن ابی لیلی د خپلي خبري څخه وانه وښتی، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وفرمايل: ته يي فرض کړه چي د يوې شريفې بنځي يو غلام دی، او هغه غواړي چي خرڅ يي کړي، مگر په غلام کي يو عیب دی د هغه پر خاص اندام يعني ذکر باندي د برص د مريضې داغ دی، نو ته دغي شريفې بنځي ته ويلای سي، چي ته يي پر خاص اندام باندي په لاس ايښولو سره خريدار ته دغه ناروغي څرگنده کړه، قاضي ابن ابی لیلی وويل: وو دغه بنځه به د غلام پر عیب لاس ايردي، د قاضي ابن ابی لیلی ددي خبري په ويلو سره د ناستو خلکو طبيعت ډير خراب سوو، او خليفه منصور هم ددي خبري په اوريدو سره ډير په قهر سوو. (موفق صفحه ۱۶۷)

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) بي پرواهي او توکل: کله چي ابو جعفر منصور عباسي خليفه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته په سوونو ډالی او نذراني ور واستولي، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يي هيڅ پروا هم ونه کړه، بيا ابو جعفر ورته وويل: ماته کله نا کله د خپل وخت څخه د ملاقات د پاره لږ وخت راکړه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په دربار کي په هغو اشعارو سره جواب ورکړی، کم چي يي د کوفي د والي عیسی بن موسی په دربار کي ويلي وه:

کسر خبزٍ وقعب ماءٍ   وفروثوب مع السلامة
خير من العش في نعيم   يكون بعد ها الملامة

ژباړه:

کوزه د اوبو وي ور سره نمری سکرک وي   په سل برخي دي غوره دا د هغه عيش و عشرت نه
توتنه مار دي اغوستن وي ته يي پرې ملامت   تيريري چي په تريو وي انجام يي ملامت

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وصيتونه او نصيحتونه

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دوي وصيت نامې د تاريخ پانو محفوظي كړي دي، يوه وصيت نامه يې د خپل نازولي شاگرد قاضي ابو يوسف (رحمة الله عليه) په نامه ده، او بله يې د يوسف بن خالد سمتي (رحمة الله عليه) په نامه سره ده، دواړي وصيت نامې يې د علماؤو او فاضلانو د ژوند د لاري روښانه مثالونه دي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) لومړی وصيت نامه د امام ابو يوسف (رحمة الله عليه) په نوم:

ای یعقوبه! د وخت د باچاه قدر کوه، او د هغه د لوړي مرتبې خيال ساته، د هغه په مخکي د درواغو ويلو څخه ځان ساته، تر څو پوري چي د علمي ضرورت د کبله کمه مجبور تيا نه وي، نو مخ مخ ته يې مه کیره، ملاقات ته يې ژر ژر او ډير مه ورځه، کني نو په نظر کي به يې سپک راسي او قدر به دي کم سي، په کار خو دا ده چي د هغه سره داسي معامله وساتي لکه د اور سره چي يې ساتي، يعني د اور څخه هم فايده اخلي او هم ځان ليري ځيني ساتي ډير نه ورنبردي کيري. دا په ياد لره چي باچاه د خپل ځان سره موافق بل څوک نه خوښوي، ځکه نو د هغه په وړاندي د بي دريغه خبرو کولو څخه ځان ساته، کني نو په يوه خبره کي به دي راټينگ کړي، او د خپلو درباريانو په مخ کي به تا ملامت کړي، او پر هغو باندي به دا خبره ثابته کړي، چي ستا څخه د هغه علم جلا دی، او ستا محاسبه به کوي چي په څه رقم ستا هنر يا کمال د دربار د مجلسيانو په نظر کي کم راولي.

کله چي دربار ته ننوځي داسي لاري چاري اختيار وه، چي د موجوده کسانو په مقابل کي هغه ستا عزت او احترام وکړي، او په داسي وخت کي شاهي دربار ته مه ورننوځه، کله چي د باچاه سره نور داسي عالمان ناست وي، چي نه يې ته پيژني او نه هغه تا پيژني، ځکه چي ممکن ستا علمي مرتبه د هغو څخه کمه وي، نو دا امکان لري چي ته په مجلس کي دا کوښښ وکړي، چي ځان تر هغو لوړ ثابت کړي، نو په داسي صورت کي به دا کوښښ ستا دپاره نقصاني وگرځي، او که چيري په هغو کي واقعي زيات عالم نه وي، نو ممکنه ده چي هغوی به په يوه خبره کي واقعي تاته پاته راسي، نو ددي په سبب به ته د باچاه په نظر کي سپک راسي. که د وخت باچاه تاته منصب درکوي، نو هغه وخت يې ځيني قبول کړه، چي ستا دا يقين وي، چي ته د خپل علم او مسلک مطابق کمي فيصلي چي کوي د هغه په کولو به ته راضي وي، او د بل مسلک مطابق عمل کولو ته به ضرورت نه پيښيري، ستا تعلق دي صرف تر باچاه پوري محدود وي، او د هغه د خاصو دوستانو او مشرانو سره ډير تعلق مه ساته، د هغو څخه ځان وساته چي ستا وقار او عزت به پر خپل ځای قايم وي.

اولسي آدب: عام اولس که د يوې مسئلې په باره کې پوښتنه در څخه وکړي، نو د مسئلې د جواب څخه ماسيوا نوري خبري مه ورسره کوه، کني نو هغوی به بدگومانه سي چي ته د مال او دولت سره ډيره مينه لري، او د رشوت طمع ځيني لري، د عام اولس سره ډير خنده مه او مه ډير بازار ته ورسره ځه. د نوو ځوانانو سره مسخري مه کوه، ځکه چي دا فتنې دي، که د کوچنيانو سره خبري وکړي په دې کې بيا څه بدې نسته، بلکي د هغو پر سر و باندي د مهرباني او ميني ډک لاس تيره، د سپين ږيرو سره پر لاري يو ځای مه ځه، ځکه که هغه ستا څخه د مخه سي او ته يې تر شا پسي روان يې، نو دا د علم ډير بد سپکاوی دی، ځکه چي هغوی تر تا په عمر کې مشران دي. که دي چيري زړه وغوښتي په لاره کې کښينستي، نو تر دې ځای ناستي دي په مسجد کې کښينستل ډير غوره دی، په بازارو او مسجدونو کې خوراک مه کوه، په دوکانونو کې ناسته پاسته مه کوه، د ورينمو او بخملو جامي او کالي مه اغونده، ځکه چي په دې سره په بنده کې لويي پيدا کيږي.

د بنځي او خاوند کورنۍ آدب: د خپل جنسي حاجت پوره کولو په وخت کې پر پستره د خپلي ميرمني سره د ضرورته څخه ماسيوا خبري مه کوه، او تر حد زيات بي باکي هم مه ورسره کوه، کله چي ورنږدې کيږي نو د الله (جل جلاله) نوم يادوه، د خپلي ميرمني سره د پرديو بنځو او مينځو په باره کې څه مه وايه، کني نو داسي څه به هغه هم درته ووايي، خوله به يې بي واکه سي او دا ډيره ممکنه ده چي ته د خپلي ميرمني سره د نورو بنځو په باره کې خبري ور سره شروع کړي او هغه بيا د پرديو نارينوو خبري درته شروع کړي. که دي وس وو د داسي بنځي سره هيڅکله نکاح مه کوه، چي د هغې د مخکني خاوند طلاق ورکونکی پلار، مور يا يې پر گټي ژوند وي، البته دا يو شرط ورته کښيږده چي د واده څخه وروسته به ستا کره د هغې هيڅ خپلوان نه راځي، دا ځکه چي بنځه د واده کولو څخه وروسته مالداره سي، نو د هغې پلار بيا دا دعوه کوي چي د هغې په لاس کې چي کم مال دی هغه ټوله زما دی، او وايي به دا مي د څو ورځ دپاره ورکړي وه.

بل شرط دا پرکښيږده چي څومر کيدای سي د پلار کره به نه ځي، د نکاح کولو څخه وروسته دي خبري ته غاړه کښيږدي، کله چي ته د خپلي ځسرگني کره د واده اوله شپه تيره کړي، نو هغوی به ستا مال ترلاسه کړي او د خپلي لور په باره کې به د زيات مال او نفعي طمع در څخه کوي. پام کوه چي د ډير زيات اولاد لرونکي بنځي سره واده کولو ته تيار نه سي، هغه به ټوله مال د خپلو لونو او زامنو دپاره جمع کوي او پر هغو به يې مصرفه وي، ځکه چي هغې ته تر تا خپل اولادونه ډير ورنږدي دی، او په يوه کور کې دوي ميرمني دي سره يو ځای نه کړي، تر څو پوري چي دي ټول مصارف پوره سوي نه وي، يا يې د پوره کول طاقت ونه لري تر هغه پوري واده ونه کړي.

د ژوند ترتيب: اول علم حاصل كړه، بيا حلال مال او گټه او وروسته د هغه څخه د واده غم كوه، كه د سبق د زده كړي په وخت كې د مال د گټلو په فكر كې سولې، نو علم به نيمگړی در څخه پاته سي، اول گټلی مال د مينځو او غلامانو د رانيولو دپاره آماده كړه، كه د دنيا د بنځو په عيش او عشرت اخته سوي، ټول قيمتي وخت به دي عبث تير سي ډير مسوليتونه به در په د غاړي سي، په داسي حال كې چې ته به د هغو د ضرورياتو په پوره كولو كې سرگردانه سي، نو د سبق آرمان به دي پر زړه پاته سي. د خواني د شروع كيدو سره سم د علم حاصلولو ته ځان وقف كړه، ځكه چې په دې وخت كې زړه او دماغ د دنيا د مشكلاتو څخه خالي وي، تر دې وروسته بيا د مال د گټلو او جمع كولو فكر كوه، مال بڼه جمع كړه ځكه چې د ډير مسوليتونو په سبب زړه په فكرونو كې راگير وي، نو كله چې ډير مال جمع كړی بيا نو كور آباد كړه.

زيست روزگار: د الله (جل جلاله) څخه بیره كوه، د امانتونو سپارښتني او د هر عام او خاص خير د بنسټگني خيال ساته، د خلگو سپكاوی مه كوه، لكه د ځان په رقم د هغو خيال هم ساته چې هغو راشه درشه در سره ساتلي نه وي، لومړی ته ورمخ ته كيږه مه، د مسئلي پوښتلو دپاره كه څوك درسي نو ورته راوځه، كه چيري پوښتنه كوونکی جواب د سوال مطابق دركړي، نو پوه سه چې قابل دي. د عام اولس سره د دين په باره كې د علم كلام څخه كار مه اخله، ځكه نو په دې رقم سره به خلگ ستا څخه نقل شروع كړي او د علم كلام په شغل كې به اخته سي، يعني په عقايدو كې به د عقل څخه كار اخستل شروع كړي. كه څوك فتوا در څخه وغواړي، نو صرف هغه ته د سوال مطابق جواب وركوه خبره ډيره مه اوږده وه، كني داسي جواب به بيا درته د سرخوړی سبب سي. كه چيري پر تا لس كاله داسي تيري سي چې د كټي وتي درك دي نه وي، او د مال گټلو طاقت هم ونه لري، بيا هم د علم د بنووني څخه مخ مه اړوه، كني نو ژوند به دي لنډ او گران سي. د فقهي هر شاگرد داسي گڼه لكه خپل زوی، په سبب ددې چې په هغه كې د زده كړي شوق جلا سي، يعني د زده كړي سره يې شوق پيدا سي، كه يو عام كس لاس درواچوي، نو ته جنگ مه ورسره كوه، كني نو عزت به بايلي، طاعت او عبادت تر نورو خلگو ډير كوه، كه چيري هغو ته په طاعت او عبات كې تر ځان كم وليدلې، نو دوی به بدگمانه سي او وايي به چې مور ته خپل جهالت څومره فايده رارسولي ده، دته خپل علم دومره خير نه دی رسولي، هغوی به دا فكر كوي چې تاته ستا علم دومره فايده نه ده درسولي كم چې د هغوی جهالت هغوی ته رسولي ده.

د تگ راتگ آدب: كه چيري داسي ښار ته ولاړې او په كښي استوگن سوي چې د علم خاوندان په كښي موجود وه، نو په هغه ښار كې ځان تر هغو لوړ مه گڼه، بلكي داسي وخت تيره لكه ته چې هم د دوی د ښار يو كس يې، چې د ښار د عالمانو دا يقين راسي چې د هغو مرتبو ته ستا د طرف څخه هيڅ خطر نسته او كه داسي نه وي نو ټوله به ستا پر خلاف راولاړ سي، تا

به ددي خايه څخه به دي بيخايه كړي، په مسلک پوري به دي پوسخند در ووهي او په ناحقه به دي ملامت كړي. كه هغو د مسائلو په باره كي پوښتنه در څخه وكړه، د مناظرې، مباحثې او په جلسو كي د بحث كول څخه ځان ځيني ساته، او كه دي د هغو سره خبري كول غوښتل، نو په واضح دليل سره يي ورته كوه، هغو ته د هغو د اُستادانو په باره كي پيغور مه وركوه، كني نو هغوى به هم تاته داسي پيغورونه دركړي، د خلگو د طرفه هر وخت بيداره اوسه، څنگه چي دي ظاهر دى په باطن كي هم د الله (جل جلاله) دپاره ځان راسته كړه، ځكه چي علم تر هغه پوري فايده مند كيداي نه سي، تر څو چي د انسان ظاهر او باطن سره يو شى نه سي.

غوره عمل: كله چي دي د وخت باچاه پر يو داسي مقام باندي كښينوي چي هغه ستا د شان سره مناسب نه وي، نو تر هغه وخته يي مه قبلوه تر څو چي تاته دا يقين نه وي سوي چي تاته درسپارل سوي وظيفه خالص ستا د علم د وجي څخه ده. د فكر او نظر په مجلس كي په بيره خبري مه كوه، ځكه چي دغه بيره به دي په خبرو كي خلل پيدا كړي، او ژبه به دي در گډوډه كړي، د پيري خدا څخه ځان ساته ځكه چي ديره خدا زړه وژني، پر لاري باندي دروند او په ادب سره ځه، په كارونو كي د پيري تندروي څخه كار مه اخله، كه د شا د خوا آواز درپسي وكړي جواب مه وركوه، ځكه چي خلگ په غويو پسي د شا د خوا نارې وهي. د خبرو كولو په وخت كي پيري چغي مه وهه او مه په لوړ آواز سره خبره كوه، خبري په سكون سره كوه او د اندامونو د حركت څخه پير كار مه په كښي اخله په دي غرض چي ستا په ثابت قدمي د خلگو يقين راسي، د الله (جل جلاله) ذكر د خلگو په وړاندي پير پير كوه، چي خلگ در سره عادت سي.

د لمانځه څخه وروسته ځان ته يوه وظيفه مقرر كړه، چي د قرآن كريم په آيتو او د الله (جل جلاله) په اذكارو باندي مشتمله وي، الله (جل جلاله) چي د صبر او استقامت كم دولت او نور گن نعمتونه چي يي دركړي، د هغو شكر پر ځاي كړه يعني شكر يي وكاره، هر مياشت يو څو روژې پر ځان لازمي كړه، چي نور خلگ هم ستا د دغه كاره سره عادت سي، خپل نفس قابو كوه په خاطر ددي چي ته د خپل علم په برکت دنيا او اخرت دواړه وگټي، د سودا كولو دپاره خپله مه ځه، يو خدمتگار ځان ته پيدا كړه، چي د دنيا ضروري كارونه دي تر سره كړي دا چي ستا پرې پوره اعتماد وي. د خپلي دنيا څخه په كم حالت كي چي ته يي ددي حال څخه ځان بي خبره او بي فكره مه كوه، ځكه چي الله (جل جلاله) به ددي ټولو شيانو په باره كي پوښتنه درڅخه وكړي، نوي ځوانان د ځان سره مه يو ځاي كوه، د وخت د باچاه سره خپل خصوصي تعلقات يعني پخه آشنايي خلگو ته مه وربنكاره كوه، كني نو خلگ به خپل حاجتونه تاته در وړاندي كړي، او كه چيري تا د خلگو ضرورتونه د باچاه دربار ته وړل شروع كړه، نو د هغه په نظر كي به ولويزي، او كه چيري ته د خلگو د حاجتونو پوره كولو ته آماده نه سي، نو دوى به تور درباندي پوري كړي.

د نصحت کولو آداب: په غلطو کارو کې د خلکو پيروي مه کوه، بلکې په صحيح کارو کې د هغو پر قدم باندي قدم کښيږده، کله چې ته په يوه انسان کې يوه خرابې ووينې، نو د هغه يادونه په بدې سره مه کوه، د هغه د نيکې طمع لره او که په چا کې څه ښوالی ووينې، نو ښه والی يې ياده وه، البته که تاته د ده په دين کې څه خرابې ښکاره سوه، نو خلگ په خبر کړه چې د هغه پيروي ونه کړي او ځان ځيني وساتي. که تا هم يو وار داسې وکړه، نو هغه به ستا څخه وپيږي او هيڅ څوک به په دين کې د بدعت اظهار ونه کړای سي، کله چې ته د وخت د باچاه په عمل کې د دين خلاف يوه خبره ووينې، نو اول هغه ته د خپل اطاعت او وفاداري يقين ورکړه، يعنې په خپل اعتماد کې يې راوله، ځکه چې هغه تر تا ډير قوي دی، بيا نو وروسته خپله يې ورته اظهار کړه: تر څو چې ستا د باچاهي او د غلبي تعلق وي، ستا حکم مې پر سر او سترگو قبل دی، البته ستا د فلاني عادت دپاره ستا فکر گرځول ضروري گڼم، کم چې د دين د معيار مطابق نه دی که چيرې تا يو وخت هم د وخت د باچاه په وړاندي د داسې زړه ورتيا څخه کار واخيستی، نو بس دا کافي ده ځکه که ته بيا بيا داسې خبره کوي، نو کيدای سي چې ستا سره سختې شروع کړي، بيا نو په هغه کې د دين سپکاوی وسي، او که يو وار ستا سره سختې وکړي او غرض يې ستا د ديني جذبي، امر بالمعروف او نهي عن المنکر د استقامت امتحان اخيستل وي، نو که يو واري يې بيا داسې درسره وکړل، نو د هغه سره په کور کې يوازي په يوازي ملاقات ورسره وکړه، ديني نصيحتونه ورته کړه، که چيرې باچاه بدعتي وي، نو يوازي په يوازي بحث ورسره وکړه، په دې لړ کې د باچاه په مخ کې د قرآن کریم او احاديثو بيان وکړه، که هغه دا خبرې ومنلې نو ډير به ښه وي او که يې ونه منلې نو د الله (جل جلاله) ته دعا وکړه، چې تا ځيني په امن کې کړي. مرگ په ياد لره او د خپلو هغه اُستادانو د پاره استغفار وايه، يعنې د الله (جل جلاله) څخه د هغو دپاره د بڅښني سوال کوه، د چا څخه چې دې علم حاصل کړی دی، هميشه د قرآن کریم تلاوت کوه، قبرونو، بزرگانو او مبارکو ځايو ته ډير ورځه، عام مسلمانان که داسې خوبونه درته بيانوي، چې تعلق يې د رسول الله (صلی الله عليه وسلم) او صالحينو سره وي، يعنې چيرې چې وې په غور او فکر سره يې اوره، د دنيا پرستو سره ناسته او ولاړه مه کوه، البته که دې غرض د دين طرفه ته رابلل وي بيا نو خير دی، ډيري بازي مه کوه، د ښکښلو څخه ځان ساته، آذان کونکی چې په مسجد کې آذان وکړي، نو تر نورو خلگو د مخه مسجد ته د تللو دپاره تياري کوه، چې عام اولس په دې کار کې درڅخه د مخه نه سي، د وخت د باچاه سره په همسايټوب کې نږدې استوگنه مه کوه، که چيرې په خپل همسايه کې يوه بده خبره ووينې، نو د باچاه څخه يې پټ ساته، ځکه چې دا په امانت کې راځي، او د خلگو رازونه مه ښکاره کوه، که څوک د يوې معاملې د اصلاح په باره کې مشهوره درڅخه وغواړي هغه ته د خپلې پوهې مطابق صحيح مشهوره ورکړه، په دې سره به الله (جل جلاله) ته نږدې سي. زما دا وصيت ښه په ياد ساته که الله (جل جلاله) ته منظوره يعنې قبول وي، نو دغه وصيت به تاته په دنيا او اخرت کې خير در ورسوي.

همت او بي همتي: د درواغو ويلو څخه ځان ساته، حق او باطل په خپلو کي مه سره گډوه، په خپلو ټولو کارونو کي د غيرت او بهادري څخه کار اخله، هر وخت سپين کالي اغونده. د کم حرص او کم دنياوي محبت په ساتلو سره خپل زړه مور يعني غني لره، خپله تنگسه چاته مه وربنکاره کوه، مگر که ډير تنگدسته او فقير يي نو همت مه بايله، ځکه چي د کم همته انسان مرتبه کمه وي، پر لاره چي ځي شاوخوا مه گوره سيده دي لاره ته گوره. کله چي حمام ته ننوځي نو د حمام کولو مزدوري تر نورو خلگو ډيره ورکوه، چي په عام اولس کي د ډير بامروته او د لوړي مرتبي انسان وپيژندل سي. د خپل ضرورت سامان کسبگر او نورو کاريگرو ته په خپل لاس مه وروره، بلکي د ځان د پاره يو اعتباري کس نوکر ځان ته ودروه، چي دغه کارونه هغه وکړي. د درهم او دينار د خرڅولو او رانيولو په وخت کي ډير فکر کوه، د درهمو شميرل خپله مه کوه، په اعتباري بنده يي کوه. د دنيا مال او اسبابو ته د قدر په نظر مه گوره، ځکه چي د علم د خاوندانو په نظر کي دا هيڅ حقيقت نه لري، د الله (جل جلاله) سره چي کم نعمتونه دي هغه تر دنيا غوره گڼه، ځکه چي هغه ډير غوره دي، لنډه دا چي خپلي ټولي دنيايي معاملي بل چاته سپاره چي ستا ټول فکر او ذکر علمي دين ته سي، په دا رقم به دي ټول ضرورتونه په اسانه سره پوره سي.

د ليونيو (مجدبانو) او هغه د عالمانو چي د حجت او مناظري په کولو نه پوهيري خبري مه ورسره کوه، او ځيني د ځانه جوړونکي مسئلو ولا چي د خلگو په معاملاتو کي عجبه عجبه مسئلي بيانوي هغوی به ستا د شرمولو په خاطر څه نا څه کوښښ کوي، د خپل بي عزتي په مقابل کي به ستا هيڅ پروا نه لري، حالانکي ښه پوه وي چي ته پر خقه يي. کله چي د لوړي مرتبي پر خلگو پيښ سي تر څو چي هغو تاته پخپله مناسب ځای نه وي درکړی، ته کوښښ مه کوه چي ځان خامخا پر هغو دروند کړي، هسي نه ضرورت درته پيښ سي. که چيري پر يو کلي پيښ سوي چي د مسجد امام يي نسته، نو د خپل جانبه د امامت د لمانځه دپاره مه ورمخته کيره، تر څو چي د اعزاز په توگه هغوی تا ورمخ ته نه کړي. د صحراو د گرمي په وخت کي حمام ته مه ځه، د سيلونو ځای ته مه ځه مه راځه. کله چي د باچاه ظلم او ستم راوخلي، نو هلته مه بندي کيره، البته کي دي دا يقين وي چي ته به يي د ظلمونو څخه منع کړي او خبره به دي ومني د حق او انصاف څخه به دي کار واخلي، نو بيا خير دی ځکه که باچاه ستا په وړاندي ناجايزه کارونه کوي او اکثر وخت به حالت داسي وي چي ته به يي نه سي منع کولای، نو په داسي حال کي به خلگ دا فکر کوي چي د باچاه ظلم او ستم پر حق دی.

د مجلس آداب: په علمي مجلس کي د قهر او غوسې څخه ځان ساته، عام اولس ته د قيصو اورولو خوند مه ورکوه، ځکه چي قيصه ويونکي اکثره وخت په قيصه بيانولو کي د درواغو څخه خامخا کار اخلي. که چيري د يو چا علمي مجلس ته د مشاوروت دپاره د تللو نيت وکړي، که دغه مجلس د فقهي وي په کښي کښينه خبري په کښي وکړه، چي دا د تعليم درجه لري په

دي غرض چي خلگ ستا د موجودگي څخه په دي ڏهکه نه سي، چي ستا مخاطب د علم څخه باخبره دی، که څه هم په حقيقت کي داسي نه وي او که چيري مخاطب سري د فتوا د پوهيدو جوگه وي، نو فتوا ورته بيان کړه، که نه وي نو پريږده يي او په دي غرض هيڅ ځای مه کښينه چي بل سري دي ستا په مخکي درس ورکوي، بلکي د نگراني دپاره د خپلو ملگرو څخه يو کس هلته کښينه، چي هغه تاته د ټولو خبرو حال او احوال بيان کړي، چي څه يي ويلي دي؟ څنگه او څونده يي ويلي وه؟ د ذکر او بيان داسي مجلس ته مه حاضريره چي ستا د شان او شوکت دپاره يو چا جوړ کړی وي، يا ستا د طرفه د هغه کس د نفس د اصلاح دپاره قايم سوی وي. د نکاح ترلو کار خطيب ته حواله کړه او همداسي د جنازي او اخرونو د لمانځه د امامت کار هم بل چاته وروسپاره، اخري خبر دا ده چي ما په خپلو نیکو دعاوو کي مه هيره، او زما د طرفه دا نصيحتونه ومنه او قبول يي کړه، دا مي ستا او د مسلمانانو د فائدي دپاره بيان کړی دی.

د يوسف بن خالد سمتي (رحمة الله عليه) په نامه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وصيتونه:

يوسف بن خالد سمتي (رحمة الله عليه) د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په شاگرد کښي ډير وخت تير کړ، کله چي يي سبق سرته ورسوی فاضل سوو، نو د کوفي څخه د خپل وطن بصري ته د روانيدو په وخت کي د خپل اُستاد امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په خدمت کي حاضر سو چي رخصت ځيني واخلي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: د نصيحت په توگه يو څو خبري درته کوم، بيا نو دا خبري په زري کي وساته، که تللي په کار به درسي. که دي د عامو خلگو سره دي سر او کار وي، او که دي د علم د خاوندانو سره د ځان اصلاح وي، او که د خلگو د اصلاح کار وي، غراض دا چي ددي خبرو زده کړه د دين او دنيا يعني د دواړو دپاره ضروري ده، که دي عمل په وکړی نو دا به ستا دپاره د علم د خپرولو په وسيله تاته د يوې لويې خیر بنيگني ذريعه وگرځي، په دي خبره ځان پوه کړه چي کله ته پر ځان چار چاپيره خلگو ته په ښه نظر ونه گوري، نو هغوی به ستا دښمنان سي که څه هم ستا خپل مور او پلار وي، که دي د خلگو سره ښه سلوک کوی هغوی به تاته د قدر په نظر گوري، او ستا دپاره به داسي وي لکه د مور او پلار په شان. بيا يي ورته وويل: لږ صبر وکړه يو څو نوري خبري هم درته کوم او يو څو نور کارونه هم درښيم، چي د هغو اهميت په خپله تقسيم کړي او شکر به پر وباسي. يو لږ گړی وروسته يي ورته وفرمايل: ته يي داسي وگڼه لکه زه چي ستا سره يم او ته بصرت ته ورسيدې، خپلو مخاليفينو ته مخامخ سوې خپل ځان دي تر هغو غوره وگڼی يا تاته د خپل علم په سبب ځان تر هغو غوره درته ښکاره سوو، او د هغو سره په راشه درشه کي دي ځان بد درته ښکاره کيدی، په ماحول کي دي نفس تنگ سو او د هغو مخالفت ته دي ملا وتړله، ستا طبيعت د هغو سره نه لگيدی، هغوی دي پريښول هغو ته پريښولي، تا هغو ته بد رد وويل او هغو تاته بدعتي او گمراه وويل، او دغسي مو پر يو او بل بهتان ويل شروع

کړل، اوس ته دې ته مجبوره سوی یې چې یو ځای ته ځيني ولاړ سي ځان ځيني پناه کړي، دا نو ډیره لویه بي عقلي ده داسي سړي ته هوښيار نه سي ويل کيدای، چې د يو چا سره يې معامله راسي او د هغې تر حل کولو ورسره گزاره ونه کړای سي.

د مشر او کشر فرق او د يو بل حق ادا کول: کله چې ته بصري ته ننوځي، نو خلگ به ستا هرکلي ويلو او ستا سره د ملاقات کولو دپاره ستا مخ ته راوتلي وي، ځکه چې هغوی پر ځان دا ستا حق گڼي، نو ته هم په هغو کي د هر يو کس سره د هغه د شان مطابق مخ ته ورسه، د مشرانو آدب کوه، عالمانو ته په درنه سترگه گوره، د سپين ږيرو د عزت خيال ساته، د ځوانانو سره په نرمی چلند کوه، اولس ته نږدي اوسه، د نيکانو او بدانو سره کښينه، د وخت د باچاه سپکاوی مه کوه، هيچاته په سپک نظر مه گوره، خپل رازونه چاته مه معلومه وه، بي ازماينته پر چا اعتبار مه کوه، د کوچنيانو او سپکو خلگو سره ناسته او ولاړه مه کوه. د چا چې طبيعت نه درسره لگيري د ميني او محبت اظهار مه ورسره کوه، د هغو دعوت مه قبلوه او مه تحفه ځيني اخله. نرمي خبري، صبر او زغم، ښه گزاره، خوش اخلاقي، په سره سينه او پراخه زړه د خلگو سره ژوند تيرول، ښه کالي اغوستل او خوشبويي لگول پر ځان لازمي کړه. په سپرليو کي همشه ښه سپرلي درسره ساته، ضروري حاجت يعني اودس ماتي دپاره وخت مقرره کړه، په دې سره به هر کار درته اسانه سي، د خپلو دوستانو او ملگرو څخه مه بي پرواه کيره، د هغو د اصلاح فکر تر ټولو د مخه کوه، مگر خبري په نرمي ورسره کوه، نرمي او ښي خبري خپل عادت وگرځوه، ډير په غصه کيره مه ځکه چې په دې سره نصيحت اوريدونکی خپل سپکاوی محسوسه وي، خلگو ته داسي موقع مه ورکوه چې ستا بي ادبي وکړي، که پر دې خبرو دي عمل وکړی نو وخت به دي ښه تير سي.

بندگي او زندگي: لمونځ په باقاعدي سره کوه، دسترخوان پراخ ساته ځکه چې کنجوس سړی سردار نه سي جوړيدای، د خپل ځان دپاره يو صلاح کار ودره، چې د خلگو د حالاتو څخه دي خبره وي او که چيري دي په نظر کي وراني او خرابي راسي، د اصلاح کوښښ يې کوه، او خپله مهرباني نوره هم زياته کړه، که څوک غواړي نو ليدل او کتل ورسره کوه، او که يې نه غواړي هم. څوک چې نيکي درسره وکړي د هغه سره نيکي کوه، او که څوک بدې درسره وکړي، نو ته نيکي ورسره کوه، د مهرباني او معافي څخه کار اخله، خلگ د نيکي و طرفه ته وربوله، کم څوک چې تاته د نقصان رسولو نيت لري د هغه څخه ځان ساته، پردی حق پر ځان مه پريږده، يو مسلمان کس که ناروغه سي پوښتني ته يې ورځه، که يو څوک ستا سره تعلق پريږدي ته يې مه ورسره پريږده. څوک چې درسي عزت يې کوه، که چا بد درپسي وويل معاف يې کړه، څوک چې ستا خلاف په تا پسي غلطي خبري کوي، ته د هغو په حق ښه خبري کوه، څوک چې مړ سي حق يې ادا کړه. که د يو چا بنادي وي مبارکي ورکوه، که چاته تکليف يا مصيبت ور ورسيزي او يا آفت پر راسي غم شريکي ورسره کوه، که تاته د

يو چا کار پيښ سي د هغه کار ورکوه، که يو څوک فرياد درته کوي، نو ته غور ورته نيسه، که يو چا ته ستا د مرستي ضرورت وي مرسته ورسره کوه، څومره چي دي وس کيږي د خلگو سره د ميني او محبت سلوک کوه، هر چاته سلام وراچوه يعني سلام ادا کوه، که څه هم کمزوری وي، که په مسجد کي د يو څو کسانو سره ناست وي، هغو په يوه مسئله کي خبري اتري کولی ته د هغو د رايي مخالفت مه کوه.

تعليم او تربيه: که ستا څخه يو څوک د يو خبري پوښتنه وکړي او د هغه خبري څخه مخکي په خلگو کي مشهوره وي، نو هغه بيان کړه ورته او بيا ورته ووايه چي په دې کي يو بل قول هم سته چي هغه داسي او داسي دی، او دليل يې دا دی که هغو ستا دا خبري واوريدې، نو يقيناً د هغو په زرونو کي به ستا قدر او عزت پيدا سي، او څوک چي ستا مخالفت کوي هغه ته داسي لاره وروښيه چي اصلاح سي. خلگو ته اسانه خبري کوه، گراني او پيچيده مسئلي مه ورته بيانوه، داسي نه چي هغوی غلط مطلب ځيني واخلي. د هغو سره مهرباني کوه، کله نا کله خوشطبعي ورسره کوه، يعني خدا، او ټوکي ورسره کوه، په دا رقم به د خلگو د علم سره مينه او محبت پيدا سي، هميشه د علم خبري ورته بيانوه، کله نا کله د هغو خلگو دعوت هم کوه چي پوډی ته يې راغواړي، د خلگو سره سخاوت کوه، د هغو کوچنی کوچنی خبري تر نظر لاندي مه نيسه، د هغو ضرورتونه پوره کوه، مهرباني ورسره کوه، پر کوچنيو کوچنيو خطاو يې سترگي پټوه، ځان ناغرضه کړه، د يو چا مخ ته تندی مه خرابه وه، چاته بد و رد مه وايه، د خلگو سره داسي گډ اوسه لکه ته چي د هغو څخه يو يې، د خلگو سره داسي سلوک کوه لکه څنگه چي يې د ځان دپاره خوښوي او د هغو دپاره هغه څه خوښه کړه چي ته يې د ځان دپاره خوښوي.

د نفس پاکي، د بنو او بدو فرق: خپل نفس قابو ساته، پر خپل حال او احوالو نظر لره، د فتنو او شرونو څخه ځان ساته، که يو کس هر څه درته ووايي ته يې بي عزته کوه مه، که څوک ستا خبري په غور او فکر سره اوري ته هم د هغه خبري په غور او فکر سره اوره، که خلگ تاته تکليف درنه کړي ته يې هم مه ورکوه، په څه چي خپله خوشحاله کيږي په هغه څه نور خلگ هم خوشحاله ساته، په ښه نيت خلگو ته هرکلی وايه، حق ويل پر ځان لازم کړه، تکبر مه کوه، د تگی څخه هم ليري اوسه که څه هم خلگ تگی درسره کوي، په امانت کي خيانت مه کوه که څه هم خلگ خيانت درسره وکړي، په وفاداري او تقوا کي ټينگ اوسه. که چيري تا زما په دې وصيت عمل وکړی نو ته باور وکړه چي د هر مصيبت څخه په امن کي سي، بيا امام اعظم ابوحنيفه ورته (رحمة الله عليه) وويل: دا وخت زه په دوه حالتو کي راگير يم په دې غمجن يم چي ته به زما د نظره پناه سي او بل طرف ته خوشحاله په دې يم چي ته به ښه او بد وپيژني، کله کله خط راستوه، او د خپلو ضرورتونو څخه مي خبره وه، ته ماته د اولاد په رقم يې او زه ستا دپاره د پلار په مرتبه کي يم. څه په مخه دي ښه د خدای (جل جلاله) په امن کي اوسي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ژوند انقلابي او سياسي اړخ

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سياسي ژوند درې اړخونه درلودل، اول دوه اړخه يې طمعه گيره وه، يعني انقلاب يې راوستی مگر په يوازي سر جنگيدی د ذاتي مفاداتو د عزمت او شهادت څخه علاوه د قومي، ملي او اجتماعي مفاداتو مخنيوی کيدی، په بنکاره ډول نشر ناممکن وو، ددې وجهي څخه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د يوې منصوبه بندې ماتحت څه قوانين جوړ کړل، د هغو پر جاري کولو او چلولو باندي په مثالي ډول کامياب سوو، کله چې د طمعي دوره تيره سول د تحريک غوندي خپل فرضيت ادا کړی د انقلابي تحريک په جوړولو لاس په کار سوو، د سرتاسري انقلاب پر ځای يې د اسلامي انقلاب توقع او امید درلودی، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په دې لړ کي د خپل ځان قرباني کولو ته تيار وو، په تيره بيا د قومي، ملي او اجتماعي مفاداتو د مخنيوي دپاره يې د مروه گټه وکړه، چې د ټول ملت دپاره يې د اسلامي نظريو د سياسي کړنو برجونه ودرول، او اصول يې قايم کړل.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د سياست درې اړخيز دورونه: لومړی دور يې په قاهره کي د بنو اميه د جبري ظلمونو خلاف وچلول سوو، په هغه زمانه کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يوه داسي سياسي شکينجه تياره کړه، چې يو پلا يې د حضرت زيد د شهادت فتوا ورکړه، او بله پلا يې د وزير ابن هبیره د وار په وار ظلمونو پر خلاف يې تحريک وچلوی، د بنو اميه پر خلاف چې عباسيانو کم تحريک راپورته کړی وو خالي انقلاب وو، صرف د مخونو د بدليدلو دپاره چليدی اسلامي نظام نه وو په کښي، د هغو پر خلاف يې د حرمينو هجرت هر چاته په گوته کړي.

په دوهم دور کي يې د تحريک واک لږ وغزيدی، کله چې د عباسيانو يو سرکښه ابو مسلم خراساني ډيرو ظلمونو ته لاس ورواچوی، د ده پر خلاف ابراهيم صائغ په يوازي سر بغاوت شروع کړی، دغه لاره امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته هواره کړه، يو لوی جماعت يې راوبلي، يو پوخ سياسي قوت يې پيدا کړی، داسي تحريک يې وچلوی چې ابراهيم صائغ د خپل ايماني جذبي په ترڅ کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سياسي نظريه د خياله وايسته، د قومي، ملي او اجتماعي مفاداتو پر ځای يې ذاتي گټو ته لاس ورواچوی يعني د شهادت لوی مقام يې حاصل کړی. مگر هغه وخت د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) نظريه داسي وه چې د اُمت د روښانه مستقبل دپاره يې د اسلامي قوانينو تنظيم جوړ کړی او داسي اشخاص ورته پيدا کړه چې راتلونکي زمانه يې د قدر مثال نه سي بيانولای، د عزمت، شهادت او ذاتي قرباني ورکولو جذبه خو يې په زړه کي وه، ليکن امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دې تيرو حالاتو ته داسي روح ورکول غوښتل، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ويل: که د ځان قرباني ورکړل سي، نو په قومي او ملي سطحه باندي به د اجتماعي مفاداتو د تحفظ، بقاء او استحکام په صورت کي به زياته قرباني فوت سي.

دریم دور د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د سياسي ژوند اخري دور دی، کله چي د ابو جعفر منصور په زمانه کي د اسلامي فقهي او ائيني کار پوره سوو، د مخکي پر مخ هري خوا ته د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) تيار کرل سوو ځوانانو کار شروع کړی، بل طرف ته د محمد عبدالله د پاک لمنی خاوند او ابراهيم د رضا مندي خاوند په ټول ملک کي د خالص اسلامي انقلاب راوستولو دپاره يو لوی او پراخ تحریک د جال په شکل کي خپور کړی، دا تحریک خالص د اسلامي نړۍ د مضبوطولو دپاره په کار اچول سوی وو، د اسلامي انقلاب توقع او طمع يقيني وه ځيني، چي ددې کار دپاره امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د کلونو راهسي انتظار وو، په يوه صلاح او مشهوره ټول د علمي ميدان غيروي ته راغلل، مگر پر تدبير باندي تقدير غالبه وو، چي دغه تحریک د منځه ولاړی.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حکومت د انتقامي حربو د خوا څخه په نخبه سوو، اخر دا چي د ځان قرباني يې ورکړه او د شهادت جام يې نوش کړی، او کم لوی قيمت چي يې حاصل کړی دی هغه يې د ذاتي شهادت څخه علاوه د قومي، ملي او اجتماعي سطحو کي د (۵۳۰) پنځه سوه دیرشو کالو پوري د حنفي فقهي د ائین پيروي څخه جوړ دی، چي مثال يې په تاريخ کي د دنيا يو انسان هم نه سي پيشولای، او يوازي دا نه بلکي د حنفي فقهيانو مخ ته د عباسيانو د زور زياتي، سر تيتي، د څلور پوريزه فقهي ودانۍ تر قيامته پوري د خالص اسلامي شرعي فقهي قوانينو مهمي نکتي، د اسلامي نظام د حکومتوالي دپاره علمي نقشي، د بهادري کوتلي تدبيرونه، د بصيرت همت او عظمت نه ختمدونکي نقشي، او پر دې علاوه د استقامت پوخوالی، د شهادت مينه، لوړي حوصلې، تاريخي کارنامي دا هر څه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د دايمي نبنو نبنانو څخه دي، که چيري د دغه لوی امام چي د امامانو سراج او د اُمت د سر تاج دی، د سياسي نظريو او د خالص انقلابي ژوند مطالعه په ژور نظر سره وکرل سي، نو کيدای سي چي په ژوند کي مخ ته تگ يې په نصيب سي او دغه د اولس کبنتی به د سمندر غاړي ته په اساني سره ورسوي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په زمانه کي اسلامي او اولسي سياست: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په داسي وخت کي زيږدلی وو، چي ټول اولس د بنو اميه د ظلمونو د په وجه ذليله کيدل، د حضرت محمد (صلی الله عليه وسلم) مينه ناک لمسي حضرت امام حسين (رضي الله عنه) او د هغه اهل او عيال يې د فرات پر غاړه د تندي د لاسه شهيدان کرل، د حرمين شريفين عزت يې په عام طور سره رسوا کړی وو، په مسجد نبوي کي تر يو څه وخته پوري د سعيد ابن مسيب څخه ماسيوا بل چا د لمونځ کولو جرات نه سواي کولای، د حضرت ابوبکر صديق (رضي الله عنه) لمسي حضرت عبدالله بن زبير يې د بيت الله شريفي پر چوکات لوړ په وينو کي لت پت کړی وو، په دې لړ کي تر ټولو رحم کونکي حالات د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د پيدايښ پر ځای په کوفه کي وه، چي په دې ښار کي اول سره ابن زياد او بيا د حجاج بن يوسف زورورو د

تورو پواسطه د غربيانو او بي کسو پر سرونو ظلم کړی وو، چي په دې وخت کي د خواجه حسن بصري (رحمة الله عليه)، ابن سيرين (رحمة الله عليه)، ابراهيم نخعي (رحمة الله عليه) او د امام شعبي (رحمة الله عليه) غوندي لويو لويو عالمانو دپاره هم د چوپ کښينستو څخه ماسيوا بله چاره نه وه. مگر کله چي د قدرت د ازلي قانون سره سم د اُمت کښتۍ په خطرناکو ظلمونو کي په ډوبيدو سوه، په دې وخت کي غيبي لطيفه راوخليدل او (انا له لحافظون) په شکل د مرستي دپاره يو لوی بند جوړ سوو، دلته هم داسي وسوه د بنو اميه د مرو لاسونو څخه د مخرج الحى من الميت په نتيجه کي حضرت عمر بن عبدالعزيز ته مورنۍ تخت په نصيب سوو، دا د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ځوانۍ زمانه وه، چي عمر بن عبدالعزيز د اسلامي ملت د آزادي دپاره اولني منشور وټاکي، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ځوانۍ د احساس بلني په وجه د عبدالعزيز د منشور څخه داسي متاثره سوو، چي د يو لوی همت څخه يې کار واخيستی او د نبوت د علومو د يو کلک عالم امام حماد بن ابی سليمان (رحمة الله عليه) په حلقه کي داخل سوو، تر لسو (۱۰) کالو پوري يې ديني خدمتونه ورسره وکړل.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مکي ته هجرت او بېرته کوفي ته ستنيدل: په دې وخت کي د تقدير فيصله داسي وه چي د حضرت عمر بن عبدالعزيز د خلافت زمانه څه باندي دوه دوه نيم کاله وه، وروسته تر دې دى هم وفات سوو، د ده پر ځای يزید پر تخت کښينستی د يزید څخه وروسته د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په زمانه کي د بنو اميه بنپر خليفه گان يو په بل پسي راغلل، دوى د نبوت لاره پرې ايښه وه، د عجمي پاچاهانو طريقه يې اختيار کړي وه، بې ځايه طرفداري خو يې شغل گرځيدلى وو، د يوې بنځي په خاطر به يې لوی لوی قاضيان برطرفه کول، ځکه خو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ددې ظالمانو د ظلمونو څخه په تکليف سوو، مکي ته يې هجرت وکړی او د عباسيانو تر خلافت پوري هلته موقيم وو. کله چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) بېرته کوفي راغلی، تر کمه ځايه چي د فقهي د قانون ريښې غزدلي وې، تر هغه ځايه يې د نافذولو دپاره د داسي سياسي طريقې کار اختيار کړی وو، چي په هغه کي د اوسني سياست غوندي پروپاگند، بې ځايه نعري وهل، په جلسو کي بد او رد ويل او داسي نور څه نه وه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د خپلو خواهشاتو پر ځای د قانون پيروي غوښتل، د دوى سياست په ډير خاموشي سره مخ ته تللی، مگر د حکمت څخه خالي نه وو، کله چي يې د انقلابي سياست نتيجه معلومه سوه، نو دا نتيجه يې د اسلامي سياست دپاره اصول وگرځيدل او د تاريخ په پاڼو کي ثبت سوه، کله چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د عباسي خليفه ابوجعفر منصور غوښتنه چي د قضاء عهده وه ونه منل، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: ای امير المؤمنين! ستا پر شاوخوا چي څومره خلگ دي دوى ته داسي افسران په کار دي، چي ستا په وجه د دوى قدر وکړي، په دې خبره کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) خليفه منصور ته دا خبرداري ورکړی، ستا چي څومره نوکران، افسران، ياران او دوستان دي، دوى انصاف، د قانون پيروي او يوالی نه خوښوي.

وروسته امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دا هم وويل: كه چيري ستا ذاتي مقدمه را مخته سي او ته دا وغواري چي فيصله دي په قانون سره ونه كړل سي او ته پر ما باندي فشار راوري چي فيصله بي قانونه وكړم، نو دا په ياد لره چي په درياب كي مي غرقيدل خوښ دي، مگر دا هيڅ كله نه منم چي په فيصله كي دي انصاف نه وي، دا خبر په بنايستو الفاظو او خالي نظر سره نه وه، بلكي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په علمي توگه په باريكو حالاتو كي هم د اسلامي سياست د اصلاح او تدبير اصول څرگند كړي دي.

د حكومت د پيسو اخيستلو څخه منع كول: يو وخت ابو جعفر منصور امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته يو څه پيسي د ډالۍ په توگه راوولي، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دا پيسي قبولي نه كړي، دوستانو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته مشهوره وركړه، ورته وپي ويل: دا پيسي واخله خيرات يي كړه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: د دغو خلكو سره څه حلال سته؟ د دغو خلكو سره څه حلال سته؟ يعني د باچاهانو سره؟ د وفات څخه وروسته امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د بغداد د عامي هديرې څخه ليري يوازي بنخ كړل سوو، كله چي خليفه منصور راغلي په لمانځه كي شريك سوو، وروسته يي پوښتنه وكړه: ولي تاسو د عامي هديرې څخه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) جلا بنخ كړي دي؟ خلكو وويل: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د بغداد مځكي ته د غلام مځكه ويلي ده، او دا يي فتوا هم وه، او وصيت يي هم كړي وو، ويل: ما به په داسي مځكه نه بنخوي چي هغه په ناجايزه طريقي سره حاصله سوې وي، خليفه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د قبر طرف ته د گوتي په نيولو سره وويل: د مرگ څخه وروسته هم ما ستا څخه څوك نه سي خلاصولاي.

كله چي د حضرت محمد (صلى الله عليه وسلم) پر اُمت باندي د جابيرو باچاهانو او اميرانو د طرفه ظلمونه كيدل، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به دا نه سواي زغملای هر وخت به خوابدی وو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) غوښتل چي د حضرت محمد (صلى الله عليه وسلم) اُمت ددې ظالمو حكمرانانو د غلامۍ څخه خلاص كړي، يو وخت د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په مخ كي د امام زين العابدين زوی زيد بنو اميه شهيد كړي، بيا په دې سلسله كي د اهل بينو د خاندان څخه د امام حسن لمسی محمد بن عبدالله چي په نفس ذكیه باندي مشهوره وو، د عباسي خليفه ابو جعفر منصور د ورور د عيسى د لاسه شهيد سوو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چي به داسي حالات ليدل بي اختياره بي ژړل، راوي وايي: كله چي به امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د زيد بن علي شهادت به يي په ياد سو ډير به يي ژړل.

د عبدالله بن زبير زوی وايي: ما امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وليدی چي د محمد بن عبدالله حسن د شهادت څخه وروسته چي د ده ذكر به يي كوی نو د سترگو څخه به يي اوبنكي راتللي، همداسي د تاريخي يادونو په رڼا كي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د زړه كيفيتونه ښه څرگنديدای سي، د مسلم بن سالم وينا ده وايي: ما د لويو لويو شيخانو سره ليدل دي، مگر د

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه ماسيوا ما داسي څوک نه دی ليدلی چې د حضرت محمد (صلى الله عليه وسلم) د اُمت ډير احترام کوونکی وي. د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په زړه کي چې د رسول الله (صلى الله عليه وسلم) د اُمت سره څومره مينه وه، هيڅ چاته دا مينه نه سي څرگنديدلای، همدا وجه ده چې خپله به يې تر دوو درهمو څخه زيات خوارک نه کوی، کله کله به يې د وچ دال ډوډی خوړله. مگر بل طرف ته امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ناتاوانانو، مظلومانو، عالمانو، طالبانو، فاضلانو، امامانو، مجتهدانو د دين خدمتگارانو او د اُمت د عامو کسانو دپاره يې د تجارت کاروبار کوی او غمخوري به يې ورسره کوله، د دوی ټولو هر رقم مرستي ته يې ملا تړلي وه، غريبانو ته به يې په مظاربت پيسې ورکولې او مرسته به يې ورسره کوله.

د امانتونو د ساتني دپاره امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د اسلامي تگلاري سلسله قائمه کړه، د همسايگانو سره بڼه سلوک، د حاجتمندو د نيستي ليري کول، د کونډو نگراني، د مسکينانو سره سخاوت، طالبانو ته وظيفي او عالمانو محدثينو شيخانو ته پيسې ورليږلې، راوي زياتوي: په طالبانو کي چې به چاته يو ضرورت پيښ سوو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به ورځلوی، تر داسي حده چې ودونه به يې هم ورکول، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) خپلي پيسې پر دوی باندي مصرفولې او په باقدگي سره يې وظيفه هم ورکول، قاضي ابو يوسف (رحمة الله عليه) وايي: تر (۲۰) کالو پوري امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) زما د اهل او عيال مصرف کړی دی.

په کوفه کښي د تاريخ يو مشهور کس ابن نصرانيه خالد د ۱۰۵ څخه ۱۲۰ هجري کال پوري وزير پاته سوی وو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د (۲۵) پنځه ويشتو کالو د عمر څخه تر (۴۰) کالو پوري وخت د ده د وزارت په وخت کي تير کړی وو، په دغه (۱۵) پنځلسو کالو کي ددې وزير د لاسه د کوفي خلگ په اور کي پراته وه، پر اسلام يې د کفر رنگ غالب کړی وو، د مساجدو منارونه يې سپيره کړي وه، عيسويانو ته به د مسلمانانو د گټي خوړلو واک ورکړی وو، رسول الله (صلى الله عليه وسلم) ته به يې په سپک نظر کتل، پر حضرت علي (كرم الله وجهه) او حضرت عثمان (رضي الله عنه) باندي به يې لعنت وايه. العياذ بالله

د حضرت زيد بن علي (رحمة الله عليه) کوفي ته راتلل: د زور زياتي په دې تيريو کي د نبوت د گلستان يو څراغ حضرت زيد بن علي چې کوفي ته راغلی، نو دا د کوفي د مظلومانو دپاره د رحمت د فربنتي راتلل ثابت سول، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يو راز دار منصور بن معتمر د حکومت د مقابلي دپاره د حضرت زيد (رحمة الله عليه) لاس نيول شروع کړه، چې په دغه تحريک کي پوره (۴۰۰۰) څلور زره انسانانو د حضرت زيد لاس نيوی يې وکړی، او د بنو اميه د وران کارو مقابلي ته يې ځانونه وسپارل، سفیان ثوري (رحمة الله عليه) او امام اعمش (رحمة الله عليه) هم د حضرت زيد (رحمة الله عليه) سره په دې کار کي د مرستي مظاهره وکړه، گويا چې په سياسي کارونو کي يې پرده داري خوښوله، مگر د حضرت زيد (رحمة الله عليه) په نظر کي صرف او صرف د اسلام لويي وه، نوموړي د کوفي د سياسي، اولسي او رياستي نظام جوړونکي مجتهد امام

اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) معلوميدى، بيا يي خپل قاصد فصيل بن زبير امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته وروليږي. په تيره بيا امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چي د شرعي قانون د مخه د جبرناک حکومت خلاف کم اسلامي سياست خپل کړی وو، هغه د ډيرو د فکره څخه وتلی وو، د سياست لفظ د امر بالمعروف او نهی عن المنکر پر ځای استعماليدای سي، لکه په نورو الفاظو کي مطلب دا چي په اسلامي طريقو خصلتونو باندي خلگ درول او دعوت ورکول او د اسلامي اولس څخه په قرآن کریم او حديث په دواړو کي ددې کار د بلني غوښتنه سوي ده، په هغه زمانه کي د حديث پوهانو يوه لويه ټولگي د ظالمو باچاهانو په مقابله کي خاموشي اختيار کړي وه، دوی د خپلي ذاتي زمه واري پوره کولو په لړ کي د خپل وس مطابق وخت تيروي، دې کار ته به يي د اسلامي سياست جامعه وراغوستل.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به يو طرف ته د ظالمو باچاهانو په مقابله کي بې طرفي اختيارول او يا به يي ځان ليري ځيني ساتی، مگر بل طرف ته به يي خپل سياسي مسلک اختياروی او که به په دې کار کي د امر بالمعروف او نهی عن المنکر قرآني فريضه منسوخ کيدل، نو دا به يي خلاف گڼل، هلته به امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حالاتو د نتيجو د اندازو څخه بې پروا سوو، د سراسري سياست د خاطره به ميدان ته وروتي، د شرعي فقهي د نظره او د پيغمبري تعليماتو په رڼا کي به يي دا خبره بې فايدي گڼله، د ناکاره کار بدلول به يي ضروري گڼل، مگر کله چي به د ناکاره کار په بدلیدو سره بل ناکاره کار ته لاره هواريدل، نو بيا به يي د ډير احتياط څخه کار اخيستی، د قرآن کریم آيتونه، د رسول الله (صلی الله عليه وسلم) حديثونه او د صحابه کرامو نموني به يي مخ ته ايښوولي، په علمي توگه به يي سياسي لاره اختيارول.

د يوې قوي سياسي غونډي د جوړيدو ضرورت: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دا ضروري گڼل چي د نيکانو په مرسته دي يوه قوي سياسي غونډه جوړه سي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) فرمايلي دي: که چيري د حکومت د ظالمو باچاهانو مقابله کونکو ته نیک ملگري په لاس ورسې، نو يو تن دي يي مشري وکړي، مگر دا کس دي داسي تن وي چي د الله (جل جلاله) په دين کي د خلگو د يقين وړ وي او خپله لاره پرې نږدي. لنډه دا چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د (۴۰) څلويښت کلنۍ څخه تر (۷۰) اويا کلنۍ پوري په سياسي ډگر کي په مسلسل توگه اخته وو، کله چي به د نورو ممکنو لارو فايډمنه موقع په لاس ورتله کار به يي ځيني اخيستی، د سياسي حکمت او د حنفي فقهي پاللو، د شاگردانو لويي حلقي او د قاضيانو لويي ټولگي د راتلونکي وخت د گټي دپاره د حنفي فقهي يو ځای کولو او د هغې د قانوني شکل او پوره نفاذ دپاره د لاري د هوارولو څخه وروسته امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د جابر سلطان په وړاندي د حق کلیمه وويل او د شهادت يا شهادت ته نږدي د شهادت پياله يي وڅښله.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) او د بنو اميه د حکومت تر مخه تعلقات چي څنگه وه، په دي باره کي عساکر د حکم بن هشام څخه روايت کوي وايي: زموږ حکومت دا غوښتل چي د

خپلي خزانې کلیانې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته ورکړي، او حکومت وویل: که چیرې ته دا ونه ومنې، نو پر ملا باندي د چلاخو وهلو ته تیار سه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حکومت دي سزا ته ځان تیار کړی، مگر د الله (جل جلاله) د عذاب څخه یې ځان وساتی. د بنو امیه پر دغه پالیسي باندي وزیر یزید بن عمر بن هبیره ډیره څارنه کول، ځکه چې د ۱۲۹ څخه تر ۱۳۲ هجري کال پوري په خپله علاقه کي یې آمن راوستلی وو، او دی د هغه وخت لوی سیاست پوه وو، هم دی وو چې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په خدمت کي یې عرض وکړی، او ویې وویل: شیخ صاحبه راسه! که چیرې ته زما سره تگ راتگ ډیر کړي، نو ته به ډیر فایدمن سي، ستا د طرفه به مور ته خیر راورسیري، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په جواب کي ورته وویل: که ستا خواته درسم نو څه به کوم که ته ما ځان ته ډیر نږدې کړي، په فتنه کي به اخته سم او که ته ما د ځان څخه لیري وساتي، ته به ما د ملگرتیا څخه وروسته پریردې، نو ته به خامخا ما په غم کي مبتلا کړي. امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته خدای (جل جلاله) داسي واضح فطرت ورکړی وو، چې داسي نزدیکت یې په فکر کي هم نه راتلی، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په بي پرواهي سره ابن هبیره ته دا هم وویل: ستا سره داسي شی نه سته چې زه ځيني وبيړم.

وزیر ابن هبیره امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته د ربیع په ذریعه چې د لوی وزارت وړانديز یې ورته کړی وو، داسي یو پیغام ورولیږی: د وزیرۍ مهر به درته حواله سي، څه حکمونه چې نافذیږي او کم کاغذات چې د حکومت د طرفه راوځي، او د خزانې څخه چې څه ایستل کیږي دا به ټول ستا په واک کي وي يعني اختیار به یې ستا په لاس کي وي، کم وخت چې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د هغو دا عهده قبوله نه کړه انکار یې ځيني وکړی، د سترو علماؤو د ټولی څخه داود بن ابی هند ابن شرمه او ابن ابی لیلی (رحمة الله عليهم) غوندي فقهیانو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د پوهولو دپاره حاضر سول، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته یې وویل: مور د الله (جل جلاله) په ذات سره قسم درکوو، چې ته ځان په تباهي کي مه اچوه، مور خو هم اخر ستا وروڼه یوو، د حکومت سره نزدیکت په مور کي یو هم نه خوښوي، مگر مور په دې وخت کي بله د حل لاره نه وینو يعني ددي څخه ماسیوا بله چاره نه لرو.

د ناصحانو دې ټولی ته امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وویل: دا عهده خو لا غټه خبره ده که چیرې حکومت ما ته دا ووايي: چې د بنار د منځني مسجد دروازي وشمیره نو زه دا کار هم نه کوم، د عالمانو ټولی چې د ده (رحمة الله عليه) د انکار پر خطرناکو نتیجو باندي یې نظر واچوی ډیر حیران سول، بل طرف ته ابن هبیره د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د انکار په صورت کي د خپلو ټولو اختیاراتو په استعمالولو باندي قسم اخیستی وو، او امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هم د انکار کولو په وخت کي ټینگ قسم واخیستی، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وویل: په خدای (جل جلاله) قسم هیچیري به د حکومت سره شراکت ونه کړم، د ټولگی په کسانو کي قاضي ابن ابی لیلی پوه سوو، ملگرو ته یې وویل: پریردی خپل ملگری امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هغه پر ناحقه دی او علاوه د ده.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د حکومت سره د تړون د پري کولو فيصله کړي وه، مگر حکومت هيڅ کله دا نه خوښوله، وزير امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د (۱۵) پنځلسو ورځو دپاره بنديخاني ته واستوی، هلته به هم امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته وړانديزونه کيدل، د شاهي کارخاني د مشري وړانديز ورته وسوو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دا وړانديز رد کړی، بيا يې د قاضي توب د درجي وړانديز ورته سوو، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پر خپل ټنیک انکار باندي ولاړ وو، نو وزير ابن هبیره په قهر سوو، د قسم اخيستلو سره يې يو ځای دا اعلان وکړی، چي ويې ويل: که امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د قضاء عهده قبوله نه کړه، نو په چلاخو به يې ووهم. وزير چي د باچاهي په غصه کي قسم واخستی ټول خلگ د بيړي په خاطر ولاړ سول، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په ديني نشه کي غرق وو، د ابن هبیره د سزا نه بلکي د آخرت سزا په يقيني ډول سترگو ته دوري دوري کيدله، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: په خدای (جل جلاله) قسم چي زه به هيڅکله دغه عهده قبوله نه کړم، که څه هم چي ابن هبیره مي قتلوي، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دا جواب د ابن هبیره د حاکميت د منارې د پاره خطر وو، او د هغه د احساس پر دنيا داسي گذار وو، چي د ډيره تاو څخه ولاړ سوو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يې د بنديخاني څخه ځان ته راوغوښتی، د ډيري غصي څخه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مرگ په فکر کي وو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په استقامت او بي نيازی سره داسي وويل: د ابن هبیره باچاهي بس تر يو مرگه پوري ده. په دي وخت کي ابن هبیره جلاد ته اشاره وکړه، جلاد د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په لڅولو سره پر ده مبارک د چلاخو درزهاری جوړ کړی، بېرته چي يې بنديخاني ته بوتلی پر سر يې د چلاخو ټپي وي او مخ يې هم خوړ سوی وو. امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مور قدر او احترام په خاطر د چلاخو تر وهلو وروسته به يې ډير ژړل يو چا پوښتنه ځيني وکړه: ته ولي دومره ژاري؟ امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: پر ما ددي وهلو څه باک نسته، مگر ددي غم راسره دی، که مي مور داسي وويني نو څه حال به يې وي.

د عباسيانو انقلابي تحريک او د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هجرت حرم شريف ته: د هجرت (۱۳۰) کال وو چي د عباسيانو يو سرکښه مشر ابومسلم خراساني د بنو اميه د حکمت پر خلاف په ټولو اسلامي ملکونو کي د سازش جال خپور کړی وو، ابراهيم بن ميمون او محمد بن ثابت عبيدي او داسي نورو يې ملگري کړي وه، چي په دي انقلاب کي دوی هم مرسته ورسره کول، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته د ابومسلم د ظلمونو او ويجاړيو د نتيجو معلومات ورسره وه، که څه هم دا تحريک په ظاهر سره د بنو اميه د ظلمونو پر خلاف په کار اچول سوی وو، مگر ددي تحريک څخه د يوه صالح انقلاب طمع نه سواي کيدای، خالي د حکومت او د مخونو د بدلیدو د پاره په کار اچول سوی وو، د عباسيانو تحريک په دي ورځو کي خپور سوو، د ملک په ټولو برخو کي د بني اميه پر خلاف سازشونه او بغاوتونه شروع سول، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په دغو ورځو کي په حرم شريف کي ژوند کولو

ته هڅه وکړه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مکي ته هجرت وکړی او تر ۱۳۰ هجري کال پوري هلته پاته سوو، تر څو چي د عباسيانو دغه تحريک د بنو اميه د حکومت خاتمه نه وه کړي، او د خلافت پر تخت يې قبضه نه وه لگولي، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په حرمين شريفين کي وو، دلي يې څه باندي (۶) کاله پناه اخيستي وه.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ژوند يوه لويه سياسي کارنامه: د بنو اميه حکومت ختم سوو، عباسيان پر تخت کښيښتل دا لويه انقلابي واقعه د اسلامي تاريخ يو لوی باب دی، د عباسيانو لومړی باچاه ابو العباس وټاکل سوو، لقب يې په وينه تويونکي مشهوره سوو، وجه يې دا وه د ده ملگرو هم په هغه حرکتونو او وينه تويولو باندي شروع وکړه، د څه د وجهي خلگ د حکومت په وړاندي ډير په عذاب وه، دي حالاتو ته امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د دماغي سترگو په نظر ورته کتل، د وينه تويونکي حکومت څلورم کال او نهمه مياشتي وه، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په دي وخت کي په حجاز کي ژوند تيروي، د عباسي حکومت سره د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د تگ راتگ شروع د ابوجعفر منصور د وخت څخه وسوه، کم چي د عباسيانو اولني خليفه دی، د ابوجعفر سره د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) کش مکش د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ژوند يوه لويه سياسي کارنامه ده.

عباسي سرکښه ابومسلم خراساني: د ۱۳۱ څخه تر ۱۳۶ هجري کال پوري د خراسان باچاهي وه، تاريخ پوهان ليکي: د ده د باچاهي په دوران کي د ده د ظلم په سبب د (۶۰۰۰۰۰) لکهو خلگو لاسونه پرې سول، ابو مسلم خراساني د ظلمونو په کولو کي تر حجاج بن يوسف په کمه نه وو، د ده د ظلمونو څخه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) خبر وو، مگر ځان يې ددي کارونو څخه غافل نه ساتی، بلکي د اسلامي انقلاب او د شرعي نظام د پيروزيني، خپروني او راوستني په لړ کي خو دا د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) لومړی نخبه ده، په هغه وخت کي چي هغو لويو لويو کسانو چي د ابومسلم خراساني سره د بنو اميه په ختمولو سره د يوه ښه نظام د راوستولو دپاره کمک کړی وو، کله چي يې د ده دا ظلمونو ته وکتل ټوله پښيमानه سول، ټولو وويل: مور خو د يوه ښه نظام په جوړولو کي د ده سره لاس يو کړی وو، او امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته تر مخه لا معلومه وه، او ددي کار څخه يې ډډه وکړه، ځکه چي دا د يو خراب انقلاب دپاره لاره جوړيده.

ابراهيم صائغ (رحمة الله عليه) او امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه): په همدې لړ کي د ابراهيم صائغ (رحمة الله عليه) غوندي اخلاص مند او دينداره بنده وو، دی هم د ابومسلم په دوکه کي راغلی وو، کله چي ده ته حق څرگند سوو د اور د لمبي غوندي يې په زړه کي د حق گويي او بي باکي جذبې راپورته سوې او دا فيصله يې وکړه، چي ابومسلم خراساني ته دي د ده د ظلمونو سزا ورکړل سي او يو لوی اسلامي انقلاب دي راوستل سي، په دي موده کي يې د کوفي د اسلامي خاوري مخکي ته تگ راتگ شروع سوو، چي د ځان د رهنمايي او همدري دپاره يې پر امام اعظم

ابوحنيفه (رحمة الله عليه) باندي نظر ولگيدی، دواړه په خبرو اترو سره اخته سول، تر ډير بحث کولو وروسته امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د وينا مطابق داسي ورته وفرمايل: زموږ دواړو پر دې خبره اتفاق دی چې دا مقابلي ته دريدل د الله (جل جلاله) د طرفه فرض دي، د اتفاقي رائي څخه وروسته ابراهيم صائغ (رحمة الله عليه) امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته عرض وکړ: لاس دي رامخته کړه چې زه لاس نيوی در څخه وکړم.

په انفرادي نفعي سره اجتماعي او ملي فائدي ته هڅه: دا د عباسيانو د حکومت لومړی دور وه، ابراهيم صائغ (رحمة الله عليه) چې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته د حکومت د مقابلي دپاره د کم مقصد بلنه ورکول غوښتل، نو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) نظر تر هغه ډير قوي وو، چې وخت به ور پيدا کيدی غنيمت به يې گڼی، د قوانينو په جوړښت به مصروفه وو، ددې څخه د فراغت په وخت کي به يې د تجارت کاروبار هم ورسره کوی، بل طرف ته به يې د درسي ټولني په کار هم ځان مصروفوی، د ابراهيم صائغ (رحمة الله عليه) صداقت او اخلاص مندي او د هغه تقاضوي چې څومره مهمي وي پر خپل ځای ډيري ضروري وي، مگر بل طرف ته ددې د رد څخه ماسيوا ددې حکمت او تدبير قبول انجام هم په مخکي وو، د انجام په لحاظ سره خو به د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) جوړ سوی پرگرام هم د خاور سره خاوري کيدی، او د کمي لاري چې هغو د کاميابي نخبني پورته کولي، هغه هم د هميشه د پاره بنديدي او بل طرف ته ابراهيم صائغ (رحمة الله عليه) داسي لاره اختيار کړي وه، چې په هغه کي صرف د شهادت، کاميابي او انفرادي گټه نه وه، نو په دې وجه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ډير ژور غور او فکر کولو څخه وروسته د سياسي پوهي څخه کار واخيستی، ابراهيم صائغ (رحمة الله عليه) ته يې عرض وکړی: اخر زه ستا بيعت د څه دپاره واخلم.

د اسلامي انقلاب د پاره د تنظيمي اتحاد او اجتماعي قوت ضرورت: په داسي لوی مهم مقصد کي چې څومره د تنظيمي او اجتماعي قوت ضرورت وو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يې په اړه فکر کړی وو، او دا زموږ او د هغو سياسي لاره گڼل سوي وه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وفرمايل: که چيري ددې کار په کولو کي څه داسي نیک خلگ مرسته کوونکي سي، او د دوی مشر داسي کس وي چې پر هغه باندي په ديني لحاظ سره يقين وسي، دلته امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دا ويل غوښتل چې د يوه تنظيمي او سياسي قوت د پيدا کيدو څخه ماسيوا په داسي خطر کي د ځان اچولو انجام به دا وي، چې يوه غټه قيمتي سرمايه يعني انساني وجود د يو څه قيمت څخه ماسيوا په مفتو کي دي ضائع سي. دومره لويه قرباني ورکول پر خپل ځای بڼه ده، مگر ددې په بدل کي بايد لوی قيمت تر لاسه سي، نو دا نور هم بڼه او شرعي غوښتنه ده، په هر حال ابراهيم صائغ (رحمة الله عليه) ته امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د وخت د حالاتو او د شريعت د مزاج مطابق خبردارۍ ورکړی وو، مگر د هغه ايماني جوش، فرضي ادا کوونې د عزم او شهادت شوق هغه وړوند کړی وو، د عقل، شعور او تدبير د رهنمايي څخه

بي بي غمه کړی وو، د هر باطل کار د مقابلي کم اور چي د هغه په زړه کي بليدي، هغه اور امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هم سوخی، د حکومت څخه بي پرواهي او تر يو څه حد پوري د ممکني لاري د مقابلي کوبنښن يي کوی، مگر د دواړو سياسي مذاق وو، او اختلاف چي يي وو، هغه يي صرف په طريقه او کار کي وو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) بل سوي اور ته د ور دانگلو پر ځای صبر غوره کړی وو، مقصد يي دا وو ويل که چيري د اجتماعي تنظيم په صورت کي د مقابلي موقعي په لاس راغله نو ډير به ښه وي، د انتظار په لمحو کي يي د شرعي قوانينو او د کار کولو د تياری په صورت کي به يي حق مخته کوی، او باطل به يي شاته کوی، او د امکاناتو څخه د فائدي اخيستلو په وخت کي به يي کوبنښن کوی، الحمدلله چي په خپله اراده کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) کامياب سو، الله (جل جلاله) د دواړو موقعي ورسپارل.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سياسي نصب العين: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) خپل نصب العين داسي مقرر کړی وو، چي حکومت به د فيصلو په لړ کي د تباهي د طرف څخه د کاميابي و طرف ته رابولي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چي کمه نقشه په نظر کي نيولي وه، ددي نقشي په پای ته رسولو سره يي د فقهيانو، امامانو، مجتهدينو، قاضيانو او د متقيانو يو لوی جماعت جوړ کړی، موفق ليکي: اخر د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) خبري ځای ونيوی، اميران محتاجه سول امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته، د هر خليفه په دربار کي به د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ذکر کيدی، اميران خو يي محتاجه سول د خليفه گانو په دربارونو کي به يي لا هم خبري اتري کيدې. مگر دا خبره چي د اميرانو څخه ليري اوسيدل او بيا هغه ځان ته د محتاجه کولو دپاره کوبنښونه کول، خپل مجلسونه د اميرانو او خلفاوو د خبرو اترو څخه پاک ساتل او د هغو مجلسونو ته خپل ذکرونه رسول، صرف دا نه بلکي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په خپلو حکمتي تدبيرونو سره داسي صورت جوړ کړی، چي يحيی بن آدم (رحمة الله عليه) فرمايي: خليفه گانو او اميرانو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په قوانينو فيصلې شروع کړې، او اخر پر دغه ځای سلسله ختمه سوه، اخر دا چي د خلکو مخونه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته راوگرځيدل، لويو لويو حکمرانانو او اميرانو يي عزت کول شروع کړه، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په سختيو کي هميشه د ځان وړاندي کولو ته ملا تړلې وه، خلکو يي تعرفونه شروع کړل، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) خلکو ته داسي کار پيش کړ، چي نورو هيچا داسي کار نه وو پيش کړی.

لنډه دا چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په خپلو علمي او عملي تدبيرونو سره داسي ماحول جوړ کړی، چي په حکومت کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د شرکت کولو مطالبه د هغي زماني يو عامه غوښتنه جوړه سوي وه، د عباسيانو د حکومت خليفه ابوجعفر منصور چي کله د مدينه الاسلام بغداد د جوړولو کار شروع کړی، نو ددي کار ټوله ذمه واري يي مثلاً: د کار گرانو نگراني، د تعميراتي اجناسو رانيول او داسي نور... کارونه امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه)

وروسپارل. د طبراني د حينو روايتونو څخه داسي معلوميزي، چي په اصل کي خليفه ابوجعفر منصور په دې کار کولو سره د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه دا غوښتنه کول چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د قاضي توب عهدي ته غاړه کښيږدي، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ددې کار څخه انکار وکړی، نو ابوجعفر منصور د خښتو د شميرولو او د کارگرانو د نگراني وظيفه وروسپارل، وايي: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په انکار کولو سره منصور هم قسم کړی وو، چي خامخا به دي پر دې قضاء باندي مقرره ومه، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په هيڅ رقم دا عهده قبوله نه کړه، د منصور د قسم پوره کولو د پاره امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته يې دغه کار وروسپاری.

د مسلمانانو د دستوري ژوند دپاره د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) کونښنونه: تر دې وروسته هر کله چي به امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د ابوجعفر منصور عباسي سره ملاقات کوی، نو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به دا کونښن کوی چي په حکومت کي دي هغه اسلامي او فقهي قوانين رائج کړل سي، چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څو کاله سختی پر تيري کړي وي، ددې څخه علاوه دا هم وسول دنيا د شان او شوکت سره د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په پښو کي ورپريوتله، ابوجعفر منصور ډير وخت امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته تحفي، هديې او داسي نور... شيان ورپيش کړل، دپاره ددې چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به زما کار کوونکی سي، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ددې هر څه څخه مخ اړه وی.

د منصور په دربار کي د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) اولنی تقرير: په دې ورځو کي ابوجعفر منصور امام مالک (رحمة الله عليه)، ابن ابی ذئب (رحمة الله عليه) او امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) درې سره خپل دربار ته راوغوښتل، داسي پوښتنه يې حيني وکړه: رښتيا رښتيا ووايست! د مسلمانانو د حکومت سرپرستي کم چي الله (جل جلاله) مور ته حواله کړي ده، آیا مور واقعاً ددې قابل يو که يا؟ ددې پوښتنې په جواب کي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ډير اوږد تقرير ورته وکړی، زه دلته د هغه تقرير خلاصه درته وړاندي کوم، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ورته وويل: په هيڅ صورت کي ستا حکومت شرعي نه دی، کله چي تا د حکومت واک تر لاسه کړی، هغه وخت هيڅ چيري دوه مفتيان هم ستا پر خلاف متفق نه وه.

ابوجعفر منصور ډير سنجيده، هوښيار او لوی چل بازه وو، هغه ته د خپل يزيديت د مرگ نقشه د حسين د قتل په هنداره کي ډيره صفا معلوميدل نو په دې وجه چوپ پاته سوو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يې سره د ملگرو په نرمي سره رخصت کړی، مگر بل طرف ته د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) رښتيني خبرو د هغه ټول شکونه کم چي يې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) په هکله درلودل په يقين سره بدل کړل، ابوجعفر منصور وويل: مگر اوس څه کول په کار دي، آیا امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د توري په ذريعه د مخ څخه ليري کړم، او که يا دی دي د زهرو پر ځای د گړی په ورکولو تجربه کي يو څو ورځي نوره هم جاري وساتل سي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سياسي تدبير او د ابوجعفر منصور بد حالي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) داسي تدبير جوړ کړی وو، چي ابوجعفر منصور د پيري پوهي سره يي د سياسي چل بازي په غم کښي واچوی، ابوجعفر دومره ډير پريشانه سو چي د کوفي په هره دروازه کي يي تازي آسونه د تښتي دپاره درولي وه، ده ويل: کله چي د تښتي وخت راسي د هر طرف څخه چي موقع برابریدل د هغه طرف څخه به تښتم، دا هر څه کيدل مگر حکومت دومره غيرت نه درلودی، چي پر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يي لاس بر سوی وای، الله (جل جلاله) د ټول عراق بلکي د ټول مشرق امام او پيشوا جوړ کړی وو.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د تابع کولو دپاره اخرنی ناکام کوښښ: د ۱۴۶ څخه تر ۱۴۷ هجري سني پوري په دغو دوو کالو کي د امام مالک (رحمة الله عليه) جوابي خبرو ټول حکومتي خلگ مایوسه کړل، او د راني دورې يي په حکمتي طريقو سره د خلاصي لاري لتولي، چي دا د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه د انتقام اخیستلو اخرنی تدبير وو، د ۱۴۷ څخه تر ۱۵۰ هجري سني پوري چي دا د بغداد د تعمير د پوره کيدو او د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د وفات کال وو، نو په دې دوه نيم کاله کي منصور په هیلو او بانو بيا د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سره تعلقات تازه کړل، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يي د کوفي څخه بغداد ته راولی، د قضاء عهدي ته يي مجبوره کړی، اول خو يي د قومي قاضي توب سپارښتنه ورته وکړه، مگر د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) چي دا غوښتنه منظور نه کړه، وروسته يي د يو څو ولايتو ذمه واري وروسپارله، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دې ته هم غاړه کښيښووله، په اخر کي يي د ټول ملک تر کمه خايه چي د خليفه منصور په حکم کي وو، د قاضي القضاات عهده ورته حواله کړه.

امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته د وزارت عدليي د لويي مرتبي وړانديز او د ده (رحمة الله عليه) د ژوند اخرنی ټوټکه: لنډه دا چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د اسلامي عدالت د تنظيم او نظام دپاره پر ځان محکه او آسمان يو کړی وو، د زړه د کومي يي دا غوښتل چي په حکومت کي دغه اسلامي دستور نافذ کړي، مگر ابوجعفر هم دام ورته کښيښود، د دغه وړانديز پواسطه، نو په ظاهره خو دا ښه وه چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دغه وړانديز يو نعمت گڼلی وای او قبول کړی يي وای، مگر د خپلي پوهي او زيرکتيا په سبب په دې پوه سوو، چي دا ستا د ژوند اخرنی ټوټکه او کوښښ دی. امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته دا ورمعلومه وه چي ابوجعفر منصور به مي په خپل واک راولي، نو بيا دوي لاري وې چي يا خو به مي د ځان سره په حکومت کي شريکوي او يا به مي د منځه وړي، منصور داسي گڼلي وه چي دا خطرناک اغزی به د حکومت د لاري څخه ايسته کوم، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سره هم دوي لاري وې، يا به يي د ابوجعفر منصور خبره منلای، يا به يي خپله ټوله گټه د لاسه ورکولای.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) رحلت ددي فاني دنيا څخه

په کوفه کې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) اخرنی تقرير او شاگردانو ته خصوصي هدايتونه: د همدې لار امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته د کاميابي لاره جوړه سوه، د کوفي په مسجد جامع کې يې د خپلو زرو شاگردانو غونډي ته خصوصي هدايتونه او تقرير وکړی، چې دا يو خطاب دی، په دې وجه د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يو څو هدايتونه درته ذکر کوم چې په دې ډول دي: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وفرمايل: زما د زړه د خوشحالولو دپاره تر ټولو ښه توښه ستاسي وجود دی، يعني چې تاسي ژوندي ياست تر هغه وخته پوري به ستاسي په وجود کې زما غم او پریشاني ليري کولو ضمانت پټ پورت وي، ما تاسو ته داسي ماحول جوړ کړی چې خلگ به ستاسي پاک قدمونه څاري او تگ به پر کوي او ستاسو د هر يوه لفظ پلټنه به کوي. بيا يې هغه څلويښت خاص شاگردان ځان ته راوبلل داسي يې ورته وفرمايل: اوس ددې وخت رارسيدلی دی چې تاسو زما مرسته وکړی، يعني زه تاسو ته دا ويل غواړم: چې تاسو څلويښت سره هر يو د قضاء د سنبالولو ماده په ځان کې پيدا کړی، عام اولس خو په تاسو کې داسي دی چې هغوی قضاء نه بلکې د قضاء د تعليم او تربيت ورکولو لائق دي، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وويل: زما تمنا دا ده چې علم د چا تابع جوړول په کار نه دی، بلکې د قضاء اهل هغه څوک کيدای سي چې د هغه ظاهر او باطن دواړه يو وي، بيا نو د داسي قضاء تنخوا هم حلاله ده، د مسلمانانو باچاه يا امير که چيري د رعيت سره غلظه رويه اختياروي، نو هغه باچاه ته چې نژدې کم قاضي وي دا پر هغه فرض ده چې باچاه به ددې کار څخه منع کوي.

د منصور دربار ته د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) بلنه: د زرو شاگردانو د لويې غونډي اهميت او د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د تقرير خبر چې منصور ته ورسيدی، نو ابوجعفر منصور يې دي ته اماده کړی، ابوجعفر منصور حکم وکړی: امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دي کوفي ته راوستل سي، دا خبره چې عيسى بن موسی ته ورسيدل، چې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دي په سفرلي زما وخوا ته راوستل سي، نو هغه عملي جامه ورواغوستل، بيا چې کله امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د کوفي څخه بغداد ته راوبلل سوو، د منصور دربار ته پيش کړل سوو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته د قاضي القضات د عهدي وړانديز وسوو، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ډير عذرونه بيان کړل، مگر په عذرونو هيڅ ونه سول، نو ابوجعفر منصور ته امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وفرمايل: په ما کې د قضاء صلاحيت نسته، ابوجعفر وويل: بلکې ته پر قضاء باندي قادر يې، د دواړو په مينځ کې د سوال او جواب سلسله روانه وه، اخر ابوجعفر په قهر سو امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته يې وويل: ته درواغ وايي ته پر قضاء ښه قادر يې امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) يو گړی چوپ سوو، وروسته يې ښه په دلاوري سره وويل: منصوره! ته گوره تا د ځان خلاف فيصله په خپله وکړه، هغه دا چې ته داسي کس قاضي

جوړول غواړي کم چي هغه ستا په نزد درواغجن دی، عباسيانو چي دا جواب وراریدی، نو یې د منصور شکست ومنی او امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) سره یې نوره مینه هم پیدا سو. خطیب بغدادی لیکي: منصور قسم کړی وو چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) به دغه د قضاء کار خامخا کوي، مگر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هم د آزادی په طرس کي قسم وکړی، ویې ویل: په الله (جل جلاله) دي مي قسم وي چي زه به دا کار هيڅ کله ونه کړم.

خليفه منصور خپله غصه قابو نه کړه، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته یې بد او رد ویل شروع کړه، او د چلاخو وهلو حکم یې هم وکړ چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دي په چلاخو ووهل سي، علامه موفق د عبدالعزيز بن عصام په حواله دا خبره څرگنده کړي ده وايي: خليفه منصور امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) بنکنځل وکړه، جلاد یې راوغوښتی هغه ته یې د دیرشو (۳۰) چلاخو وهلو امر وکړی، امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) دباندی راوستل سوو، ما چي ورته وکتل امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) یوازي پای جامه اغوستي وه، پر ملا باندي یې د چلاخو تغمي معلوميدي او پر پوندو یې ويني څڅيدې، د دومري سختي سزا باوجود امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) هغه عهدې ته غاړه کښينبول، نو خليفه منصور بنديخاني ته د بيولو امر وکړی، او ویې ویل: پر ده سختي راولی چي پير په عذاب سي. داود بن راشد وايي: په زولنو کي هم بند وو، د خوراک او څښاک تنگي یې هم پر راوستل، بعضو ویلي دي: چي په امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) یې زهر هم وڅښل.

د وصال اخرنی سجده: د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) عمر دغه وخت (۷۰) کالو ته نژدې سوی وو، ژوند یې ټول په علمي خدمتونو کي تیر کړی، بل طرف ته منصور یوه یا دوې نه بلکي د دیرش چلاخو وهلو حکم هم کړی وو، د بنديخاني لوړو، تندو او سختیو د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) وجود خوړلی وو، اخر د ابوجعفر ظلمونو او جبر په دغه زړو هډوکو کي څه پریښوول، چي نور ژوند یې تیر کړی وای، پر امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د مرگ اثرات راڅرگند سول، دغه مرگ الله (جل جلاله) د خلاصون ذریعه ورته وگرځول، کله چي امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته مرگ راتلل یقیني سول، تندی یې په بارگاه ربوبیت کي پر محکه ولگوی، سجدي ته ولاړی په همدې حالت کي یې د الله (جل جلاله) امانت ادا کړی روح یې د تن څخه ووتی. (انا الله وانا الیه راجعون)

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د جنازې لمونځ: د هجرت (۱۵۰) یوسل پنځوسم کال وو، د شوقدر يعني کوچني اختر یا د رجب میاشت وه، چي دا خبر صرف ځینو خاصو کسانو ته رسیدلي وه، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) زوی حماد بغداد ته ورغلی وو، د دغه بنار قاضي حسن بن عماره چي کله امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته د غسل ورکولو حکم وکړ، کله چي یې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) څخه کالي وکښل د ده (رحمة الله عليه) پر بدن باندي د چلاخو تغمي وې، خلگو چي دا تغمي ولیدلي ټوله بي هوبنه سول او قاضي صاحب چي خپله ده (رحمة الله عليه) ته غسل ورکوی ژړل یې، په بنار کي ددې غم هيڅ اعلان نه وو ورکړل سوی، ټول کار په پټه سرته ورسیدی،

جنازه يې صرف څلور پنځو کسانو پورته کړه، مگر کله چې جنازه د خراسان دروازو ته ورنژدي سول، ټول خلگ خبر سول، د سيلاب په شان خلگ روا ووتل. ابو رجا الهروي وايي: ما دومره خلگ په ژړا هيچيري نه وه ليدلي.

د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) پر قبر باندي د امام ابن مبارک (رحمة الله عليه) د اوبنکو باران: تاريخ ليکونکو په اتفاق سره دا ليکلي دي: اعظم محدث عبدالله بن مبارک (رحمة الله عليه) اوږده اوږده سفرونه کړي دي، په لکهونه پيسي يې مصروف کړي دي او د خپلي بختوري زمانې په محدثينو پسي ليري ليري تللي دي، د هر يوه څخه يې د نبوت علوم حاصل کړي دي، مگر کله چې د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) مجلس ته راورسيدي، بيا نو تر آخيره پوري ددې ځای څخه نه دی تللی، د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) د شهادت څخه وروسته ابن مبارک (رحمة الله عليه) د هغه قبر ته ورغلی په سرو سترگو يې بي اختياره ژړل او ويې فرمايل: ابراهيم نخعي او حماد (رحمة الله عليهم) چې د دنيا څخه رخصتيدل نو هر يوه خليفه پرې ابني وو، الله سبحانه وتعالی دي پر تا رحم وکړي ته چې ولاړي وروسته دي څوک خليفه پرې نه بنووی، ددې مبارکي تذکري په اخير کي مور د ابن مبارک (رحمة الله عليه) د مداحانو په نامه دا تمام حجت په توگه د هغوی يو وصيت ليکل مناسب گڼو، ابن مبارک (رحمة الله عليه) خپلو شاگردانو ته فرمايلي دي: آثار او حديث زده کول پر ځان لازم کړی، مگر په معناو يې د ځان پوهولو دپاره د امام اعظم ابوحنيفه (رحمة الله عليه) ته ضرورت دی، ځکه چې هغه دا حديثو په معناو بڼه پوهيدی.

ماخذونه

- 1: قرآن كريم او احاديث شريف.
- 2: كتاب اوجز المسالك، مرتب حافظ مولانا محمد زكريا كاندهلوي (رحمة الله عليه).
- 3: د امام عظم ابوحنيفة (رحمة الله عليه) د ژوند لنډه پيژندنه، مرتب مولانا محمد زكريا كاندهلوي.
- 4: د امام اعظم ابوحنيفة (رحمة الله عليه) دفاع، مرتب عبدالقيوم حقاني.
- 5: د صحابه كرامو څخه وروسته د اسلام ستر اتل امام اعظم ابوحنيفة (رحمة الله عليه) كتاب، مؤلف: قضاوتوال ابو عبدالرازق مولوي محمد فاضل (عتيق) چاپ كال: ۱۳۹۵ هـ ش.
- 6: او داسي نور... مختلف ماخذونه لكه: مناقب ابي حنيفة ذهبي، صدرالائمة، طبقات الكبرى، تذكرة الحفاظ، مقدمة اعلاالسنن، ايضاص، السنة ومكانتها في التشريع الاسلامي، حدائق ابوحنيفة، موفق، انتصار، كردري، خيرات الحسان، موفق كروري، تانيب الخطيب، الروض الباسم، اختصار علوم الحديث، الميزان الكبرى، مناقب صدرالائمة، توضيح الافكار، الانتقاء لابن عبدالبر، ذات الرباب كردري، انتصار، تبييض الصحيفه، تذكرة الحفاظ او حديق الحنفقه، مصنف عبدالرازق، صحيح المسلم، شرح المسلم النوي، عقود الجمان، معجم المصفين.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**